

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

BİRİNCİ SEKSIYA

HÜSEYN (HUSEYN) VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI məhkəmə işi

(Ərizələr № 35485/05, 45553/05, 35680/05 və 36085/05)

QƏRAR

Strasburq

26 iyul 2011-ci il

Qəti qərara çevrilmə tarixi:

26.10.2011

Bu qərar Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən hallarda qəti qərara çevriləcəkdir. O, redaktə xarakterli dəyişikliklərə məruz qala bilər.

Hüseyn və başqaları Azərbaycana qarşı məhkəmə işində,

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (Birinci Seksiya),

hakimlər:

Nina Vayiç (*Nina Vajić*), *sədr*,

Elizabet Ştayner (*Elisabeth Steiner*),

Xanlar Hacıyev (*Khanlar Hacıyev*),

George Nikolau (*George Nicolaou*),

Miryana Lazarova-Traykovska (*Mirjana Lazarova Trajkovska*),

Culiya Lafranke (*Julia Laffranque*),

Linos-Aleksandre Sisilianos (*Linos-Alexandre Sicilianos*),

habelə Seksiyanın katibi Sören Nilsendən (*Søren Nielsen*) ibarət tərkibdə Palatada iclas keçirərək,

5 iyul 2011-ci ildə qapalı müşavirə keçirərək,

həmin tarixdə qəbul edilmiş aşağıdakı qərarı elan edir:

PROSEDUR

1. İş İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın (“Konvensiya”) 34-cü maddəsinə əsasən dörd Azərbaycan vətəndaşı – cənab Pənah Çodar oğlu Hüseyn (“birinci ərizəçi”), cənab Rauf Arif oğlu Abbasov (“ikinci ərizəçi”), cənab Arif Mustafa oğlu Hacı (“üçüncü ərizəçi”) və cənab Sərdar Cəlal oğlu Məmmədov (“dördüncü ərizəçi”) tərəfindən (bundan sonra hamısı birlikdə “ərizəçilər” adlandırılacaq) 2005-ci ilin sentyabrında Məhkəməyə təqdim edilmiş Azərbaycan Respublikasına qarşı ərizələr (№ 35485/05, 45553/05, 35680/05 və 36085/05) əsasında başlanıb.

2. Birinci və dördüncü ərizəçini cənab F. Ağayev təmsil edib. İkinci ərizəçini cənab R. Hacı təmsil edib. Üçüncü ərizəçini cənab İ. Əliyev təmsil edib. Bütün nümayəndələr Azərbaycanda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqşünaslardır. Azərbaycan Hökumətini (“Hökumət”) onun nümayəndəsi cənab Ç. Əsgərov təmsil edib.

3. Ərizəçilər konkret olaraq iddia etdilər ki, onlara qarşı cinayət icraatında çoxsaylı nöqsanlar olub ki, bu da onların ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun pozuntusu ilə nəticələnib və onların təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ pozulub.

4. Birinci Seksiyanın sədri ərizələr barəsində Hökumətə 12 iyul 2007-ci ildə (35485/05, 35680/05 və 36085/05 sayılı ərizələr barəsində) və 9 oktyabr 2007-ci ildə (45553/05 sayılı ərizə barəsində) məlumat verməyi qərara aldı. Həmçinin qərara alındı ki, ərizəyə mahiyyəti üzrə baxılması onun qəbul edilənliliyinə baxılması ilə eyni vaxtda həyata keçirilsin (29-cu maddənin 1-ci bəndi).

FAKTLAR

I. İŞİN HALLARI

5. Ərizəçilər müvafiq olaraq 1957, 1966, 1962 və 1957-ci ildə anadan olublar və Bakıda yaşayırlar.

6. Birinci ərizəçi cənab Pənah Hüseyn (bəzən onu Pənah Hüseynov da adlandırırlar) Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının tanınmış üzvü olub. İkinci ərizəçi cənab Rauf Abbasov (adətən Rauf Arifoğlu kimi tanınır) Müsavat Partiyasının tanınmış üzvü və müxalif yönümlü “Yeni Müsavat” qəzetinin baş redaktoru olub. Üçüncü ərizəçi cənab Arif Hacı Müsavat Partiyasının sədr müavini olub. Dördüncü ərizəçi cənab Sərdar Məmmədov (adətən Sərdar Cəlaloğlu kimi tanınır) Demokrat Partiyasının sədr müavini olub.

7. Ərizəçilərin də daxil olduğu müvafiq siyasi qüvvələr 15 oktyabr 2003-cü il prezident seçkilərində əsas müxalifət namizədi, Müsavat Partiyasının sədri cənab İsa Qəmbəri dəstəkləmək məqsədi ilə yaradılmış “Bizim Azərbaycan” seçki koalisiyasının təsisçiləri idi.

A. 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri

8. Cənab Qəmbər 15 oktyabr 2003-cü il seçkilərini uduzdu.

9. Seçki günü axşam bir qrup müxalifət tərəfdarı Bakının mərkəzində Müsavat Partiyasının qərargahının qarşısına toplaşaraq seçkidə namizədlərinin qələbə qazandığını iddia etdilər. Həmin vaxt müxalifət tərəfdarları ilə təhlükəsizlik qüvvələri arasında bəzi şiddətli mübahisələr oldu.

10. Oktyabrın 16-da saat 14 radələrində bir sıra müxalifət tərəfdarları seçkinin nəticələrinə etiraz etmək üçün Bakının mərkəzində Dövlət Xalça Muzeyinin yaxınlığında toplaşmağa başladılar. Sonra kütlə şəhərin əsas meydanı olan Azadlıq Meydanına doğru hərəkət etməyə başladı. Məlumatlara görə, yolda kütlənin içərisindəki bəzi adamlar maşınlara, binalara, skamyalara və digər şəhər tikililərinə ziyan yetirməyə başladılar. Həmçinin iddia edildiyinə görə, bu icazəsiz nümayişin təşkilatçıları və müxalifət partiyalarının müəyyən liderləri öz tərəfdarlarını zorakılığa təhrik edirdilər.

11. İddia edildiyinə görə, nümayişçilərin bəziləri Azadlıq Meydanına cəlb olunmuş bəzi polis əməkdaşlarına hücum etdilər. Bundan az sonra dəbilqə, qalxan və dəyənəklərlə təchiz olunmuş çoxlu sayda asayiş polisi və hərbi personal nümayişi dağıtmaq məqsədi ilə meydana gəldi. Vəziyyət sürətlə gərginləşərək ictimai iğtişaşa keçdi və kütlə ilə polis arasında zorakı toqquşmalar oldu. Bir çox məlumatlara görə, hakimiyyət nümayəndələri fərq qoymadan sözügedən ərazidə qarşılarına çıxan hər kəsə qarşı həddən artıq dərəcədə güc tətbiq etdilər.

12. Digər şəxslərlə yanaşı ərizəçilər də dövlət orqanları tərəfindən nümayişin təşkilatçıları hesab edildilər. Saat 14.30 radələrində cənab Məmmədov istisna olmaqla ərizəçilərin hamısı Azadlıq Meydanındakı tribunada göründülər. Cənab Hacılı meydana toplaşmış xalq qarşısında çıxış etdi, digər iki ərizəçi isə çıxış etmədi. Cənab Məmmədov özünün ifadəsinə görə həmin vaxt öz siyasi partiyasının qərargahında idi və Azadlıq Meydanına gələ bilmirdi (baxmayaraq ki, bunu istəyirdi), çünki məlumatlara görə qərargahın çıxışlarının qarşısı dövlət təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən kəsilmişdi.

13. Saat 18 radələrində nümayiş tamamilə dağıldı. 16 oktyabr hadisələri zamanı və onların nəticəsində bir neçə yüz insan tutuldu.

B. Cinayət icraatına başlanılması və ibtidai istintaq

1. Ərizəçilərin həbsi

14. 16 oktyabr 2003-cü ildə Baş prokurorluq 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə bağlı cinayət icraatına (iş № 80308) başladı. Həmin hadisələrlə bağlı tutulmuş yüzdən artıq adam son nəticədə bu icraat kontekstində cinayət təqibinə məruz qaldı. İcraat yalnız nümayiş təşkilatçılarının və nümayişdə iştirak edənlərin hərəkətləri ilə bağlı idi və belə görünür ki, nümayiş dağıdılan zaman polis və hərbi bölmələr tərəfindən həddən artıq güc edildiyi barədə iddialarla bağlı heç bir cinayət istintaqı və ya hər hansı digər formada araşdırma aparılmayıb (bax: *Muradova Azərbaycan qanunvericiliyinə qarşı, ərizə № 22684/05, 23-cü və 114-cü bəndlər, 2 aprel 2009-cu il*).

15. Yuxarıda qeyd edilən cinayət icraatı kontekstində aşağıda göstərilmiş tarixlərdə bütün ərizəçilər həbs olundular və cinayət əməllərində ittiham edildilər.

16. Birinci ərizəçi cənab Pənah Hüseyn 18 oktyabr 2003-cü ildə Daxili İşlər Nazirliyinin Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsinin ("MCMİ") bir neçə polis əməkdaşı tərəfindən öz evində həbs edildi. O, MCMİ-nin təcridxanasına aparıldı.

17. İkinci ərizəçi cənab Rauf Abbasovun sözlərinə görə, 17 oktyabr 2003-cü ildə mülki geyimli bir neçə polis əməkdaşı onu həbs etməyə uğursuz cəhd etdi. Bundan sonra ərizəçi həbs edilməkdən yaxa qurtarmaq üçün 21 oktyabr 2003-cü ilədək Norveç Səfirliyinə sığındı. O, polislərdən həbs edilməyəcəyi barədə zəmanətlər aldıqdan sonra Səfirliyi tərk etdi. Lakin 24 oktyabr 2003-cü ildə o, həbs edildi və 1 sayılı saxlama müəssisəsinə aparıldı.

18. Üçüncü ərizəçi cənab Arif Hacıya gəldikdə, 21 oktyabr 2003-cü ildə Nəsimi rayon məhkəməsi Baş prokurorluğun vəsatəti əsasında onun barəsində həbs qətimkan tədbiri seçdi. Ərizəçi məhkəmə iclasında şəxsən iştirak etmədi və nümayəndə ilə təmsil olunmadı. 24 oktyabr 2003-cü ildə o, həbs qərarına uyğun olaraq həbsə alındı.

19. Dördüncü ərizəçi cənab Sərdar Məmmədov 18 oktyabr 2003-cü ildə evində həbs olundu və MCMİ-yə aparıldı (dördüncü ərizəçinin tutularaq həbsə alınmasının hallarının ətraflı təsviri üçün bax: *Məmmədov Azərbaycan qarşı*, ərizə № 34445/04, 6-14-cü bəndlər, 11 yanvar 2007-ci il).

20. Həbs edildikdən sonra birinci, üçüncü və dördüncü ərizəçilərin vəkillə dərhal görüşməsinə imkan verilmədi (aşağıda B.4 bölməsinə bax).

21. Ərizəçilərin hamısı Cinayət Məcəlləsinin 32.2, 220.1 və 315.2-ci maddələrinə əsasən rəsmən “kütləvi iğtişaşların təşkilində” və “dövlət nümayəndələrinə qarşı zor tətbiqində” ittiham olundular. Baş prokurorluğun müvafiq vəsatətləri əsasında onların hamısının barəsində məhkəmə qərarına uyğun olaraq həbs qətimkan tədbiri seçildi və daha sonra onların həbsdə saxlanma müddəti məhkəmə araşdırmasına qədər uzadıldı.

2. Birinci, ikinci və dördüncü ərizəçilərə qarşı törədildiyi iddia edilən pis rəftar

22. Birinci ərizəçi 22 oktyabr 2003-cü ilədək MCMİ-nin təcridxanasında saxlanıldı. Daha sonra o, digər saxlanma müəssisəsinə köçürüldü. Onun sözlərinə görə, MCMİ-nin təcridxanasında saxlanıldığı beş gün ərzində dəfələrlə pis rəftara məruz qalıb. Həmçinin ona məlumat verilib ki, qardaşı da daxil olmaqla bir neçə qohumu həbs edilib. 23 oktyabr 2003-cü ilədək onun vəkillə görüşməsinə icazə verilməyib (aşağıya bax). Digər saxlanma müəssisəsinə köçürüldükdən sonra o, dəqiq göstərilməyən müddət ərzində təkadamlıq kamerada saxlanılıb və onun yazı ləvazimatlarına, kitablara, radio və ya qəzetlərə malik olmasına icazə verilməyib.

23. 2004-cü ilin fevralında birinci ərizəçi həbsdə saxlanılan bir neçə şəxslə birlikdə (onların heç biri bu işdəki ərizəçilər deyildi) Baş prokurorluğa şikayət verərək həbsdə saxlanılıqları ilk bir neçə gündə onlarla pis rəftar edildiyini iddia etdi və hüquq pozucularına qarşı cinayət işi açılmasını istədi. 14 fevral 2004-cü ildə onların şikayəti əsassız sayılaraq rədd edildi. Konkret olaraq, birinci ərizəçi barəsində qeyd edilmişdi ki, o, ilkin dindirmədən dərhal sonra pis rəftar barədə heç bir məlumat verməyib, müxtəlif vaxtlarda onun verdiyi müxtəlif məlumatlar ziddiyyətli olub və məhkəmə eksperti tərəfindən müayinə olunmasına imkan yaradıldıqda, o, bundan imtina edərək bildirib ki, onun üzərində heç bir xəsarət yoxdur. Nəticədə bu qənaətə gəlinib ki, pis rəftar barədə heç bir sübut təqdim edilməyib.

24. Məhkəmə prosesi zamanı (məhkəmə prosesi aşağıda C bəndində təsvir edilib) birinci ərizəçi birinci instansiya məhkəməsinə şikayət etdi ki, MCMİ-də işgəncəyə məruz qalıb. İddiaları ilə bağlı ona verilmiş bir sıra konkret suallara cavab verərkən o, qeyd etdi ki, qolları qandallanıb və sinəsinə və böyrəklərinə yumruq zərbələri endirilib, ona işarə edilib ki, oğluna qarşı pis rəftar ediləcək, amma o, iddia edilən pis rəftar barədə hər hansı əlavə təfsilatları təqdim etməkdən açıq-aydın imtina edərək ümumi şəkildə bildirdi ki, “heç vaxt belə qəddarlıq görməmişdi”. O, həmçinin iddia edilən hüquq pozucularının adlarını çəkməkdən imtina etdi, çünki “onlar önəmli şəxslər deyildi”, bunun əvəzinə o, Prezidenti, Daxili İşlər Nazirini və Prezident Administrasiyasının rəhbərini ona qarşı pis rəftar edilməsi barədə “göstərişlər verməkdə” ittiham etdi. O, həmçinin qeyd etdi ki, eşitdiyinə görə, bir çox başqa adamlar da pis rəftara məruz qalıblar. Belə görünür ki, birinci instansiya məhkəməsi onun pis rəftar barədə şikayətlərini əsassız sayaraq rədd edib.

25. İkinci ərizəçinin sözlərinə görə, 1 sayılı saxlama müəssisəndə həbsdə saxlanıldığı ilk otuz altı gündə təkadamlıq kamerada saxlanılıb və onun yazı materialları, kitablar, qəzetlər və ya radio əldə etməsinə imkan verilməyib.

26. Dördüncü ərizəçinin məruz qaldığı pis rəftar öncə Məhkəmə tərəfindən baxılmış işin predmeti olub (yuxarıda adı çəkilən *Məmmədovun işinə* bax).

3. İbtidai istintaq, ərizəçilərin işi üzrə icraatın 80308 sayılı cinayət işindən ayrılması və ibtidai istintaqın yekunlaşması

27. Cinayət icraatının başlanğıcından 1 mart 2004-cü ilədək olan dövrdə 80308 sayılı cinayət işi çərçivəsində ərizəçilərə, eləcə də digər təqsirləndirilən şəxslərə qarşı ittihamlar üzrə istintaq aparıldı.

28. 1 mart 2004-cü ildə istintaq qrupunun rəhbəri 80308 sayılı cinayət işindən yeni (80365 sayılı) cinayət işinin icraatını ayırmağı qərara aldı. Yeni iş ümumilikdə yeddi nəfər təqsirləndirilən şəxs barəsində idi, buraya dörd ərizəçi və cənab İ. Ağazadə, cənab İ. İbrahimov və cənab E. Əsədov daxil idilər.

“İstintaq adı çəkilən şəxslərin ittiham edildikləri cinayətlərin törədilməsində təqsirkar olduqlarını sübut etmək üçün kifayət qədər dəlil topladı. Digər təqsirləndirilən şəxslər barəsində cinayət təqibi davam edir...”

İşin materiallarının xüsusilə böyük həcmli olması, işdə çoxlu sayda insidentlərin yer alması ibtidai istintaq və ibtidai həbs müddətinin uzadılmasını zəruri edir. Bu, barələrində kifayət qədər sübutlar toplanmış təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin olunmasında çətinliklər yarada və eyni zamanda işin birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsində qəbulədməz gecikmə ilə nəticələne bilər.

Müvafiq olaraq, ... 80308 sayılı cinayət işindən yeni cinayət işinin icraatını ayırmaq, ayrılmış iş üzrə ibtidai istintaqı yekunlaşdırmaq və həmin işi birinci instansiya məhkəməsinə göndərmək məqsədəuyğundur”.

29. Belə görünür ki, 80365 sayılı cinayət işinin ibtidai istintaqı rəsmən həmin gün – 1 mart 2004-cü ildə yekunlaşmış elan olunub.

4. İcraatın gedişində ərizəçilərin hüquqi təmsilçiliyi və ibtidai istintaq yekunlaşdıqdan sonra onların vəkillərinin istintaq materialları ilə tanışlığa buraxılması

30. Bu işin əldə edilmiş materialları əsasında müəyyən edildiyi kimi, aşağıdakılar ərizəçilərin aldığı hüquqi yardım, onları təmsil etmiş vəkillər, ibtidai istintaq yekunlaşdıqdan sonra və məhkəmə prosesindən əvvəl onların istintaq materialları ilə tanışlığa buraxılması barədə məlumatlardır.

a) Birinci ərizəçi

31. 18 oktyabr 2003-cü ildə həbs edildikdən sonra birinci ərizəçi cənab Hüseynin vəkillə görüşməsinə 23 oktyabr 2003-cü ilədək icazə verilmədi. Həmin tarixdən başlayaraq onu cənab M. Hadi təmsil etdi.

32. 1 mart 2004-cü ildə ibtidai istintaq yekunlaşdıqdan sonra ərizəçi və onun vəkili cənab Hadi istintaq materialları ilə tanışlığa buraxıldılar və müvafiq olaraq, 6 aprel və 15 aprel 2004-cü ildə işin materialları ilə tanış olduqları barədə protokolu imzaladılar. Ərizəçinin sözlərinə görə, onun vəkilinin işin bütün materialları ilə yalnız bir iş günü ərzində tanış olmasına icazə verilmişdi.

33. Daha sonra, məhkəmə araşdırması zamanı naməlum tarixdən başlayaraq cənab Hüseyni digər bir vəkil – cənab S. Pənahov da təmsil etməyə başladı.

b) İkinci ərizəçi

34. Həbs edildikdən sonra ikinci ərizəçi cənab Abbasov dövlət tərəfindən təyin olunmuş vəkillə təmsil olundu. Sonradan bu vəkil 2003-cü ilin oktyabrında və noyabrında ərizəçinin cəlb etdiyi üç başqa vəkillə əvəz olundu. Bu vəkillərdən biri cənab T. Kərim idi.

35. Belə görünür ki, ibtidai istintaqa xitam verildikdən sonra cənab Kərimin işin materialları ilə tanış olmasına icazə verilib və o, işin materialları ilə tanış olduğu barədə 15 aprel 2004-cü il tarixli protokolu imzalayıb. Cənab Abbasovun özünün də işin materialları ilə tanış olmasına icazə verildi. Onun sözlərinə görə, ona materialları öyrənməsi üçün 100 saatdan da az vaxt

verilmişdi, bu isə iyirmi iki cildlik sənədlərdən (onlar 6200-dən artıq səhifə təşkil edirdi) və iyirmi iki videokassetdən (onların hər birində iki saat yarımliq videomaterial vardı) ibarət olan bütün sübutlarla tam tanış olmaq üçün yetərli deyildi.

36. 7 may 2004-cü ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədə başlanmış (aşağıda 44-cü bəndə bax) hazırlıq iclaslarından birində, 27 may 2004-cü ildə cənab Abbasov onu təmsil edən hər üç vəkilin xidmətlərindən imtina etdiyi barədə vəsatət qaldırdı və belə əsas gətirdi ki, bu vəkillər onu lazımi qaydada müdafiə edə bilmirlər. O, özü-özünü şəxsən müdafiə etməsi üçün icazə istədi, amma Hökumətin bildirdiyinə görə, sonradan yeni vəkilin təyin edilməsi üçün vəsatət verdi. 4 iyun 2004-cü ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə vəsatəti qəbul etdi və qərara aldı ki, ərizəçi dövlət tərəfindən təyin edilən vəkillə təmin olunmalıdır. Vəkil cənab S. Pənahov təxminən 8 iyun 2004-cü ildə onun vəkili təyin olundu. Məhkəmə araşdırması zamanı digər vəkil cənab E. Quliyev ərizəçi tərəfindən işə cəlb olundu.

c) Üçüncü ərizəçi

37. 24 oktyabr 2003-cü ildə həbs edildikdən sonra üçüncü ərizəçi cənab Hacılıının 27 oktyabr 2003-cü ilədək vəkillə görüşməsinə icazə verilmədi. Həmin tarixdən başlayaraq məhkəmə icraatında onu bir neçə vəkil təmsil etdi.

38. 1 mart 2004-cü ildə ibtidai istintaq başa çatdıqdan sonra ərizəçinin və onun bir neçə vəkilinin (cənab M. Şahmarov, cənab N. Səfərov, cənab M. Hadi, və cənab O. Kazımov) istintaq materialları ilə tanış olmalarına icazə verildi. Aprelin 6-da ərizəçi, 15, 16 və 17-də isə vəkillərin hər biri işin materialları ilə tanış olduqları barədə ayrı-ayrılıqda protokollar imzaladılar.

d) Dördüncü ərizəçi

39. 18 oktyabr 2003-cü ildə cənab V. Xasayev cənab Məmmədovun vəkili təyin edildi.

40. 21 oktyabr 2003-cü ildə cənab Xasayev baş prokurorluğa teleqram vasitəsilə şikayət etdi ki, ərizəçi ilə görüşməsinə icazə verilmir. Sonda o, ərizəçi ilə ilk dəfə 22 oktyabr 2003-cü ildə görüşə bildi.

41. İşin materialları arasında ibtidai istintaq başa çatdıqdan sonra cənab Xasayevin və ya ərizəçinin istintaq materialları ilə tanış olmalarına icazə verilib-verilmədiyini barədə məlumat yoxdur.

C. Məhkəmə araşdırması

42. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrində iştiraklarına görə 80308 sayılı cinayət işi çərçivəsində yüzdən artıq şəxs barəsində cinayət təqibi başlandı. Sonradan təqsirləndirilən şəxslər ayrı-ayrı on beş qrupa bölünməklə bu işin icraatı bir neçə hissəyə bölündü (qruplardan biri icraatı yuxarıdakı cinayət işindən ayrılmış yeni 80365 sayılı cinayət işi üzrə təqsirləndirilənlərdən, o cümlədən ərizəçilərdən ibarət idi) və hər bir qrupun məhkəməsi ayrıca keçirildi. Birinci on dörd məhkəmə araşdırması kütləvi iğtişaslarda iştirak etməkdə və dövlət qulluqçularına qarşı zor tətbiq etməkdə təqsirləndirilən şəxslərin işlərinə aid idi. Bu məhkəmə araşdırmalarının hamısı ya Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən, ya da Səbail rayon məhkəməsi tərəfindən həyata keçirildi və 2004-cü ilin martında və aprelində başa çatdı. Həmin məhkəmə araşdırmalarında müttəhimlərin hamısı təqsirli bilindi ya azadlıqdan məhrum etmə, ya cəzanın çəkilməsi təxirə salınmaqla azadlıqdan məhrum etmə, ya da azadlığın məhdudlaşdırılması cəzalarına məhkum edildilər.

43. On beşinci və sonuncu məhkəmə araşdırması 80365 sayılı cinayət işi üzrə kütləvi iğtişaların təşkilində təqsirləndirilən şəxslərə, o cümlədən bu işdəki dörd ərizəçiyə aid idi. Bu məhkəmə araşdırması birinci on dörd məhkəmə araşdırmasından sonra həyata keçirildi.

44. Məhkəmə araşdırması Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən həyata keçirildi. O, bir neçə hazırlıq iclası keçirdi, onlardan birincisi 7 may 2004-cü ildə baş keçirildi. İşə

baxılması üçün üç hakimdən təşkil olunmuş məhkəmə tərkibi hakimlər M. İbayedən (sədrlik edən), S. Ələsgərovdan və C. Cüməliyevdən ibarət idi.

1. Hazırlıq və məhkəmə iclasları zamanı müdafiə tərəfinin vəsatətləri

45. 12 may 2004-cü ildə hazırlıq iclası zamanı ərizəçilərin vəkilləri şəxsi təhlükəsizliklərinə qarşı təhlükə olduğunu iddia edərək Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəməyə şikayət etdilər və 7 may 2004-cü ildə hazırlıq iclasından sonra baş vermiş insident barədə məhkəməyə məlumat verdilər. Vəkillərin sözlərinə görə, onlardan altısı televiziya jurnalistinə müsahibə verərkən məhkəmə zalından kənarında bir neçə polis əməkdaşı tərəfindən təzyiqlə və hücumla məruz qalmışdılar. Bu iddianı sübut etmək üçün vəkillərdən ikisi mübahisə zamanı cırılmış paltarlarının bəzi hissələrini və insidenti əks etdirən fotosəkilləri təqdim etdilər. Onlar iddia edilən insidenti dövlət orqanları tərəfindən onlara qarşı qanunsuz təzyiqlə forması kimi xarakterizə etdilər və məhkəmədən şəxsi təhlükəsizliklərinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görməsini xahiş etdilər. Sədrlik edən hakim cavab verdi ki, məhkəmə zalından kənarında baş verən insidentlərlə məşğul olmaq məhkəmənin işi deyil və vəkillər məhkəmə zalından kənarında baş verdiyi iddia edilən hər hansı təzyiqlə barədə şikayət etmək istəyirlərsə müvafiq hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edə bilərlər. Bununla belə, məhkəmə vəkillərin bu iddiası barədə “müvafiq orqanları” məlumatlandırmağı qərara aldı. Lakin işdəki materiallardan aydın deyil ki, bu məsələ ilə bağlı məhkəmə tərəfindən hansı konkret addımlar atılıb.

46. Bundan başqa, birinci ərizəçi cənab Hüseyn vəsatət verərək Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərindən birinin – hakim İbayedin məhkəmə araşdırmasında iştirakına etiraz etdi və qeyd etdi ki, hakimin oğlu baş prokurorluqda işləyir və bu işə baxmış istintaq qrupunun rəhbərliyinin tabeliyindədir. Digər müttəhimlər də vəsatətə qoşuldular. 24 iyun 2004-cü ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə vəsatəti rədd edərək müəyyən etdi ki, hakim İbayedin oğlu həqiqətən baş prokurorluqda işləsə də, ərizəçilərin işinin icraatında şəxsən heç vaxt iştirak etməyib.

47. Sonradan birinci ərizəçi məhkəmə araşdırmasında hakim Ələsgərovun iştirakına da etiraz etdi və digər müttəhimlər də ona qoşuldular. Onlar qeyd etdilər ki, hakim Ələsgərov 19 oktyabr 2003-cü ildən 26 yanvar 2006-cı ilədək ərizəçilərin işini aparan istintaq qrupunun üzvü olmuş baş prokurorluğun müstəntiqi cənab N. Ələsgərovun qardaşdır. Birinci ərizəçi iddia etdi ki, hakim Ələsgərovun qardaşı işdə birbaşa iştirak etdiyinə görə, o, işə qərəzsiz hakim kimi baxa bilməz. 28 iyun 2004-cü ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə vəsatəti rədd edərək qeyd etdi ki, cənab Ələsgərov həqiqətən 80308 sayılı cinayət işini araşdırmış istintaq qrupunun qırx üç üzvündən biri olub. Lakin 26 yanvar 2004-cü ildə o, qrupun tərkibindən çıxarılıb. Bunun ardınca yeni 80365 sayılı iş (ərizəçilərə aid iş) 80308 sayılı işin icraatından ayrıldıqdan sonra həmin yeni işi araşdıran istintaq qrupunun tərkibinə daxil edilməyib. Bu səbəblərə görə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, hakim Ələsgərovun qərəzsizliyinə dair iddiaların obyektiv əsası yoxdur.

48. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədə aparılmış məhkəmə araşdırması müddətində ərizəçilər bir sıra vəsatətlər verdilər. Onların sözlərinə görə, məhkəmənin həmin vəsatətləri rədd edən qərarları ya onlara verilmirdi, ya da əhəmiyyətli gecikdirmələrdən sonra verilirdi. Bundan başqa, ərizəçilər hər bir iclasdan sonra məhkəmə iclaslarının protokollarının yoxlanılması üçün icazə istədilər ki, orada yer alan uyğunsuzluqlar və “saxtalaşdırmalar” barədə qeydlərini bildirmək imkanına malik olsunlar. Lakin yalnız məhkəmə araşdırmasının sonunda onların protokollarla tanış olmalarına icazə verildi.

2. Məhkəmə araşdırması zamanı yoxlanılmış sübutlar

49. Məhkəmə araşdırmasının gedişində Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə çoxlu sayda şahid ifadələrini dinlədi, habelə videoyazılara və digər materiallara baxdı. Dinlənilmiş ifadələrin

qısa xülasəsi və onların Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən necə qiymətləndirilməsi aşağıda verilir.

a) İttiham tərəfinin şahidləri

50. İttiham tərəfinin şahidlərinin çoxu 16 oktyabr 2003-cü ildə Azadlıq meydanına cəlb olunmuş polis əməkdaşları idi. Məhkəməyəqədər araşdırma zamanı dindirilmiş, 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar əvvəlki məhkəmə araşdırmalarında məhkum edilmiş bir neçə şəxsin və bir neçə digər mülki şahidlərin ifadələrinin lent yazısı da təqdim edildi.

i) 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə bağlı verilmiş, ərizəçilərə birbaşa aidiyyəti olmayan ümumi ifadələr

51. Belə görünür ki, ittiham tərəfinin şahidlərinin mütləq çoxluğu ictimai iğtişaş faktının sübut edilməsi məqsədi ilə sadəcə 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrinin ümumi təsvirini vermək üçün çağırılmışdılar. Onların ifadələrinin məqsədi bunu göstərməkdən ibarət idi ki, nümayişçilər Müsavat Partiyasının və digər müxalif partiyaların qərargahından dəyənəklər, daş parçaları və digər əşyalar toplamış, bu əşyalardan polisə və hərbi qüvvələrə qarşı silah kimi istifadə etmiş və müxtəlif dövlət və özəl mülkiyyətlərə ziyan vurmuşdular. Bu şahid ifadələrində həmin zorakılıq aksiyalarında təşkilatçı və ya iştirakçı qismində ərizəçilərin adları birbaşa çəkilmirdi. Bundan əlavə, ittiham tərəfi dövlət və özəl mülkiyyətlərə müxtəlif formalarda yetirilmiş ziyanla bağlı bir neçə ekspert rəyi təqdim etdi.

ii) Polis əməkdaşlarının ərizəçilərə birbaşa aidiyyəti olan ifadələri

52. Ərizəçilərin 16 oktyabr hadisələrindəki konkret roluna gəldikdə, ittiham tərəfi onların nümayişçilərin zorakı hərəkətlərinə rəhbərlik və təhrikçilik etdiklərini sübuta yetirmək üçün bir neçə polis əməkdaşının məhkəməyəqədər araşdırma zamanı verdikləri ifadəni təqdim etdi, onlar digər məsələlərlə yanaşı 16 oktyabr 2003-cü ildə ərizəçilərin Azadlıq meydanına necə gəldiklərini, seçkidə İsa Qəmbərin qalib gəldiyini açıq bəyan etdiklərini və nümayişçiləri meydandakı tribunadan zorakılığa təhrik etdiklərini gördüklərini qeyd etmişdilər.

53. Bu şahidlərin məhkəmədə dindirilməsi üçün təyin olunmuş tarixdən əvvəl 5 avqust 2004-cü ildə birinci ərizəçi bu şahidlərdən bir neçəsinin ifadələrinin sözbəsöz eyni olmasına etiraz etdi və bu ifadələrin qəbul edilməməsini xahiş etdi, digər müttəhimlər də ona qoşuldular. Birinci ərizəçi qeyd etdi ki, müvafiq protokollara əsasən, bu ifadələrin bəziləri eyni müstəntiq tərəfindən eyni gündə və eyni saatda alınıb. O, iddia etdi ki, bu həm fiziki cəhətdən mümkün deyildi, həm də şahidlərin ayrı-ayrılıqda dindirilməsini tələb edən Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 230-cu maddəsinin pozuntusu idi, hər iki halda bu ifadələr qəbul edilə bilməzdi. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin bu etirazla bağlı hər hansı qərar qəbul edib-etmədiyi aydın deyil, amma o, müvafiq ifadələri sübut qismində qəbul etdi.

54. Məhkəmə iclaslarında müvafiq polis əməkdaşlarının hər biri ayrı-ayrılıqda ifadə verdilər və ərizəçilərlə onların vəkilləri tərəfindən çarpaz dindirildilər. Konkret olaraq polis əməkdaşı V.N. digər məsələlərlə yanaşı bildirdi ki, Azadlıq meydanında ictimai iğtişaşlar başlayanda müttəhimlərin bəziləri, o cümlədən birinci və ikinci ərizəçilər kütləni zorakılığa təhrik etdilər və “İsa [Qəmbər] prezident seçilib, indi biz hakimiyyətdəyik, heç nədən qorxmayın, tezliklə biz bütün şəhəri ələ keçirəcəyik, sizə qarşı çıxan hər kəsə müqavimət göstərin...” kimi bəyanatlar səsləndirdilər.

55. Məhkəmə iclaslarının protokollarından belə görünür ki, çarpaz dindirmə zamanı müdafiə tərəfi V.N.-in məhkəmə iclasında və məhkəməyəqədər araşdırma zamanı verdiyi ifadələr arasında bir sıra uyğunsuzluqları (ifadələrindəki konkret detallarla, məsələn, müttəhimlərdən hər hansı birinin tribunada peyda olmasını həqiqətən görüb-görməməsi ilə, yaxud müttəhimlərdən hər hansı birinin “polisləri vurun!” kimi ifadələr işlədib-ışlətməməsi ilə bağlı uyğunsuzluqları) aşkara çıxara bilib. Müdafiə tərəfi iddia edilən bu uyğunsuzluqları göstərmək üçün V.N.-in

məhkəməyəqədər araşdırmada verdiyi ifadəni məhkəmə iclasında oxudu. Eynilə, müdafiə tərəfinin bildirdiyinə görə, bu tip digər şahidlərin çoxunun çarpaz dindirilməsi onların məhkəmə iclasında və məhkəməyəqədər araşdırma zamanı verdikləri ifadələr arasında iddia edilən uyğunsuzluqları aşkara çıxardı. Məhkəmə iclaslarının protokollarından belə görünür ki, iddia edilən bu uyğunsuzluqlarla rastlaşdıqda şahidlərin bəziləri məhkəməyəqədər araşdırmadakı ifadələrinin düzgün qeydə alınmadığını bildiriblər, digərləri isə məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri ifadələrə yenidən qayıdaraq onlara uyğun gəlməyən, məhkəmə iclasında çarpaz dindirməyə qədər verdikləri ifadələrini geri götürüblər.

56. Məhkəmə iclaslarının protokollarından belə görünür ki, ondan artıq bu tip şahid dinlənilib. 22 oktyabr 2004-cü il tarixli hökmündə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu şahidlərin altısının ifadələrini ayıraraq qısaca ümumiləşdirdi və ərizəçilərin təqsirini sübut etmək üçün onlara istinad etdi. Hökmdə nə ərizəçilərin bu şahidlərin ifadələrinin sübut qismində qəbuluna etirazları, nə də müdafiə tərəfinin apardığı çarpaz dindirmə zamanı onların ifadələrində aşkar olunduğu iddia edilən uyğunsuzluqlarla bağlı hər hansı digər etirazlar nəzərə alındı.

iii) Öncə məhkum olunmuş nümayiş iştirakçılarının ərizəçilərə birbaşa aidiyyəti olan ifadələri

57. İttiham tərəfi 15 və 16 oktyabr hadisələri ilə əlaqədar məhkum olunmuş bir neçə şəxsdən məhkəməyəqədər araşdırmada dindirmə zamanı alınmış ifadələrə də istinad etdi. Bu şəxslər 2005-ci ilin martında birinci instansiya məhkəməsi qismində onların işinə baxmış Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən artıq məhkum olunmuşdular. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin ərizəçilərin işi üzrə 22 oktyabr 2004-cü il tarixli hökmündən göründüyü kimi, məhkəmə bu tip beş şahidin ifadələrinə istinad etdi.

58. İttiham tərəfinin təqdim etdiyi protokollara əsasən, 80308 sayılı cinayət işi çərçivəsində məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində təqsirləndirilən şəxs qismində dindirilərkən bu şəxslər müxtəlif dərəcəli təfsilatlarla qeyd etdilər ki, 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri zamanı ərizəçilərin Azadlıq meydanında nümayişçiləri zorakı müqavimətə təhrik etdiklərinin şahidi olublar.

59. Məhkəmə iclasları zamanı bu şahidlər məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri ifadələrlə bağlı dindirilməyə çağırıldılar. Müvafiq məhkəmə protokollarına və Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin 22 oktyabr 2004-cü il tarixli hökmünə əsasən, şifahi məhkəmə iclaslarında şahid qismində ifadələri alınarkən bu şahidlərdən dördü məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri ifadələri açıq şəkildə geri götürərək qeyd etdilər ki, məhkəməyəqədər həbs müddətində onlara tətbiq edilmiş işgəncə, pis rəftar və digər formada təzyiqlər altında bu ifadələri verməyə məcbur olublar.

60. Bu iddialara cavab olaraq Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə qeyd etdi ki, şahidlərin pis rəftara dair şikayətlərinə onların barəsindəki müvafiq məhkəmə araşdırmalarında baxılıb və onlar əsassız sayılıb. Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, bu şahidlərin ifadələrinə artıq həmin məhkəmə araşdırmalarında etibarlı sübutlar kimi istinad edildiyinə görə bu sübutların təkrarən qiymətləndirilməsi “*res judicata*” (artıq həll edilmiş işə təkrarən baxılması) anlamına gəlirdi. Belə olan halda məhkəmə bu şahidlərin məhkəməyəqədər araşdırmadakı ifadələrini etibarlı sübut kimi qəbul etməyi qərara aldı və şahidlərin sonradan öz məhkəmə araşdırmalarında və ərizəçilərin məhkəmə araşdırmasında onları geri götürmələri faktına əhəmiyyət vermədi.

iv) Digər şahidlərin ərizəçilərə birbaşa aidiyyəti olan ifadələri

61. İttiham tərəfi 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə bağlı məhkum edilmiş bir neçə mülki şahidin ifadələrini də təqdim etdi. İttiham tərəfinin təqdim etdiyi protokollara əsasən, məhkəməyəqədər araşdırma zamanı bu şahidlər yuxarıda qeyd edilən şahidlərin ifadələrinə bənzər ifadələr vermişdilər. Lakin yenə də açıq məhkəmə iclasında dindirmə zamanı bu şahidlərdən ən azı üçü əvvəlki ifadələrini geri götürdülər və iddia etdilər ki, onları pis rəftar təhdidləri altında və ya faktiki pis rəftar yolu ilə həmin ifadələri verməyə məcbur ediblər.

62. Məhkəmə iclası protokoluna əsasən, şahid N.N. qeyd etdi ki, 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrindən sonra bir neçə günlüyə həbs edilib və həmin müddətdə müttəhimlərə (əsasən ikinci ərizəçiyə) qarşı yalan ifadə verməyə məcbur edilib. O, qeyd etdi ki, 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrində iştirakına görə onu cinayət təqibi və azadlıqdan məhrum etmə ilə təhdid ediblər, dindirildiyi müddətdə ona su verməkdən imtina ediblər və müstəntiq tərəfindən öncədən çap olunaraq hazırlanmış şahid ifadəsini imzalamağa məcbur etmək məqsədi ilə digər formalarda hədə-qorxu gəliblər.

63. Bu şahidlərin pis rəftar barədə iddialarını qiymətləndirmək üçün Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə onları dindirmiş müstəntiqlərin və polis əməkdaşlarının ifadələrini dinlədi. Onlar bildirdilər ki, məhkəməyəqədər dindirmə zamanı bu şahidlərlə pis rəftar etməyiblər. Bundan başqa, məhkəmə qeyd etdi ki, şahidlərin məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri ifadələr digər ifadələrlə üst-üstə düşürdü. Bunun əsasında məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, pis rəftar barədə iddialar əsassızdır və buna görə də bu şahidlərin məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri ifadələr qəbul edilməli və ərizəçilərə qarşı ittihamedicisi sübut qismində onlara istinad edilməlidir.

b) Müdafiə tərəfinin şahidləri

64. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə ərizəçilərin onların lehinə ifadə verməyə hazır olan şahidlərin məhkəmədə iştirakı barədə vəsatətlərini təmin etdi. Hökmdən belə görünür ki, iyirmidən artıq bu cür şahid dindirilib. Bu şahidlərin çoxu ərizəçilərin siyasi həmkarları və ya onların siyasi partiyalarına aidiyyəti olan digər şəxslər idi.

65. Çıxardığı hökmdə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu şəxslərin hamısının ifadələrini qısaca ümumiləşdirərək qeyd etdi ki, onların hamısı ərizəçilərin adlarına yazılan hərəkətlərin, məsələn, zorakılıq aktlarının qabaqcadan planlaşdırılmasının, kütləni zorakılığa təhrik edən çağırışlar edilməsinin, yaxud nümayişçilərə dəyənəklər və ya daş parçaları paylanmasının təşkil edilməsinin ərizəçilər tərəfindən həyata keçirildiyini inkar etdilər. Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, şahidlər israrla bildirdilər ki, əksinə, polislər nümayişçilərə qarşı həddən artıq güc tətbiq ediblər, ərizəçilər isə çıxışlarında nümayişçiləri polislərə hücum etməkdən və istənilən təxribata cavab verməkdən çəkindiriblər.

66. Bundan sonra Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə aşağıdakıları əsas gətirməklə bu ifadələri etibarsız sayaraq rədd etdi:

“[Müttəhimlərin] vəsatəti əsasında dinlənilmiş bu şahidlərin ifadələrini araşdırdıqdan sonra məhkəmə müəyyən etdi ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu şəxslər müttəhimlərin başçılıq etdikləri [siyasi] partiyaların üzvləri və ya işçiləridir və [müttəhimlərlə] birlikdə işlədiklərinə görə [müttəhimlərdən] asılı olan və onlarla əlaqəli olan şəxslərdir. Hətta onların ifadələrinin bəziləri ziddiyyətlidir. Konkret olaraq, suallara cavab verərkən [N.H.] bir tərəfdən bildirdi ki, tribunada çıxış edən şəxslər insanları zorakılığa təhrik etməyiblər, digər tərəfdən isə bildirdi ki, çıxışları eşitmirdi, çünki tribunadan 70-100 metr kənarında dayanmışdı və hətta danışanın kim olduğunu görə bilmirdi. [N.Y.] bildirdi ki, meydana tək olub, amma [E.P.] bildirdi ki, [N.Y.] orada onunla olub.

Bundan başqa, zərərçəkənlərin və şahidlərin ifadələrindən, videoyazılardan, maddi dəlillərdən ibarət olan yuxarıdakı hərtərəfli, etibarlı və qarşılıqlı surətdə üst-üstə düşən sübutlar və qüvvədə olan məhkəmə hökmləri onların təsvir etdiyi halları təkzib edir. Buna görə də məhkəmə [müdafiə tərəfinin şahidlərinin] ifadələrini əsassız hesab edir”.

c) Digər sübutlar

67. Bunlardan əlavə, məhkəmə iclasları zamanı 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrini əks etdirən bir sıra videoyazılara baxıldı.

68. İttiham tərəfinin təqdim etdiyi videoyazılar nümayişçilərin iddia edilən zorakılıq aktlarını sübut etmək məqsədini daşıyırdı. Videoyazılardakı bəzi təsvirlər ittiham tərəfinin müəyyən şahidlərinin ifadələri ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Müttəhimlərin vəkillərinin bəziləri (məsələn, cənab Hadi) iddia etdilər ki, sübut qismində təqdim edilmiş bu videoyazıları məhkəmə iclaslarında ilk dəfədir ki, görürlər, çünki ittiham tərəfi məhkəmə araşdırmasına qədər

videoyazıları onlara göstərməyib və buna görə də onlar bu sübutların araşdırılmasına hazırlaşmayıblar.

69. Belə görünür ki, müdafiə tərəfinin vəsatəti sonra Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə müdafiə tərəfinin sübut qismində təqdim etdiyi əlavə videoyazıları qəbul etdi, həmin videoyazıların təqdim edilməsində məqsəd nümayişi yatırarkən polis və hərbiçilər tərəfindən həddən artıq güc tətbiq edildiyi barədə iddianı sübut etmək idi.

70. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə sübut qismində təqdim edilmiş videoyazıları qiymətləndirərək qeyd etdi ki, videoyazılarda nümayişçilərin zorakılıq aktları, habelə onlara mütəşəkkil surətdə dəyənəklərin, daş parçalarının və digər "silahların" paylanması əks olunub.

3. Tərəflərin yekun çıxışları

71. 29 sentyabr 2004-cü ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə elan etdi ki, sübutların təqdim edilməsi başa çatıb və o, tərəflərin şifahi arqumentlərini dinləyəcək, məhkəmə ittiham tərəfini birinci çıxış etməyə dəvət etdi. İttiham tərəfi çıxışı hazırlamaq üçün iclasın 1 oktyabr 2004-cü ilədək təxirə salınmasını xahiş etdi. Oktyabrın 1-də ittiham tərəfi iclasın bir daha, bu dəfə 11 oktyabr 2004-cü ilədək təxirə salınmasını xahiş etdi. İttiham tərəfi yekun nitqlə iki məhkəmə iclası ərzində – 11 və 12 oktyabr 2004-cü ildə çıxış etdi.

72. 12 oktyabr 2004-cü ildə ittiham tərəfinin çıxışından sonra məhkəmə müttəhimləri müvafiq yekun çıxışlarını etməyə dəvət etdi. Lakin bu dəvətə cavab olaraq ərizəçilərin vəkillərinin, demək olar ki, hamısı bir-birinin ardınca söz alaraq şifahi arqumentlərin təqdim edilməsində iştirakdan və müdafiə tərəfinin yekun nitqini söyləməkdən imtina etdilər və məhkəməyə bu imtinaya dair aşağıdakı izahatları verdilər.

73. Birinci ərizəçinin vəkili cənab Hadi birinci danışaraq qeyd etdi ki, bütün proses ərzində müştərisinin müdafiəsini hazırlaması üçün ona yetərli vaxt və imkan verilməyib. Məhkəmə araşdırmasından əvvəl onun istintaq materiallarını tam öyrənmə icazə verilməyib və müdafiə taktikasını lazımi qaydada planlaşdırma bilməsi üçün ittiham tərəfinin bəzi dəlilləri ilə, məsələn, videoyazılarla tanış olmasına imkan yaradılmayıb. O, daha sonra qeyd etdi ki, məhkəmə prosesi zamanı müdafiəçilər müxtəlif formalarda təzyiqa və hətta hazırlıq iclaslarından birinə gələrkən fiziki hücumla məruz qalıblar. O, iddia etdi ki, vəkillər ərizəçiləri lazımi qaydada müdafiə etmələrinin qarşısının alınması məqsədi ilə mütəmadi olaraq naməlum şəxslər tərəfindən təhdid ediləblər. Vəkillər bu məsələni dəfələrlə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin diqqətinə çatdırsalar da və hətta onlara qarşı fiziki hücumun baş verdiyi insident barədə konkret şikayət versələr də, məhkəmə heç bir tədbir görməyib və onların üzləşdikləri çətinliklərə məhəl qoymayıb. O, daha sonra iddia etdi ki, əslində məhkəmə araşdırmasının nəticəsi öncədən məlum idi və bu nəticə siyasi motivli idi, məhkəmə araşdırmasının özü yalnız görüntü xatirinə keçirilmişdi, belə ki, hətta o yekunlaşmamış prezident açıq şəkildə bəyan etmişdi ki, ərizəçilər cinayətkardır və cəzalandırılacaqlar. O, bildirdi ki, belə olan halda vəkillər özlərini əlverişsiz və qorxudulmuş vəziyyətdə hiss ediblər. O, həmçinin bildirdi ki, bu səbəblərə görə müştərisini lazımi qaydada müdafiə edə bilməyib və buna görə də şifahi arqument təqdim edə bilmir. O, müştərilərindən – birinci ərizəçidən və cənab İbrahimovdan üzr istədi və qeyd etdi ki, şifahi arqumentlərin müttəhimlərin özləri tərəfindən hazırlanmasına və təqdim edilməsinə icazə verilməsi daha yaxşı olar.

74. Birinci və ikinci ərizəçilərin vəkili cənab Pənahov da oxşar izahat verdi. O da qeyd etdi ki, müştərilərini səmərəli müdafiə ilə təmin edə bilməyib, ona görə ki, digər məsələlərlə yanaşı, istintaq materialları ilə tanış olmasına imkan verilməyib. O, iddia etdi ki, məhkəməyəqədər araşdırma yekunlaşdıqdan sonra vəkillərə təzyiqa göstərilib ki, işin məhkəməyə tez göndərilmə bilməsi üçün işin materialları ilə tanış olduqları barədə protokolları imzalasınlar. O, hazırlıq iclaslarında bu barədə konkret şikayət etsə də, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu məsələyə əhəmiyyət verməyib. Cənab Hadi kimi cənab Pənahov da qeyd etdi ki, vəkillər şəxsi təhlükəsizliklərinə görə narahatlıq keçirəblər və bu, onların öz müştərilərini adekvat müdafiə ilə təmin etmək imkanlarına təsir göstərib.

75. Digər vəkillər həmkarlarının dediklərinin hamısına qoşuldular və yekun nitqindən imtina etmələrinə dair oxşar izahatlar verdilər.
76. Bunun ardınca birinci ərizəçi məhkəmədə özünün və digər müttəhimlərin adından çıxış edərək öz müdafiə çıxışlarını özlərinin etməsi üçün icazə verilməsini xahiş etdi. O, qeyd etdi ki, vəkilləri şifahi çıxışlarda iştirakdan imtina etdikdən sonra onlar mahiyyət etibarilə hüquqi yardımsız qalıblar. O, yekun çıxışlarının hazırlanması üçün onlara kifayət qədər vaxt verilməsini məhkəmədən xahiş etdi.
77. Bunun cavabında hakim İbayev bildirdi ki, müttəhimlərin replika (cavab) hüququndan istifadə etməsinə icazə veriləcək. Hakim Ələsgərov qeyd etdi ki, prosessual qanunvericilik müttəhimin şəxsən yekun nitqi söyləməsinə yalnız onun vəkillə təmsil olunmadığı halda icazə verir. Hakim Cüməliyev şərhində bildirdi ki, vəkil özünün müdafiə öhdəliyini müştərilərinin üzərinə qoya bilməz.
78. Növbəti məhkəmə iclasında, 13 oktyabr 2004-cü ildə birinci ərizəçi özünün və digər müttəhimlərin adından yazılı rəsmi vəsatət verərək məhkəmədən xahiş etdi ki, onların müdafiə nitqlərini özlərinin söyləməsinə icazə verilsin.
79. Məhkəmə vəsatəti əsassız sayaraq rədd etdi. O, qeyd etdi ki, müştərilərinə səmərəli və adekvat hüquqi yardım göstəriblər. O, daha sonra qeyd etdi ki, vəkillərə istintaq materialları ilə tanış olmaları üçün yetərinə imkan yaradılıb, amma özləri bunu etməyiblər, şifahi arqumentlərin bildirilməsində iştirak etmək vəkillərin vəzifəsidir, onlar icraatın bu mərhələsində müştərilərinə yardım etməkdən imtina edə bilməzlər və vəzifələrindən yayınmaları üçün əsaslı səbəbləri yoxdur.
80. Belə görünür ki, yalnız dördüncü ərizəçinin vəkilləri müştərilərinin adından yekun nitqlə çıxış ediblər, baxmayaraq ki, dördüncü ərizəçi yekun nitqini şəxsən özlərinin söyləməsinə icazə verilməsi barədə birinci ərizəçinin vəsatətinə qoşulmuşdu.
81. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə işi davam etdirərək tərəfləri replika hüququndan istifadə etməyə dəvət etdi. İttiham tərəfi bu hüquqdan imtina etdi.
82. Müttəhimlərin replika ilə çıxış etməsindən əvvəl üçüncü ərizəçi məhkəmədən xahiş etdi ki, şifahi arqumentlər təqdim edilərkən onların adından yekun nitqinin söylənilmədiyini nəzərə alaraq, onlara hər hansı vaxt məhdudiyəti qoymasın. Sədrlik edən hakim qeyd etdi ki, bu, nəzərə alınacaq.
83. Birinci ərizəçi replika hüququndan istifadə edərək iki saata yaxın danışdı. Sədrlik edən hakim üç dəfə onun sözünü kəsərək xatırlatdı ki, replika qısa olmalıdır (3-15 dəqiqədən artıq olmamalıdır) və sonda ərizəçinin etirazlarına baxmayaraq onun çıxışını dayandırdı.
84. Eynilə, digər ərizəçilər də hamısı replika hüququndan istifadə edərək uzun nitqlə çıxış etməyə cəhd etdilər, amma sədrlik edən hakim arada onların sözünü kəsdi və sonda təxminən bir saatdan sonra çıxışlarını dayandırdı və belə əsas gətirdi ki, replika qısa olmalıdır.
85. Bunun ardınca son sözlərini söyləmələri üçün hər bir müttəhimin bir dəfə də danışmasına icazə verildikdən sonra məhkəmə iclasları başa çatdı.

4. Məhkum edilmə və cəzalar

86. 22 oktyabr 2004-cü ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə ərizəçiləri kütləvi iğtişaların təşkilinə (Cinayət Məcəlləsinin 32.3 və 220.1-ci maddələri) və dövlət qulluqçularına qarşı zorakılıq aktlarında iştiraka görə (Cinayət Məcəlləsinin 32.2 və 315.2-ci maddələri) məhkum etdi.
87. Birinci ərizəçi ilə dördüncü ərizəçinin hər biri dörd il altı ay müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olundu. İkinci ərizəçi ilə üçüncü ərizəçinin hər biri isə beş il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olundu.

D. Sonrakı şikayətlər və əfv edilmə

88. 2004-cü ilin oktyabrında və noyabrında ərizəçilər Apellyasiya Məhkəməsinə ittiham hökmündən apellyasiya şikayəti verdilər. Konkret olaraq, bu şikayətdə birinci ərizəçi, digər məsələlərlə yanaşı, işinə qərəzsiz məhkəmə tərəfindən baxılması hüququnun, müdafiəsini hazırlaması üçün yetərinə vaxta və imkana malik olmaq hüququnun, vəkillə səmərəli şəkildə təmsil olunmaq hüququnun, tərəflərin bərabərliyi hüququnun və təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozulmasından şikayət etdi. O, həmçinin birinci instansiya məhkəməsinin sübutların qəbulu və qiymətləndirilməsi prosedurunda yol verdiyi səhvlərdən şikayət etdi. Birinci və ikinci ərizəçilər də apellyasiya ərizələrində oxşar şikayətləri bildirdilər.

89. Üçüncü ərizəçinin apellyasiya şikayəti digər ərizəçilərininkindən qısa idi və daha ümumi şəkildə ifadə edilmişdi. Digər məsələlərlə yanaşı, o, aşağıdakılar barədə şikayət etmişdi:

“ İttiham hökmü qanunsuz, əsassız və ədalətsiz hökm kimi ləğv olunmalı və mənə bəraət verilməlidir.

Konkret olaraq:

1. Məhkəmə araşdırması təqsirləndirilən şəxs qismində mənim hüquqlarım pozulmaqla həyata keçirilib.

2. Məhkəmə araşdırması vəkillərimin hüquqları pozulmaqla həyata keçirilib.

3. Məhkəmə araşdırması mənim yekun nitqi söyləmək hüququm və vəkilimin yekun nitqi söyləmək hüququ pozulmaqla həyata keçirilib.

4. Məhkəmə araşdırması müəyyən nəticələrə gəlmək üçün zəruri olan bütün faktları araşdırmayıb.

5. Hökmdə əks olunmuş faktlar sübut edilməyib. ...

İttiham hökmünün qanunsuz, əsassız və ədalətsiz olması ilə bağlı iddialarım üçün əsaslar [apellyasiya] iclaslarında mənim tərəfimdən təqdim ediləcək”.

90. Apellyasiya şikayətlərinin hamısı ərizəçilərin özləri tərəfindən əllə yazılmış formada tərtib edildi.

91. Hazırlıq iclasından sonra çıxardığı 8 noyabr 2004-cü il tarixli qərarla Apellyasiya Məhkəməsi onların apellyasiya şikayətlərinə mahiyyəti üzrə baxılması barədə ərizəçilərin vəsatətini təmin etdi, amma şahidlərin və müttəhimlərin çarpaz dindirilməsinin yenidən keçirilməsi və yeni sübutların qəbulu vasitəsilə işlərinə dair “yeni məhkəmə baxışı” keçirilməsi barədə vəsatətlərini rədd etdi. O, həmçinin ərizəçilərin birinci instansiya məhkəməsində onları təmsil etmiş dövlət tərəfindən təyin olunan vəkillərlə apellyasiya icraatında təmin edilmələrini qərara aldı. Apellyasiya icraatı zamanı bu vəkillərin nə dərəcədə real yardım göstərdikləri aydın deyil.

92. 19 noyabr 2004-cü il tarixli qərarla Apellyasiya Məhkəməsi Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hökmünü qüvvədə saxladı. O, aşağı məhkəmənin gəldiyi nəticələri təkrar etdi və ərizəçilərin apellyasiya ərizələrindəki şikayətlərini əsassız şikayət kimi bir cümlə ilə rədd etdi.

93. Birinci ərizəçi bu qərardan kassasiya şikayəti verdi. Kassasiya şikayəti 206 səhifədən ibarət idi və ərizəçinin özü tərəfindən əllə tərtib olunmuşdu. Şikayətdə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədəki və Apellyasiya Məhkəməsindəki icraatların iddia edilən bütün qüsurları ilə bağlı geniş təfsilatlar yer almışdı. Digər ərizəçilər də kassasiya şikayəti verdilər, şikayətlər onların özü tərəfindən əllə tərtib olunmuşdu.

94. 29 mart 2005-ci ildə Ali Məhkəmə aşağı məhkəmələrin qərarlarını qüvvədə saxladı.

95. 2005-ci ilin martında prezidentin əfv fərmanından sonra bütün ərizəçilər cəzalarının qalan hissəsini çəkməkdən azad edildilər.

E. İcraat dövründə müxtəlif vaxtlarda dövlət qulluqçularının və orqanlarının ərizəçilərlə bağlı açıqlamaları

96. Ərizəçilər yüksək vəzifəli dövlət məmurlarının və dövlət orqanlarının açıqlamalarının yer aldığı bir sıra nəşrləri təqdim edərək iddia etdilər ki, bunlar ərizəçilərin təqsirsizlik prezumpsiyasını pozub. Bu açıqlamaların bəziləri aşağıda qısaca ümumiləşdirilmiş şəkildə verilir:

97. 17 oktyabr 2003-cü ildə Milli Məclis (Parlament) “Müsavat, Ümid və Azərbaycan Demokrat Partiyalarının və müəyyən siyasi müxalifət qruplarının konstitusiyaya zidd aksiyaları haqqında” qərar qəbul edərək yuxarıda adı çəkilən partiyaları ittiham etdi və mülki şəxslərin və hüquq-

mühafizə orqanları əməkdaşlarının həyatlarını itirməsinə və xəsarət almasına səbəb olmuş “qanunsuz aksiyalara” və kütləvi iğtişaşlara, habelə dövlət və özəl mülkiyyətə vurulmuş ziyanı görə məsuliyyət daşdıqlarını bildirdi. Digərləri ilə yanaşı, qərarda yuxarıdakı iğtişaşların təşkilatçıları kimi İsa Qəmbər (Müsavatın lideri), İqbal Ağazadə (ərizəçilərlə birlikdə məhkəməyə cəlb olunmuş müttəhimlərdən biri) və “bir qrup digər müxalifət üzvləri və tərəfdarları” göstərildi. Qərar rəsmi qəzetlərdə dərc olundu.

98. 23 oktyabr 2003-cü ildə rəsmi “Xalq qəzeti” dövlət informasiya agentliyi “AzərTAC”ın Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən 22 oktyabr 2003-cü ildə keçirilmiş mətbuat konfransına dair məlumatını dərc etdi. Bu mətbuat konfransında Daxili İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri nazirliyin 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə bağlı rəsmi mövqeyini çatdırdı və mətbuata məlumat verdi ki, bu məsələ ilə bağlı cinayət işi açılıb və bir sıra şəxslər həbs edilib. O, digər məsələlərlə yanaşı aşağıdakıları bildirdi:

“...15 və 16 oktyabr 2003-cü ildə destruktiv müxalifət, Müsavat, Ümid və Azərbaycan Demokrat Partiyalarının lideri İsa Qəmbər, Rəsul Quliyev, Sərdar Cəlaloğlu [Məmmədov], İqbal Ağazadə və digərləri qabaqcadan planlaşdırılmış və kütləvi iğtişaşlarla nəticələnən qanunsuz aksiyaların həyata keçirilməsinə başladılar”.

99. Qəzetin eyni nömrəsində Səbail rayon polis idarəsinin rəisinin müxalifəti ittiham edən bəyanatı yer almışdı. Orada aşağıdakılar deyilirdi:

“15 və 16 oktyabr 2003-cü ildə müəyyən qiyamçı və ifrat mürtəce qruplar İsa Qəmbər, İqbal Ağazadə və Sərdar Cəlaloğlunun [Məmmədov] birbaşa göstərişlərindən sonra Bakıda dəhşətli cinayət hərəkətləri törətdilər. ...

... biz əminik ki, ... cinayətləri törətmiş və bu ifrat irticaçı hərəkətlərə nəzarət etmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunacaq və layiqli cəzalarını alacaqlar. Bundan başqa, biz əminik ki, bu cinayətəkar aksiyaları təşkil etmiş Müsavat, Ümid və Azərbaycan Demokrat Partiyaları qadağan olunacaq və bu siyasi qurumların liderləri (İ. Qəmbər, R. Quliyev, S. Cəlaloğlu, İ. Ağazadə) cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəklər”.

100. 25 oktyabr 2003-cü ildə “Xalq qəzeti” Ombudsmanın bəyanatını dərc etdi, o, bəyanatda müxalifəti və 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri zamanı nümayişçilərin etdikləri hərəkətləri tənqid edir və bütün həmvətənlərini vətəndaş birliyinə sadiq qalmağa və dinc davranışa çağırırdı. Bəyanatda 25 oktyabr 2003-cü il hadisələri zamanı və onların nəticəsində hüquq mühafizə orqanları tərəfindən həddən artıq və repressiv güc tətbiqi barədə heç nə deyilmirdi.

101. 27 oktyabr 2003-cü ildə “Xalq qəzeti” təxminən bütöv bir səhifə həcmində “Oktyabrın 15-də və 16-da Bakıda baş vermiş hadisələrə dair Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin və Baş Prokurorluğunun mətbuata bəyanatı”nı dərc etdi. Bəyanat son illər cinayətəkarlıqla mübarizədə hüquq-mühafizə orqanlarının uğurunun və Hökumətin qanunun aliliyi ilə idarə olunan demokratik dövlət quruculuğunda nail olduğu tərəqqinin alqışlanması ilə başlayırdı. Sonra bəyanat “müsbət irəliləyişləri və mövcud reallıqları qəbul etmək istəməyən” və Hökumətin uğurlarına “kölgə salmağa” və ölkədə sabitliyi pozmağa çalışan “radikal müxalifət” kimi ittihamedici sözlərlə davam edirdi. Daha sonra bəyanatda deyilirdi:

“Müxalifətin ekstremist dairələri azad və ədalətli seçkilərdə məğlub olacaqlarını qabaqcadan dərk etdiklərinə görə və demokratik və şəffaf şəkildə keçirilən səsvermənin gedişində buna tam əmin olduqdan sonra bir daha destruktiv aksiyalara əl atdılar. Müsavat və Ümid Partiyalarının liderləri İsa Qəmbər və İqbal Ağazadə və onların tərəfdarları və törətdiyi cinayətlərə görə beynəlxalq axtarışda olan Rəsul Quliyev və Sərdar Cəlaloğlu [Məmmədov] da daxil olmaqla ADP liderləri, habelə həmin partiyanın üzvləri bu məsələdə xüsusilə fərqləndilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, oktyabrın 1-dən başlayaraq [yuxarıda adları çəkilən] şəxslər tərəfindən planlaşdırılmış kütləvi aksiyalarda iştirak etmək məqsədi ilə həmin partiyaların üzvləri, habelə cinayətəkarlığa meyilli olan şəxslər [Bakıya] gətirilmiş və [aksiyalarda iştiraklarının] müqabilində onların bəzilərinə pul paylanmışdı.

[Mətn müxalifətin 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirdiyi və seçkidəki qanun pozuntularının və ədalətsizliyin ilk dəfə səsləndirildiyi nümayişin təsviri ilə davam edir.]

Seçkidən sonra yuxarıda adı çəkilən partiya liderləri tərəfindən bilərəkdən yayılmış saxta ittihamlar və yalanlar, habelə onların [nümayişçiləri] qanunsuz hərəkətlər etməyə çağırması paytaxtda ictimai qaydanın kobudcasına pozulması ilə nəticələnən gələcək aksiyalar üçün stimül oldu...”.

102. Bəyanat 15 və 16 oktyabr hadisələrinin ətraflı təsviri ilə və nümayişin dağıdılması zamanı polis tərəfindən həddən artıq və repressiv güc tətbiqi barədə hər hansı iddiaların, habelə tutulmuş şəxslərin işgəncəyə və pis rəftara məruz qalması barədə iddiaların qəti inkarı ilə davam etdirilirdi. Orada həmçinin deyilirdi ki, nəticə etibarlı ilə tutulanlar arasında yalnız sözügedən qanunsuz aksiyaların əsas təşkilatçılarından və hüquq pozucularından ibarət az sayda şəxslər barəsində cinayət işi açılıb.

103. 30 oktyabr 2003-cü ildə “Xalq qəzeti” daxili işlər nazirinin müavininin “Azərbaycanda sabitlik və əmin-amanlıq qorunacaq, qanunun aliliyinə tam hörmət ediləcək” başlıqlı məqaləsini dərc etdi. Məqalə, demək olar ki, bütünlüklə 15 və 16 oktyabr hadisələri zamanı siyasi müxalifətin aksiyalarının pislənməsindən və sərt tənqidindən ibarət idi. Müəllif bütövlükdə müxalifət barəsində, xüsusən də Müsavat Partiyası və onun lideri İ. Qəmbər barəsində “cinayətkar”, “mürtəce”, “destruktiv”, “radikal” və “zorakı” kimi ifadələrdən dəfələrlə ifadə etmişdi. Müəllif açıq şəkildə bildirirdi ki, Müsavat Partiyası, onun liderləri və onları dəstəkləyən digər müxalifət qüvvələri “cinayət xarakterli aksiyalarda” iştirak ediblər, qanunsuz yolla dövlət hakimiyyətini ələ keçirmək niyyətlərini açıq bəyan ediblər, tərəfdarlarına dəyənəklər paylayıblar və onlara zorakılıq və vandalizm aktlarında iştirak etmək və ölkədə sabitliyi pozmaq göstərişi veriblər. Yuxarıdakı qiymətləndirmələr çərçivəsində məqalədə aşağıdakı açıqlamalar yer almışdı:

“... Pənah Hüseyn[ov] ... qan töküləcəyi barədə təhdidlər səsləndirdi və kütləvi psixoz vəziyyəti yaratmağa cəhd etdi. Bu cür təxribatçı hərəkətlər edən təkə Pənah Hüseyn[ov] ... deyildi. “İnqilabi vəziyyətin yetişdiyi” barədə İsa Qəmbərin və Rəsul Quliyevin sərsəm ideyaları Sərdar Cəlaloğlu [Məmmədov], İqbal Ağazadə, İbrahim İbrahimli, Arif Hacı[lı], Rauf Arifoğlu [Abbasov] və Flora Kərimova kimi şəxslər tərəfindən cəmiyyətə çatdırılıb”.

104. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin ərizəçilərin işi üzrə hökmü çıxarılmazdan əvvəl, 5 oktyabr 2004-ü ildə rəsmi “Azərbaycan” qəzeti Prezidentin “Röyters” (*Reuters*) agentliyinə verdiyi uzun müsahibəni dərc etdi. Müzakirə zamanı müzakirə olunmuş müxtəlif məsələlər arasında Prezident həmçinin aşağıdakı açıqlamamı verdi:

“Müxalifətin zorakılıq yolu ilə seçkinin nəticələrini dəyişmək cəhdi cinayət aktı idi. Mən bir daha vurğulayıram ki, müxalifətçi olduqları deyilən həbsə alınmış şəxslər müxalifət üzvü olduqlarına görə deyil, qanunsuz hərəkətlər törətdiklərinə görə məhkəməyə cəlb olunublar”.

II. MÜVAFİQ DAXİLİ QANUNVERİCİLİK

105. 2000-ci il tarixli Cinayət Prosesual Məcəlləsinin (“CPM”) müvafiq müddəalarında aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdu:

Maddə 107. Etiraz və öz-özünə etirazın ümumi müddəaları

“107.2. Hakimin, andlı iclasçının, prokurorun, müstəntiqin, təhqiqatçının, müdafiəçinin, zərər çəkmiş şəxsin, (xüsusi ittihamçının), mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, yaxud şahidin nümayəndəsinin, eləcə də hal şahidinin, məhkəmə iclası katibinin, tərcüməçinin, mütəxəssisin və ya ekspertin cinayət prosesində iştirakını istisna edən, bu Məcəllənin 109, 110, 112-118-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hallar mövcud olduqda, onlar özü-özünə etiraz etməlidirlər”.

Maddə 109. Hakimə etiraz

“109.1. Hakimə (məhkəmə tərkibinə) edilən etiraz əsaslandırılmalıdır. Etirazda konkret əsaslar olmadıqda o, işə baxan məhkəmə tərəfindən baxılmamış saxlanılır. Hakimə etiraz o halda əsaslı sayıla və şərtsiz təmin edilə bilər ki, hər hansı şəxsin cinayət prosesində hakim qismində iştirakını istisna edən aşağıdakı hallardan heç olmasa biri olsun:

...

109.1.7. hakim ittiham və ya müdafiə tərəfindən cinayət prosesinin hər hansı iştirakçısı ilə, habelə belə iştirakçının qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi ilə qohumluq, yaxud şəxsi asılılıq münasibətində olduqda;

...

109.2. Bu Məcəllənin 109.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallardan biri olduqda, hakim özü-özünə etiraz etməlidir”.

Maddə 339. Məhkəmə çıxışlarının başlanması

“339.1. Məhkəmə istintaqı qurtardıqdan sonra məhkəmə iclasında sədrlik edən məhkəmə çıxışlarına başladığını elan edir.

339.2. Məhkəmə çıxışlarında iştirak edən şəxslərdən hər hansı biri məhkəmə çıxışlarına hazırlaşmaq üçün vaxt verilməsi haqqında vəsatət qaldırıqda, məhkəmə iclasında sədrlik edən müddətini göstərməklə məhkəmə iclasında tənəffüs elan edir”.

Maddə 340. Tərəflərin çıxışları

“340.1. Məhkəmə çıxışları dövlət ittihamçısı, zərər çəkmiş şəxs (xüsusi ittihamçı) və ya onun nümayəndəsi, mülki iddiaçı və ya onun nümayəndəsi, təqsirləndirilən şəxs (yalnız müdafiəçi işdə iştirak etmədiyi halda) və ya onun müdafiəçisi, mülki cavabdeh və ya onun nümayəndəsi tərəfindən növbə ilə söylənilən nitqlərdən ibarətdir.

...

340.3. Cinayət prosesinin tərəfləri öz çıxışlarında məhkəmə istintaqı zamanı tədqiq edilməmiş sübutlara istinad edə bilməzlər. Özünün gəldiyi nəticənin əsaslandırılması üçün yeni sübutlardan istifadə etmək zərurəti yarandıqda cinayət prosesinin tərəfi hansı halların və hansı sübutlar əsasında əlavə tədqiqat tələb edildiyini göstərməklə məhkəmə istintaqının təzələnməsi barədə vəsatət qaldırır.

...

340.4. Məhkəmə, məhkəmə çıxışlarını müəyyən vaxtla məhdudlaşdırma bilməz, lakin məhkəmə çıxışlarında iştirak edən şəxslər məhkəmədə baxılan ittihama aid olmayan hallara toxunduqda, məhkəmə iclasında sədrlik edən onların çıxışlarını dayandırmaq hüququna malikdir”.

Maddə 341. Replikalar

“Məhkəmə baxışının bütün iştirakçılarının məhkəmə çıxışları səsləndikdən sonra dövlət ittihamçısı, zərər çəkmiş şəxs (xüsusi ittihamçı), təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi cinayət prosesi tərəfləri nümayəndələrinin çıxışlarında deyilənlərə dair qısa etiraz və qeydlərlə bir dəfə də çıxış etmək hüququna malikdirlər”.

Maddə 342. Təqsirləndirilən şəxsin son sözü

“342.1. Məhkəmə çıxışları və replikalar qurtardıqdan sonra təqsirləndirilən şəxsə son söz verilir. Təqsirləndirilən şəxs son sözünü söyləyərkən ona suallar verilməsinə yol verilmir.

342.2. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin son sözünün müddətini müəyyən edə bilməz. Təqsirləndirilən şəxs məhkəmədə baxılan ittihama açıq surətdə aid olmayan hallara toxunduqda, məhkəmə iclasında sədrlik edən onun sözünü kəsmək hüququna malikdir.

342.3. Təqsirləndirilən şəxs son sözündə elan edilmiş ittihamın məhkəmədə hərtərəfli, tam və obyektiv baxılması üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan yeni halları barədə məlumat verdikdə, məhkəmə, məhkəmə istintaqını təzələyir”.

106. CPM-in 455-ci maddəsinə əsasən, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın müddələrinin pozulduğunun Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilməsi işin icraatının təzələnməsi üçün əsasdır. 456-cı maddəyə əsasən, bu halda Ali Məhkəmənin Plenumu yalnız işin hüquqi məsələlərə aid aspektinə baxır. İşə baxdıqdan sonra Ali Məhkəmənin Plenumu aşağı məhkəmələrin qərarlarını ləğv etməyi və işi müvafiq aşağı məhkəməyə göndərməyi qərara ala, yaxud kassasiya instansiyası məhkəmələrinin və ya digər məhkəmələrin qərarlarını dəyişə və ləğv edə və yeni qərar qəbul edə bilər (CPM-in 459-cu maddəsi).

III. MÜVAFIQ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

107. Aşağıdakılar Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosunun (ATƏT/DTİHB) Azərbaycanda 2003-2004-cü illərin məhkəmə araşdırmalarının monitorinqi layihəsinin hesabatından (“ATƏT/DTİHB-nin hesabatı”) müvafiq çıxarışlardır.

“2. Seçkilərdən sonrakı hadisələrin qısa xülasəsi

Seçkilərdən sonrakı zorakılıqlar

... Seçkilərdən dərhal sonra oktyabrın 15 və 16-da Bakıda təhlükəsizlik qüvvələri ilə nümayişçilər arasında toqquşmalarla nəticələnmiş nümayişlər keçirildi.

Oktyabrın 15-də axşam Müsavat Partiyasının qərargahı qarşısında ATƏT/DTİHB-nin seçkiləri müşahidə missiyasının üzvləri polislərin dinc müxalifət tərəfdarlarına hücum etdiklərinin şahidi oldular. Oktyabrın 16-da bir neçə min nümayişçi və müxalifət tərəfdarı “oğurlanmış” hesab etdikləri seçkiyə etiraz etmək üçün Bakının mərkəzində Azadlıq meydanına topladılar. Meydana doğru yolda nümayişçilərin binalara və nəqliyyat vasitələrinə ziyan yetirdikləri və metal parçaları və daşlarla polis qüvvələrinə hücum etdikləri müşahidə edildi. Meydanda polis və təhlükəsizlik qüvvələri nümayişçiləri sürətlə mühasirəyə aldılar və kütləni dağıtmaq üçün həddən artıq güc tətbiq etdilər. Nümayişçilər həbs edildikdən və daha hər hansı təhlükə yaratmadıqdan sonra, yaxud ərazini tərk etdikdən sonra təhlükəsizlik qüvvələrinin onları dəyənəklərlə vurduqları müşahidə edildi. Videoyazılar hökumət qüvvələrinin nümayişçiləri dağıtmaq üçün həddən səviyyədə güc tətbiq etdiklərini və qəddar göstərdiklərini sübut edir.

Zorakılığın ardınca həbslər dalğası başladı. Rəsmi şəxslərin məlumatlarına görə, tutulanlar zorakı hərəkətlərdə iştirak etmiş və ya zorakılığın təşkilinə görə məsuliyyət daşıyan şəxslər idi. Lakin həbslər ölkənin hər yerində aparıldı və zorakılıqla açıq-aydın əlaqəsi olmayan bir çox şəxsləri əhatə etdi. Daxili işlər naziri məlumat verdi ki, zorakı toqquşmalardan sonra 600-dən çox şəxs həbsə alınıb.

İnzibati və cinayət ittihamları

Seçkilərlə bağlı tutulmuş şəxslərin çoxu sonradan ittiham irəli sürülmədən azad edildilər. Seçkilərdən sonrakı toqquşmalarla bağlı cəmi 129 nəfər cinayət əməllərində ittiham olundular, bu hesabat hazırlanarkən onlardan 125-inin işi məhkəmə verilmişdi.

...

Cinayət əməllərində ittiham olunan şəxslər arasında, [digərləri ilə yanaşı, cənab Hüseyn, cənab Abbasov, cənab Hacılı və cənab Məmmədov] da daxil olmaqla müxalifətin bir neçə tanınmış üzvü vardı...

Bu hesabat yazıldığı vaxt nümayişçilərə qarşı qəddarlığa və ya həddən artıq güc tətbiqinə görə polis əməkdaşlarına və ya digər dövlət qulluqçularına qarşı ittihamlar irəli sürülməsi halları barədə ATƏT/DTİHB-də məlumat yox idi.

3. Məqsəd və metodologiya

Seçkilərdən sonrakı zorakılıqlarla bağlı 125 nəfərin hamısının işi ATƏT-in “Məhkəmə araşdırmalarının monitorinq proqramı” çərçivəsində monitorinq edildi. ...

ATƏT-in təlim keçdiyi məhkəmə monitorinqçiləri birinci instansiyada bütün məhkəmə iclaslarını və iki apellyasiya iclasını monitorinq etdilər. ATƏT-in təlim keçdiyi məhkəmə monitorinqçiləri 2003-cü ilin dekabrında və 2004-cü ilin mayında ədalətli məhkəmə araşdırmasına dair milli və beynəlxalq standartlara və məhkəmə araşdırmalarının monitorinqinin aparılması üsullarına aid iki təlim sessiyasında iştirak etmişdilər. Bundan əlavə, Britaniya Krallığının hüquq məsləhətçisi, hakim və beynəlxalq ekspert Pol Qarlik (*Paul Garlick*) mayın 7-dən başlamış məhkəmə araşdırmalarının yekun iclaslarını müşahidə etdi. Bu hesabatda yer alan məlumatlar əsasən məhkəmə monitorinqçilərinin və beynəlxalq ekspertin birbaşa müşahidələrinin nəticəsidir. Lakin həbsə alma və məhkəməyəqədər araşdırma dövrünə aid məlumatlar müttəhimlərin və müdafiəçilərin məhkəmədə təqdim etdikləri məlumatlara, habelə müttəhimlərlə və müdafiəçilərlə müsahibələrə əsaslanır. Məhkəməyə cəlb

olunmuş 15-ci qrupun işi ilə bağlı beynəlxalq ekspert tərəfindən təfsilatlı sorğu anketi hazırlandı və müdafiəçi tərəfindən dolduruldu.

...

4. Seçkilərdən sonrakı işlərə aid əsas məlumatlar

...

Məhkəməyə cəlb olunmuş 125 nəfərin işinə 15 qrupda baxıldı. Bu hesabatın məqsədi üçün onlar 1-15-ci müttəhimlər qrupu adlandırılacaq. ...

16 oktyabr hadisələrinə dair məhkəmə araşdırmaları

Digər müttəhim qruplarının məhkəmə araşdırmalarının hamısı oktyabrın 16-da Azadlıq meydanında baş vermiş hadisələrlə bağlı idi və onların hamısının məhkəmə araşdırmaları Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən həyata keçirildi. 1-6 və 8-14-cü qruplardakı müttəhimlər kütləvi iğtişaslarda iştirak etməkdə, ictimai qaydanın pozulmasına səbəb olmuş hərəkətlərin təşkilində və ya belə hərəkətlərdə iştirak etməkdə və dövlət nümayəndəsinə müqavimət göstərməkdə və ya ona qarşı zorakılıq etməkdə ittiham olundular.

Sonuncu, 15-ci qrupdakı müttəhimlər sırasına seçkilərdən sonrakı zorakılıqlarla bağlı məhkəməyə cəlb olunmuş müxalifət partiyalarının tanınmış üzvləri daxil idi. Bütün digər qruplardakı müttəhimlər kütləvi iğtişaslarda iştirak etməkdə ittiham olunduqları halda, 15-ci qrupdakı müttəhimlər kütləvi iğtişəslərin təşkilində ittiham olunurdular. Bundan əlavə, onlar həmçinin dövlət nümayəndəsinə müqavimət göstərməkdə və ya ona qarşı zorakılıq etməkdə ittiham olundular. ...

5. Qənaətlər və təhlil

...

C. Məhkəmə araşdırmasında hüquqi yardımla təmin olunmaq hüququ

... Konkret nümunələr vardır ki, müttəhimlər ittiham irəli sürülməyə qədər və ya həbs qətimkan tədbiri seçilməyə qədər vəkillə görüşmələrinə icazə verilmədiyini iddia ediblər. ... 15-ci müttəhimlər qrupunda Pənah Hüseynov [Hüseynov] yazılı ifadə verdi ki, həbsə alındığı 18 oktyabr 2003-cü ildən 23 oktyabr 2003-cü ilədək vəkillə görüşməsinə icazə verilməyib. O, şikayət etdi ki, hüquqi yardımla təmin olunmaq hüququndan imtina etməyə məcbur edilib. Bu iş çərçivəsində bir müttəhim məhkəmədə bildirdi ki, Qazax polis bölməsində həbsdə saxlanılarkən vəkilin xidmətlərindən imtina etdiyi barədə və polis əməkdaşlarına qarşı güc tətbiq etdiyini etiraf etdiyi barədə sənədi imzalamağa məcbur edilib.

15-ci müttəhimlər qrupunda bəzi müttəhimlər həbsə alındıqdan sonra qısa müddətə vəkillə görüşə bilmədikləri halda, bəzi hallarda ilk görüşdən sonra vəkillə görüşə icazə verilməyib.

...

Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq hüququ

...

15-ci müttəhimlər qrupunda işə aid dəlillər 22 cildlik cinayət işi materiallarından, şahid ifadələrindən, ziyan yetirilməsi barədə məlumatlardan, zərərçəkənlərin ifadələrindən və 22 videokassetdən ibarət idi. Materiallar 2004-cü ilin martınadək müdafiəçilərə verilmədi. Hətta ondan sonra materiallar müttəhimlərə cəmi bir nüsxədə verildi, bununla da onların öz müdafiələrini hazırlamaq imkanları məhdudlaşdırılmış oldu (xüsusən məhkəmə araşdırması müddətində müttəhimlərin ayrı-ayrı kameralardan saxlanıldıqları dövrə). Bir neçə dəfə 15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə iclasında müttəhimlər təcrid halında saxlanılmaları nəticəsində şahidlərin çarpaz dindirilməsinə hazırlaşarkən çətinliklərlə üzləşmələrindən və işin materiallarının yeganə nüsxəsini bir-biri ilə paylaşmaq məcburiyyətində qalmalarından şikayət etdilər.

Müttəhimlərə işin materiallarının yalnız bir nüsxədə verilməsinin yaratdığı çətinliklərdən əlavə, müdafiəçilər məhkəmə araşdırmasının hazırlıq mərhələsində məhkəmənin qəbul etdiyi qərarları onlara verməkdən imtina etməsindən şikayət etdilər. Müdafiəçi vəkillər məlumat verdilər ki, müdafiə tərəfi 31 vəsatət verib, amma onlara məhkəmənin yalnız 8 qərarının surətləri verilib.

İşgəncəyə məruz qalmamaq hüququ, özünə qarşı ifadə verməyə və ya təqsiri boynuna almağa məcbur edilməmək hüququ

...

Müttəhimlərin işgəncə və pis rəftar barədə iddiaları

15-ci müttəhimlər qrupunda iki nəfər istisna olmaqla bütün müttəhimlər işgəncəyə və pis rəftara məruz qaldıqlarını iddia etdilər. 1-14-cü qruplarda bu iddialar əsasən müvəqqəti saxlanma yerlərinin hüquq-mühafizə əməkdaşlarına qarşı irəli sürüldü, hərçənd ki, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanma zamanı da pis rəftar barədə məlumatlar verildi. Məhkəmədə və ya bilavasitə DTPHB-nin məhkəmə monitorinqçilərinə təsvir edilmiş pis rəftar növlərinə bunlar daxil idi: məhbusları yaxın qohumlarına ziyan yetirməklə hədələmə, yemək və su verməmə, stullara bağlama, məhbusları çılpaq soyunduraraq dindirmə və videolentə alma, odlu silahla hədələmə, döymə, yumruq və təpiklə vurma, dəyənəklərlə, butulka ilə və taxta çubuqlarla vurma, saatlarla bayırda yağış altında dayanmağa məcbur etmə, bədənlərini siqaretlə yandırma, iynə ilə naməlum maddələr yeritmə və zorlama ilə hədələmə...

Şahidlərin işgəncə və pis rəftar barədə iddiaları

Müttəhimlərin işgəncə və pis rəftar barədə məlumatlarından əlavə, şahidlərin işgəncəyə və pis rəftara məruz qaldığı barədə çoxsaylı iddialar vardı: [məndə bunun ardınca pis rəftara məruz qaldıqlarını iddia edən şahidlərin məlumatları gəlir]. ...

Pis rəftara məruz qalmaları nəticəsində bir neçə şahid məhkəmə araşdırmasında iddia etdilər ki, onların ifadələri etibarsız sayılmalıdır. ...

İşgəncə və ya digər pis rəftar növü vasitəsilə əldə edilmiş sübutlardan istifadənin qadağan olunması

... 11-ci və 12-ci müttəhimlər qrupu istisna olmaqla bütün qruplarda işgəncə və pis rəftar barədə iddialar irəli sürüldü. Hər bir halda hökmlərdə bildirildi ki, iddialar sübuta yetirilməyib. Yeganə istisna 5-ci müttəhimlər qrupu oldu, burada hökmdə işgəncə barədə iddialar haqqında heç nə deyilmədi.

Bundan əlavə, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 13 və 15-ci qruplarda təzyiqlə altında verildiyi iddia edilən ifadələrə sübut qisminə açıq-aydın istinad edildi. Ümumiyyətlə, müvəqqəti saxlanma yerlərində verilmiş ifadələrin işgəncə və ya pis rəftar vasitəsilə alındığı barədə müdafiə tərəfinin çoxsaylı vəsatətlərinə məhkəmələrin reaksiyası tibbi ekspertiza keçirilməsi barədə qərarlar çıxarılmasından və hüquq-mühafizə əməkdaşlarının şahid qisminə çağırılmasından ibarət oldu.

...

Şahidlər

... 15-ci müttəhimlər qrupunda işgəncəyə məruz qaldıqlarını iddia edən şahidlərin ifadələrinin sübut qisminə qəbul edilib-edilməməsi məsələsinin həllinə məhkəmənin yanaşması qüsurly idi. Bu şahidlərin məhkəməyə verdikləri ifadələrdən sonra məntiqə görə heç bir məhkəmə əsaslı şübhə yeri qalmadan əminliklə bu qənaətinə gələ bilməzdi ki, işgəncə baş verməyib. Məhkəmə ... işgəncələr barədə iddialarla bağlı hər hansı lazımi araşdırma aparmadı və əvvəlki məhkəmə araşdırmalarında digər məhkəmələrin gədiyi nəticələrə həddən artıq güvəndi. Faktiki olaraq məhkəmə digər qərarların kökündə duran səbəbləri şübhə altına almadan və ya işdəki məsələləri həll edərkən digər məhkəmələrin ixtiyarında olan bütün dəlilləri araşdırmadan və həmin dəlilləri 15-ci müttəhimlər qrupunun işində öz ixtiyarında olan dəlillərlə müqayisə etmədən digər məhkəmələrin gədiyi nəticələri özü üçün məcburi hesab etmiş oldu.

J. Açıq məhkəmə araşdırması hüququ

... Seçkidən sonrakı məsələlərə aid işlərlə bağlı bütün məhkəmə iclasları birmənalı olaraq açıq keçirildi. Lakin açıq məhkəmə araşdırması hüququna müəyyən məhdudsiyyələr və maneələr tətbiq edildi.

Məsələn, 15-ci müttəhimlər qrupunda məhkəmə zalına giriş məhkəmənin təhlükəsizlik əməkdaşları tərəfindən ciddi şəkildə yoxlanılırdı və məhdudlaşdırılmışdı. Bir çox hallarda məhkəmə araşdırması zamanı müttəhimlər və onların vəkilləri məhkəməyə etiraz etdilər ki, məhkəmə zalında açıq-aşkar biş yerlərin olmasına baxmayaraq, ictimaiyyətin məhkəmə zalına daxil olmasının qarşısı alınır.

...

Məhkəmə araşdırmaları açıq keçirilsə də, bur sira amillər ictimaiyyətin məhkəmə araşdırmalarında iştirakına xələl gətirdi:

- Məhkəmə zalları iclasları müşahidə etmək istəyənlərin yerləşməsi üçün çox kiçik idi və müttəhimlərin qohumları bir sıra məhkəmə araşdırmalarında zala daxil ola bilmədilər. 7-10 nəfərlik müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmalarının birlikdə keçirilməsi problemi daha da qəlizləşdirdi.
- Adətən insanlar Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin zalına yalnız məhkəmə məmurlarına şəxsiyyət vəsiqələrini təqdim etdikdən və onların şəxsiyyəti barədə məlumatlar məhkəmə məmurları tərəfindən yazıldıqdan sonra buraxılırdılar.
- Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədə iclasların qrafiki barədə məlumat asılmamışdı və ya ictimaiyyət hər hansı digər formada məlumatlandırılmırdı. Nəticədə DTİHB qarşısındakı iclasların günü və saati barədə məlumat almaq üçün məhkəmə ilə telefon vasitəsilə əlaqə saxlamalı olurdu. İki halda məhkəmə katibləri bildirdilər ki, belə məlumatı vermək səlahiyyətinə malik deyillər.
- Bəzi hallarda məhkəmə məmurları müxalifət qəzetlərinin, o cümlədən “Yeni Müsavat” və “Bakı Xəbər” qəzetlərinin nümayəndələrini məhkəmə zalına buraxmadılar. Bəzi hallarda səbəb göstərilmədən jurnalistlərin girişinə icazə verilmədi, digər hallarda isə səbəb kimi zalda yerlərin çatışmaması göstərildi.

K. İşə müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ

... 15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında məhkəmənin iki üzvü hüquq pozuntuları ilə bağlı istintaqda və ya cinayət təqibində iştirak edən və ya iştirak etmiş şəxslərlə əlaqələri olduğunu açıqlamadılar. Bu əlaqələrin nəticəsində hakimlərin qərəzli olduğuna dair sübutlar təqdim edilməsə də, müvafiq hakimlərin istintaqda və cinayət təqibində iştirakı olan şəxslərlə əlaqələri olduğunu açıqlamaması qanəedici hal deyildi. Müttəhimlər və onların vəkilləri bu məsələni məhkəmənin diqqətinə çatdırmayana qədər həmin açıqlamaların verilməməsi hakimlərin qərəzsizliyinə inam yaratmır.

...

15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında hakimlər iclasın təxirə salınması barədə prokurorun vəsatətini nadir hallarda rədd edirdilər, bəzən bu vəsatətlərin təmin edilməsi üçün heç bir əsas olmurdu. Konkret olaraq, prokurorun yekun nitqini hazırlaması üçün məhkəmə işə baxılmasının on gün müddətinə təxirə salınması barədə prokurorun vəsatətini təmin etdi və müddətin belə uzun olmasının səbəblərini prokurordan soruşmadı. Müttəhimlər iclasın belə uzun müddətə təxirə salınmasına ciddi etiraz etdilər, amma belə görünür ki, məhkəmə müttəhimlərin narahatlıqlarına və ya belə uzun müddətə təxirə salınmanın onların maraqlarına hər hansı ziyan yetirəcəyinə əhəmiyyət vermədi.

Həmçinin 15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında bir çox hallarda məhkəmə müttəhimlərin və ya onların vəkillərinin vəsatətləri ilə bağlı qərar çıxarmaqdan imtina edərək bunun əvəzinə həmin vəsatətlərin nəzərdən keçirilməsini onlara işin gedişində sonradan baxılana qədər təxirə salmağı qərara aldı.

Müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında məhkəmə tərəfindən çağırılmasına icazə veriləcək şahidlərin sayı kimi mühüm məsələlərə baxılmasını hakimlərin təxirə salmaları xüsusi narahatlıq doğuran hal idi. Bu, özlərini müdafiə etmək üçün hansı şahid ifadələrindən istifadə edəcəklərinə icazə veriləcəyi məsələsində müttəhimləri qeyri-müəyyən vəziyyətdə qoyurdu. Bu, müttəhimlərin özlərini müdafiə etmək imkanlarına birbaşa mənfi təsir göstərə bilərdi. Üstəlik, məhkəmə müdafiə tərəfinin çağıracağı şahidlərin sayına məhdudsiyyət qoymuşdu. ...

L. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

... 15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında müttəhimlər tez-tez məhkəməyə şikayət edirdilər ki, məhkəmə iclasının sonunda həbsxanaya qaytarıldıqdan sonra ayrı-ayrılıqda saxlanılırlar və onlara verilən məhkəmə materialları cəmi bir nüsxə ilə məhdudlaşır ki, bu da öz müdafiələrini hazırlamalarını, xüsusən də şahidləri çarpaz dindirmələrini çətinləşdirir. Müdafiəçilərin doldurduqları sorğu anketlərində məhkəmənin müttəhimlərə və vəkillərə sənədlərin surətlərini və videoyazıları lentləri verməkdən imtina etməsindən çoxlu şikayətlər yer almışdı. Vəkillər həm də şikayət edirdilər ki, videoyazılara müştəriləri ilə baxılmasına imkan yaradılmır.

Təqsirsizlik prezumpsiyası

... Seçkisonrası zorakılıqlardan sonra növbəti günlərdə yeni seçilmiş Prezident, habelə Daxili İşlər Nazirliyinin, Bakı Baş Polis İdarəsinin, Baş Prokurorluğun və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin nümayəndələri mətbuata açıqlamalar verərək qanunsuz hərəkətlərin Müsavat, ADP və Ümid partiyalarının liderləri və üzvləri tərəfindən törədildiyini iddia etdilər. ...

İttham tərəfinin maddi dəlil təşkil edən informasiyaları açıqlaması

... 15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında bir çox hallarda müdafiəçilər məhkəməyə şikayət etdilər ki, ittham tərəfi 16 oktyabr hadisələrinə aid olan, müdafiə tərəfinə kömək edə biləcək videoyazıları məhkəmədən gizlədib. Konkret olaraq, iddia edildi ki, ittham tərəfi bəzi müttəhimlərin tribunada nitq söyləmədiklərini və nümayişçilərin təhrik edilməsinə və ya qızıqdırılmasına görə məsuliyyət daşmadıqlarını göstərən videoyazıları açıqlamayıb. Bu məsələ ilə bağlı məhkəmə tərəfindən lazımi araşdırma aparılmadı. Məhkəmə ittham tərəfini müdafiə tərəfinin iddiasını təkzib etməsi üçün sübut təqdim etməyə dəvət etmədi. Məsələ məhkəmə tərəfindən hərtərəfli araşdırılmalı və ittham tərəfindən tələb edilməli idi ki, məhkəməni qane edəcək materialların hamısını bütünlüklə təqdim etsin.

...

Şahidləri çağırmaq və dindirmək hüququ

... Müşahidə edilmiş məhkəmə araşdırmalarının çoxunda hakimlər yalnız ittham tərəfinin təqdim etdiyi dəlilləri, o cümlədən on şahidin (əsasən əsgərlərin və hüquq-mühafizə əməkdaşlarının) ifadəsini, bir qrup şəxsin pəncərələri sındırmalarının, avtomobillərə ziyan yetirmələrinin və hüquq-mühafizə əməkdaşlarını vurmalarının videoyazılarını və fotoşəkillərini nəzərdən keçirdilər. Eyni zamanda, tərəflərin bərabərliyi prinsipi və məhkəmənin çəkişmə xarakteri pozularaq, müdafiəçilərin cinayət itthamlarını təkzib etmələri, müttəhimləri cinayət məsuliyyətindən azad edən və ya məsuliyyəti yüngülləşdirən halları məhkəmənin diqqətinə çatdırmaları üçün bərabər imkan yaradılmadı. Məhkəmə əlavə sübutların nəzərdən keçirilməsi üçün müttəhimlərin adından verilmiş vəsatətlərin, demək olar ki, hamısını rədd etdi. ...

15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında məhkəmə müdafiə tərəfinin polis və digər hökumət qüvvələri tərəfindən nümayişçilərə qarşı tətbiq edilmiş zorakılığı göstərən videoyazıları təqdim etməsinə icazə verdi. Lakin məhkəmə müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında çağırılan şahidlərin sayını ciddi şəkildə məhdudlaşdırdı. Müttəhimlər məhkəməyə bildirdilər ki, digər məsələlərlə yanaşı, nümayişçilər tərəfindən silah kimi istifadə edilmiş əşyaların onlara verilməsinə görə müttəhimlərin məsuliyyət daşmadıqlarını, zorakılıqdan istifadə etməmək və polislərin təxribatına cavab verməmək barədə çıxışları istisna olmaqla Azadlıq meydanında kütlə qarşısında çıxış etmədiklərini və ümumiyyətlə, oktyabrın 16-da baş vermiş vətəndaş iğtişaşlarının müttəhimlər tərəfindən planlaşdırılmadığını və ya idarə edilmədiyini sübut etməkdən ötrü ifadə vermək üçün 600-ə yaxın şahidin çağırılmasını istəyirlər. Bundan əlavə, müttəhimlər məhkəməyə vəsatət verdilər ki, polis və digər dövlət orqanlarının, o cümlədən Bakı şəhər icra hakimiyyətinin və Daxili İşlər Nazirliyinin bir sıra yüksək vəzifəli məmurları məhkəməyə çağırılsın. Müttəhimlər bildirdilər ki, bu şahidlər məhkəmə tərəfindən dindirilməlidir ki, zorakılığa polis və digər dövlət orqanlarının başladığı və faktiki olaraq onların nümayişçiləri zorakılığa cavab verməyə təhrik etdikləri sübuta yetirilsin. Məhkəmə bu yüksək vəzifəli məmurları çağırmaqdan imtina etdi. ...

M. Məhkəmə qərarının açıq şəkildə elan edilməsi və əsaslandırılması hüququ

...

Məhkəmə qərarının əsaslandırılması hüququ

... 15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında ATƏT-in müşahidəçilərinin qiymətləndirməsi bundan ibarət oldu ki, 16 oktyabr 2003-cü ildə baş vermiş iğtişəşlərin müttəhimlər tərəfindən təşkil edildiyi, idarə olunduğu və ya iğtişəşlərdə onların iştirak etdiyi barədə məhkəmənin əsaslandırılmış nəticə çıxarması üçün kifayət qədər sübut yox idi. Kütlənin zorakılığa və digər konkret hərəkətlərə təhrik edilməsində müxtəlif müttəhimlərin iştirak etdiyini iddia edən şahidlərin ifadələri o qədər zəif və qeyri-inandırıcı idi ki, məntiqlə düşünən heç bir məhkəmə onlara istinad edə bilməzdi. Daha konkret desək, müttəhimlərin iğtişəşlərdə iştirakını və kütləni iğtişəşə təhrik etmək üçün konkret hərəkətlər etdiyini gördüklərini iddia edən ittiham tərəfinin şahidlərinin ifadələri çarpaz dindirmə zamanı o qədər etibarsız görünürdü ki, hətta ittiham hökmünün çıxarılmasında onlara istinad edilməsi mümkün deyildi. Hökmü çıxararkən məhkəmə ittiham tərəfinin şahidlərinin çoxunun ibtidai istintaqın gedişində verdikləri əvvəlki ifadələrdəki çoxsaylı uyğunsuzluqları nəzərə almadı. İttiham tərəfinin şahidləri arasında əvvəl verdikləri ifadələrə tamamilə zidd olan ifadə verənlər o qədər çox idi ki, müttəhimlərin iğtişəşlərdə iştirakını nəzərdə tutan şahid ifadələrinə etibarlı ifadələr kimi baxmaq mümkün deyildi. Məhkəmə müttəhimlərin adından çağırılmış şahidlərin ifadələrinə isə, əksinə, əhəmiyyət vermədi, müdafiə tərəfinin şahidlərinin çoxunun ifadələrini qondarma və qeyri-adekvat əsaslara görə rədd etdi.

Müdafiə tərəfinin şahidlərinin ifadələrinə məhkəmənin yanaşması qüsurlu idi və məhkəmənin onlara qarşı qərəzli və əks mövqedə olduğunu nümayiş etdirirdi. Müdafiə tərəfinin şahidlərinin verdiyi ifadələr müttəhimlərin müdafiəsi üçün önəmli idi, amma məhkəmə öz hökmündə bu ifadələrə öləri toxundu və hər bir şahidin ifadəsini rədd etməsinin səbəblərini göstərən hər hansı ayrıca və ətraflı təhlil ortaya qoymadan bu şahidlərin hamısının ifadələrini rədd etdi...”.

108. ATƏT-in hesabatına 4 sayılı Əlavə yalnız 15-ci müttəhimlər qrupu ilə bağlı konkret müşahidələrə aid idi. Əlavənin əvvəlində məhkəmə araşdırması zamanı müttəhimlərin və şahidlərin, o cümlədən birinci ərizəçi cənab Hüseynin işgəncə və pis rəftar barədə iddiaları təkrarən təqdim edilib (yuxarıda 24-cü bəndə bax). Daha sonra Əlavədə məhkəmə araşdırması ilə bağlı müşahidəçilərin birbaşa müşahidələri və qeydləri əks olunub:

“...15-ci müttəhimlər qrupunun məhkəmə araşdırmasında ATƏT-in müşahidəçilərinin qiymətləndirməsi bundan ibarət oldu ki, 16 oktyabr 2003-cü ildə baş vermiş iğtişəşlərin müttəhimlər tərəfindən təşkil edildiyi, idarə olunduğu və ya iğtişəşlərdə onların iştirak etdiyi barədə məhkəmənin əsaslandırılmış nəticə çıxarması üçün kifayət qədər sübut yox idi. Məhkəmə araşdırmasında ittiham tərəfinin şahidlərinin ifadələri o qədər zəif və qeyri-inandırıcı idi ki, məntiqlə düşünən heç bir məhkəmə onlara istinad edə bilməzdi. Hökmü çıxararkən məhkəmə ittiham tərəfinin şahidlərinin çoxunun ibtidai istintaqın gedişində verdikləri əvvəlki ifadələrdə yer alan və müttəhimlərə qarşı ifadələrinə etibarlı ifadə kimi baxılmasını mümkünsüz edən çoxsaylı uyğunsuzluqları nəzərə almadı. Məsələn, məhkəmənin həll etməli olduğu mühüm məsələlərdən biri ondan ibarət idi ki, İqbal Ağazadə oktyabrın 16-da Azadlıq meydanındaki tribunada nitqlə çıxış etmişdimi? Məhkəmə bu məsələ barədə ittiham tərəfinin dəlillərinin həqiqiliyi və dürüstlüyü ilə razılaşmasaydı, bu müttəhimə qarşı ittihamlar əsassız olacaqdı və bu halda məntiqlə düşünən heç bir məhkəmə onu məhkum etməzdi. İqbal Ağazadənin tribunada nitq söylədiyini sübut etmək üçün ittiham tərəfinin istinad etdiyi şahidlərdən biri məhkəməyə ifadəsində bildirdi ki, Ağazadə meydana liman tərəfdən ağ avtomobildə gəlib. Amma məhkəməyə göstərilmiş videoyazıdan aydın oldu ki, müttəhimlər Ağazadə və Pənah Hüseynov meydana liman tərəfdən deyil, “İnturist” mehmanxanası tərəfdən qara “Mercedes” avtomobilində gəliblər. Məhkəmə bu məsələyə lazımi əhəmiyyət vermədi və bu ifadənin sübut qismində əhəmiyyətini (əgər bu şahidin ifadəsi ümumiyyətlə sübutedici dəyərə malik idisə) qiymətləndirərkən bu halı nəzərə almadı. Ümumiyyətlə, işdəki dəlillər məntiqlə düşünən heç bir məhkəməni müttəhimlər Ağazadə və Hüseynovun ittiham tərəfinin qeyd etdiyi şəkildə hərəkət etdiklərinə inandıra bilməzdi.

...

İttiham tərəfinin istinad etdiyi şahidlərin çoxunun məhkəməyə qədər araşdırmada müstəntiqlərə verdikləri ifadələr eyni sözlərdən ibarət idi və onlardakı durğu işarələri və tipografik səhvlər də eyni idi. Bu məsələ belə bir ciddi narahatlıq doğurur ki, müstəntiqlər şahid ifadəsini düzgün qeydə almaq əvəzinə ifadələri özləri hazırlayıblar. Narahatlıq doğuran digər məsələ ondan ibarət idi ki, dindirmə protokollarına əsasən, belə görünür ki, müstəntiqlər eyni gündə və eyni saatda birdən artıq şahid

dindiriblər. Müvafiq olaraq, bu o demək idi ki: 1) dindirmə protokolları düzgün deyildi və saxtalaşdırılmışdı; yaxud 2) protokollar düzgün idi və şahidlər birlikdə dindirilmişdilər, bu isə Cinayət Prosesual Məcəlləsinə ziddi idi. Bu məsələyə dair qanəedici izahat verilməsə də, məhkəmə məsələ ilə bağlı hər hansı adekvat araşdırma aparmadı və bu ifadələrin sübut qismində əhəmiyyətini qiymətləndirərkən bu məsələyə diqqət yetirmədi.

Müttəhimlərin vəsatəti əsasında məhkəmə çoxlu sayda şahidlər çağırdı və onların hamısı elə ifadələr verdilər ki, həmin ifadələrin qəbulu müttəhimlərə real surətdə kömək edə və ittiham tərəfinin mövqeyini həqiqi şübhə altına ala bilərdi. Lakin hökmdə məhkəmə müdafiə tərəfinin şahidlərinin ifadələrini tamamilə qeyri-adekvat şəkildə qısaca ümumiləşdirərək bu ifadələri bütünlüklə rədd etdi və aşağıdakıları bildirdi: [mətnin bu yerində yuxarıda 66-cı bənddə verilmiş sitat gəlir].

Bu qısa qiymətləndirmədə müttəhimlərin lehinə verilmiş ifadələrə kifayət qədər əhəmiyyət verilmədi və onlar qondarma və qeyri-adekvat əsaslara görə rədd edildi. Müdafiə tərəfinin şahidlərinin ifadələrinə məhkəmənin yanaşması qüsurlu idi və məhkəmənin onlara qarşı qərəzli və əks mövqedə olduğunu nümayiş etdirirdi. Müdafiə tərəfinin şahidlərinin verdiyi ifadələr müttəhimlərin müdafiəsi üçün önəmli idi, amma məhkəmə öz hökmündə bu ifadələrə ötrə toxundu və hər bir şahidin ifadəsini rədd etməsinin səbəblərini göstərən hər hansı ayrıca və ətraflı təhlil ortaya qoymadan bu şahidlərin hamısının ifadələrini rədd etdi”.

109. 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri zamanı nümayişçilərlə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları arasında baş vermiş zorakı toqquşmaları təsvir edən beynəlxalq qurumların və insan hüquqları üzrə qeyri-hökumət təşkilatlarının bir sıra hesabatlarından çıxarılar əvvəllər baxılmış *Muradovanın işi* üzrə qərarda verilib (yuxarıda istinad edilmiş həmin iş üzrə qərarın 71-77-ci bəndləri).

110. Beynəlxalq QHT-lərin digər analogi hesabatları arasında “Human Rayts Votç” (*Human Rights Watch*) təşkilatının “Fərqli düşüncənin əzilməsi: Repressiya, zorakılıq və Azərbaycan seçkiləri” başlıqlı hesabatında (yanvar 2004-cü il, 16-cı cild, № 1(D)) 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar həbs edilmiş şəxslərin həbsdə olarkən məruz qaldıqlarını iddia etdikləri işgəncə aktlarına və pis rəftara dair bilavasitə verdikləri çoxsaylı məlumatların geniş xülasəsi yer alıb. “Human Rayts Votç” təşkilatının 2003-cü ilin sentyabrından noyabrınadək iki missiyası çərçivəsində Azərbaycana etdiyi səfərlər zamanı iddia edilən qurbanlar təşkilatın araşdırıcıları tərəfindən şəxsən aparılmış müsahibələrin gedişində müvafiq açıqlamalar veriblər.

HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏR

I. ƏRİZƏLƏRİN BİR İCRAATDA BİRLƏŞDİRİLMƏSİ

111. Ərizələrdə ərizəçilərin müştərək müttəhim olduqları eyni cinayət proseslərinə aid məsələlər qaldırıldığına görə Məhkəmə qərara aldı ki, Məhkəmə Reqlamentinin 42-ci Qaydasının 1-ci bəndinə uyğun olaraq ərizələri bir icraatda birləşdirsin.

II. KONVENSIYANIN 3-CÜ MADDƏSİNİN İDDİA EDİLƏN POZUNTUSU

112. Birinci ərizəçi şikayət etdi ki, MCMİ-də həbsdə saxlanılarkən pis rəftara məruz qalıb. Bundan başqa, birinci və ikinci ərizəçi məhkəməyəqədər həbsdə saxlanma şəraitindən şikayət etdilər. Konvensiyanın 3-cü maddəsində deyilir:

“Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır”.

A. Tərəflərin arqumentləri

113. Həbsdə saxlanılarkən pis rəftara məruz qaldığı barədə birinci ərizəçinin iddialarına gəldikdə, Hökumət bildirdi ki, o, daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməyib. O, konkret olaraq iddia etdi ki, CPM-in müvafiq müddəalarına (122-ci və 449-cu maddələrə) əsasən birinci ərizəçi pis rəftar barədə şikayətinin rədd edildiyi 14 fevral 2004-cü il tarixli qərardan yuxarı prokurora və ya məhkəməyə şikayət verməli idi. Hökumət qəbul etdi ki, birinci ərizəçi pis rəftar barədə irəli sürdüyü iddiaları məhkəmə araşdırması zamanı birinci instansiya məhkəməsində

qeyd etmişdi. Bununla belə, Hökumət iddia etdi ki, o, sonradan yuxarı məhkəmələrə verdiyi apellyasiya və kassasiya şikayətlərində eyni şikayəti mahiyyəti üzrə qaldırmamışdı.

114. Birinci ərizəçinin iddialarının mahiyyətinə gəldikdə, Hökumət qeyd etdi ki, onlar dəqiq deyildi, olduqca qeyri-müəyyən və natamam idi və onların təsdiqi üçün heç bir sübut təqdim edilməmişdi. Hətta bununla belə, pis rəftar barədə iddialarla bağlı ölkədaxili səviyyədə aparılmış araşdırma kontekstində ona bu iddialar barədə suallar verilmiş, o isə hər hansı təfsilatlar təqdim etməkdən və tibbi ekspertizadan keçməkdən imtina etmişdi. Eynilə, pis rəftar barədə onun birinci instansiya məhkəməsində etdiyi şikayət yaxşı əsaslandırılmamış və o, iddia etdiyi pis rəftarın məhz nədən ibarət olduğunu konkret təfsilatlarla göstərə bilməmişdi. Nəhayət, Hökumət bildirdi ki, birinci ərizəçinin iddiaları ilə bağlı dövlət orqanları tərəfindən aparılmış araşdırma səmərəli və adekvat idi və iddia etdiyi pis rəftarı törədənlərin kimliyinin və həmin rəftarın xarakterinin və müddətinin ərizəçi tərəfindən dəfələrlə bildirilməməsi onun iddiaları ilə bağlı ölkədaxili araşdırmaya mane olmuşdu.

115. Həbsdə saxlanma şəraiti ilə bağlı birinci və ikinci ərizəçinin şikayətlərinə gəldikdə, Hökumət qeyd etdi ki, onlar bu barədə hər hansı dövlət orqanına heç vaxt şikayət etməmişdilər. İkinci ərizəçinin iddialarının mahiyyətinə gəldikdə, Hökumət qeyd etdi ki, onun həbsdə saxlanma şəraiti başlanğıcda bəlkə də sərt olsa da, pis rəftara bərabər deyildi, onun şəraitinin tədricən yüngülləşdirilməsi üçün tədbirlər görülürdü, onun yazı ləvazimatlarından, kitablardan, qəzetlərdən və radiodan istifadə etməsinə icazə verilmişdi və o, hətta məhkəməyəqədər həbsdə olduğu müddətdə kitab nəşr etdirə bilmişdi.

116. MCMİ-də həbsdə saxlanıldığı müddətdə pis rəftara məruz qaldığı barədə iddiaları ilə əlaqədar birinci ərizəçi bildirdi ki, ilkin dindirmə zamanı işgəncəyə məruz qalıb və yaxın qohumlarının təqib olunacağı və onlara işgəncə veriləcəyi ilə təhdid edilib. O, israrla bildirdi ki, bu şikayətini dövlət orqanlarına və bütün müvafiq ölkədaxili məhkəmələrə bildirib, amma heç bir səmərəli ölkədaxili araşdırma aparılmayıb. O, iddia etdi ki, pis rəftar barədə şikayət etdikdən sonra sübut etmə yükü, yəni onun işgəncəyə məruz qalmadığını sübut etmək vəzifəsi dövlət orqanlarının üzərinə düşürdü. O, çoxlu sayda digər müttəhimlərin 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə bağlı həbsə alındıqdan sonra pis rəftara məruz qaldıqları barədə verdikləri məlumatları qeyd etdi və iddia etdi ki, bütövlükdə pis rəftar barədə iddialarla bağlı ölkədaxili araşdırmalar qeyri-adekvat və səmərəsiz idi.

117. Həbsdə saxlanma şəraiti ilə bağlı birinci ərizəçi qısaca qeyd etdi ki, MCMİ-dən digər saxlanma yerinə köçürüldükdən sonra təkadamlıq kamerada saxlanılıb və orada yazı ləvazimatlarının, kitabların, radio və ya qəzetlərin olmasına icazə verilməyib, amma belə şəraitdə nə qədər saxlanıldığını bildirmədi.

118. İkinci ərizəçi iddia etdi ki, ətraf aləmdən “təcrid” olunmuş halda kamerada tək saxlanılıb, yazı ləvazimatlarından, kitablardan, radio və ya qəzetlərdən istifadə etmək imkanına malik olmayıb. Bu şikayəti birinci instansiya, apellyasiya və kassasiya məhkəmələrində qaldırırsa da, iddiaları ilə bağlı səmərəli araşdırma aparılmayıb.

B. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

119. Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçilərin daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirib-tükəndirmədiklərini araşdırmağa ehtiyac yoxdur, ona görə ki, hətta onların həmin vasitələri tükəndirdiklərini fərz etsək belə, istənilən halda bu şikayətlər aşağıdakı səbəblərə görə qəbul olunan deyil.

120. Məhkəmə bir daha bildirir ki, pis rəftar barədə iddialar müvafiq sübutlarla təsdiqlənməlidir. Bir qayda olaraq sübutları qiymətləndirərkən Məhkəmə “əsaslı şübhə yeri qoymayan” sübut standartını tətbiq edir (bax: *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı*, 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar, 161-ci bənd, A seriyaları, № 25). Lakin bu cür sübut faktlara dair kifayət qədər ciddi, aydın və uzlaşan nəticələrin və ya təkzibedilməz analoji ehtimalların birgə mövcudluğundan irəli gəlməlidir. Araşdırılan hadisələr barədə dövlət orqanları bütünlüklə və ya əsasən məlumatlı olduqda, məsələn, onların nəzarəti altında həbsdə saxlanılan şəxslərin xəsarət alması halları baş

verdikdə, belə faktlara dair ciddi ehtimallar meydana çıxır. Belə hallarda hesab etmək olar ki, sübutetmə yükü, yəni qaneedici və inandırıcı izahat təqdim etmək vəzifəsi dövlət orqanlarının üzərinə düşür (bax: *Ribiç Avstriyaya qarşı*, 4 dekabr 1995-ci il tarixli qərar, 34-cü bənd, A seriyaları, № 336; və bax: *Salman Türkiyəyə qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 21986/93, 100-cü bənd, ECHR 2000-VII). Konkret olaraq, polis tərəfindən həbsxanaya sağlam vəziyyətdə salınmış şəxsin azad edildiyi vaxt xəsarət aldığı müəyyən edilərsə, bu xəsarətlərin necə yetirildiyinə dair inandırıcı izahat təqdim etmək vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür, o, bunu edə bilmədikdə açıq-aşkar Konvensiyanın 3-cü maddəsi üzrə məsələlər meydana çıxır (bax: *Tomazi Fransaya qarşı*, 27 avqust 1992-ci il tarixli qərar, 108-111-ci bəndlər, A seriyaları, № 241-A; və bax: *Selmuni Fransaya qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 25803/94, 87-ci bənd, ECHR 1999-V).

121. Məhkəmə öncə qeyd edir ki, 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar həbs edilmiş şəxslərə qarşı pis rəftar barədə geniş yayılmış iddialarla bağlı müxtəlif QHT-lərin və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarını nəzərə almaya bilməz, həmin hesabatlarda iddia edilən qurbanların pis rəftar barədə müxtəlif dərəcəli təfsilatlarla verdikləri məlumatlar yer alıb. Eynilə, Məhkəmə qeyd edir ki, hətta ərizəçilərin özlərinin məhkəmə araşdırmasında təkə birinci ərizəçi deyil, çoxlu sayda şahidlər həbsdə saxlanılarkən pis rəftara məruz qalmalarından şikayət etdilər. Bundan başqa, Məhkəmə bu işdəki dördüncü ərizəçi tərəfindən verilmiş ayrıca ərizə ilə bağlı çıxardığı əvvəlki qərarını qeyd edir (bax: *Məmmədovun işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar), həmin işdə o, müəyyən etmişdi ki, ərizəçi MCMİ-nin saxlanma təcridxanasında hazırkı işdə iddia edilən işgəncəyə bənzər işgəncəyə məruz qalıb. Yuxarıda qeyd edilən bütün məlumatlar birinci ərizəçinin hazırkı işdə irəli sürdüyü iddiaları dolayısı ilə də olsa təsdiq edir.

122. Lakin bu ümumi məlumatlar özlüyündə konkret olaraq birinci ərizəçinin işində 3-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmək üçün kifayət deyil. Məhkəmənin belə qənaətə gəlməsi üçün ərizəçinin pis rəftar barədə iddiaları əsaslı şübhə yeri qalmadan müvafiq dəlillərlə sübut edilməli, yaxud bu cür sübut faktlara dair kifayət qədər ciddi, aydın və uzlaşan nəticələrin və ya təkzibedilməz analogi ehtimalların birgə mövcudluğundan irəli gəlməlidir. Lakin Məhkəmə qeyd edir ki, məsələn, pis rəftar barədə analogi iddiaların irəli sürüldüyü *Məmmədovun işindən* (yuxarıda istinad edilən iş üzrə qərar, 18-ci və sondakı bəndlər) fərqli olaraq birinci ərizəçi pis rəftar barədə rəsmi şikayət verməyib, iddia edilən pis rəftardan sonra mümkün qədər tezliklə məhkəmə ekspertizasının keçirilməsini tələb etməyib və bunu etməməsinin səbəbi barədə hər hansı izahat verməyib. Doğrudur, həbsə alındıqdan sonra bur neçə gün ərzində onun vəkillə görüşməsi gecikdirilmiş və həmin vaxt onun yuxarıdakı addımları atmasının qarşısı alınmışdı; lakin ərizəçi vəkillə görüşə bildikdən sonra bu məsələ ilə bağlı heç nə etmədi. O, iddia edilən pis rəftar barədə təxminən dörd ay sonra müvafiq şikayət təqdim etsə də, ona təklif edilən məhkəmə ekspertizasından keçməkdən açıq-aydın imtina etdi. Eləcə də onun özü bədənində hər hansı xəsarətlərin olduğunu təsdiq edən hər hansı digər sübutları Məhkəməyə təqdim etmədi. Bunu etməməsinin səbəbi barədə hər hansı inandırıcı izahat da vermədi. Üstəlik, birinci ərizəçinin əks-argumentlərinə baxmayaraq, işin materiallarındakı sənədlərdən heç də belə görünür ki, o, iddia edilən pis rəftarın üsulu, müddəti və ya onu törədənələr barədə və ya hadisələrin xronologiyası haqqında nə vaxtsa dövlət orqanlarına təfsilatlı və uzlaşan məlumatlar verib. Əksinə, belə görünür ki, bu məsələlər barədə konkret suallar verilərkən hər dəfə o, ümumi və ya natamam açıqlamalarla kifayətlənərək sualları cavablandırmaqdan imtina edib. O, Məhkəməyə təqdim etdiyi arqumentlərində də bu məsələ barədə ətraflı məlumat verməyib. Ərizəçinin məruz qaldığı xəsarətlər barədə bu cür məlumatın və həmin xəsarətlərə dair sübutun olmadığı bir vəziyyətdə Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin iddialarının əsaslı şübhə yeri qalmadan sübuta yetirilməsi üçün və ya ən azından pis rəftarın baş verdiyini ilkin olaraq ehtimal etmək üçün kifayət qədər dəlil yoxdur, sonuncu halda sübutetmə yükü, yəni qaneedici və inandırıcı izahat təqdim etmək vəzifəsi Hökumətin üzərinə düşəcəkdir.

123. Bundan başqa, məhkəmə araşdırmasına qədər həbsdə saxlanma şəraiti ilə bağlı birinci və ikinci ərizəçinin arqumentlərinin mahiyyətini və təfsilatlılıq dərəcəsini nəzərə alaraq, Məhkəmə

hesab edir ki, həmin arqumentlər pis rəftarın Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə tələb olunan minimum qəddarlıq səviyyəsinə çatdığına hər hansı əlamətlərini üzə çıxarmadı.

124. Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizənin bu hissəsi açıq-aydın əsassızdır və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3 “a” və 4-cü bəndlərinə uyğun olaraq rədd edilməlidir.

III. KONVENSIYANIN 6-CI MADDƏSİNİN 1-Cİ VƏ 3-CÜ BƏNDLƏRİNİN İDDİA EDİLƏN POZUNTUSU

125. Ərizəçilərin hamısı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə və 3-cü bəndinin “b”, “c” və “d” yarımbəndlərinə və 13-cü maddəsinə istinad edərək şikayət etdilər ki:

- i) Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərindən ikisi qərəzsiz deyildi;
- ii) müdafiələrini hazırlamaq üçün onlara kifayət qədər vaxt və imkan verilməmişdi, belə ki, nə onların, nə də vəkillərinin ittiham tərəfinin dəlilləri ilə tanış olmalarına adekvat imkan yaradılmamışdı;
- iii) onlar bütün cinayət prosesi ərzində, o cümlədən prosesin ilkin mərhələlərində və məhkəmə iclaslarında səmərəli hüquqi yardım ala bilməmişdirlər;
- iv) məhkəmə iclasları zamanı tərəflərin bərabərliyi prinsipinə riayət edilməmişdi, belə ki, onların ittiham tərəfi ilə eyni şərtlər altında şifahi arqumentlərini təqdim etmələrinə imkan yaradılmamışdı; və
- v) onlara qarşı ittihamlar qondarma sübutlara əsaslanırdı, ərizəçilər onlara qarşı ifadə verən şahidləri lazımi qaydada dindirmək imkanına malik olmamışdılar və müdafiə tərəfinin şahidlərinin ərizəçilərə qarşı ifadə verən şahidlərlə eyni şərtlər altında çağırılmasına və dindirilməsinə nail ola bilməmişdilər, ölkədaxili məhkəmə onların şahidlərlə bağlı etirazlarına reaksiya verməmiş və sübutların qəbulunun mümkünlüyü və qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlarını lazımi qaydada əsaslandırmamışdı.

126. Məhkəmə hesab edir ki, bu şikayət yalnız Konvensiyanın 6-cı maddəsi əsasında araşdırılmalıdır, həmin maddənin müvafiq hissələrində deyilir:

“1. Hər kəs ... ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əqləbatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. ...

...

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

...

- b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;
- c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;
- d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırmaq və dindirməyə nail olmaq; ...”.

A. Şikayətlərin qəbul edilənliyi

1. Tərəflərin arqumentləri

127. Hökumət bildirdi ki, birinci və üçüncü ərizəçi şikayətlərinin Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərinin qərəzsizliyinə aid hissəsi ilə bağlı daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməyiblər. O, daha sonra bildirdi ki, üçüncü ərizəçi şikayətlərinin şahidlərin dindirilməsinə, müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmamasına və səmərəli hüquqi yardım almaq hüququna aid hissəsi ilə bağlı daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməyib.

128. Konkret olaraq, Hökumət etiraf etdi ki, hakimlərin qərəzsizliyi məsələsini Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin iclaslarında qaldırıblar. Bununla belə, Hökumət qeyd etdi ki,

sonradan məhkəmə prosesinin gedişində, 5 sentyabr 2004-cü ildə birinci ərizəçi məhkəmənin tərkibi ilə bağlı yeni etiraz bildirmək niyyətini ifadə edib, amma ertəsi gün etirazını geri götürüb. O, daha sonra bildirdi ki, birinci ərizəçi Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərinin qərəzsiz olmamalarından şikayət etsə də, Apellyasiya Məhkəməsinə şikayətində bunu ümumi sözlərlə ifadə etmiş və şikayətini ətraflı izahatlarla əsaslandırmamışdı. Bunun əvəzinə o, Apellyasiya Məhkəməsində şifahini arqumentlərini təqdim edərkən Apellyasiya Məhkəməsinin qərəzsiz olmamasından şikayət etmişdi. Nəhayət, Hökumət bildirdi ki, üçüncü ərizəçi bu məsələni Apellyasiya Məhkəməsinə və Ali Məhkəməyə şikayətlərində qaldırmamışdı.

129. Bundan başqa, Hökumət iddia etdi ki, üçüncü ərizəçi bu şikayətlərinin 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “b”, “c” və “d” yarımbəndlərinin tətbiq dairəsinə düşən hissələrinə aid məsələlərin hər hansı birini Apellyasiya Məhkəməsində və ya Ali Məhkəmədə qaldırmamışdı.

130. Birinci ərizəçi bildirdi ki, hakimlərin qərəzsiz olmamaları ilə bağlı zəruri şikayətləri Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədəki hazırlıq iclaslarında təqdim etmişdi. Sonradan o, bu məsələ ilə bağlı lazımı qaydada əsaslandırılmış şikayətlərini yazılı apellyasiya və kassasiya ərizələrində və şifahi arqumentlərində Apellyasiya Məhkəməsinə və Ali Məhkəməyə də təqdim etdi. Konkret olaraq, onun Apellyasiya Məhkəməsindəki çıxışının stenoqramında altı səhifə bu məsələyə həsr olunmuşdu.

131. Üçüncü ərizəçi qeyd etdi ki, onun apellyasiya və kassasiya şikayətlərində konkret olaraq hakimlərin qərəzsizliyi məsələsinə toxunulmasa da, o, apellyasiya və kassasiya məhkəmələrindəki şifahi arqumentlərində bu məsələ barədə şikayət etmişdi. Digər şikayətləri ilə bağlı daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmədiyi barədə iddiaya gəldikdə, üçüncü ərizəçi bildirdi ki, birincisi, o, apellyasiya və kassasiya ərizələrində qısa şəkildə olsa da bu məsələdən şikayət edib. İkincisi, o, qeyd etdi ki, apellyasiya və kassasiya məhkəmələrindəki şifahi nitqində daha ətrafı arqumentlərlə çıxış etmişdi. Üçüncüsü, o, qeyd etdi ki, o və bu işdəki müştərək müttəhimlər müdafiələri ilə bağlı bütün məsələlərdə həmişə birgə və vahid mövqedə olublar. Bu işdəki müştərək müttəhimlər müvafiq şikayət ərizələrində məhkəmə araşdırmasının hər bir problemlə aspektinə dair şikayətləri təfəssilatlı şəkildə təqdim etmişdilər ki, bu da onu özünün yazılı şikayət ərizələrində eyni arqumentləri eyni dərəcədə təfəssilatlarla təqdim etmək vəzifəsindən azad etmişdi, xüsusən də nəzərə alsaq ki, daxili məhkəmələr müttəhimlərin hər hansı birinin təqdim etdikləri vəsatətlərə və ya arqumentlərə bütün müttəhimlərə şamil olunan ümumi təqdimat kimi baxırdılar.

2. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

132. Məhkəmə bir daha bildirir ki, Konvensiyanın 35-ci maddəsində qeyd edilən daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi haqqında qayda dövlətə qarşı şikayətlərini beynəlxalq məhkəmə və ya arbitraj orqanına təqdim etmək istəyənlərin üzərinə belə bir vəzifə qoyur ki, əvvəlcə milli hüquq sistemində nəzərdə tutulan müdafiə vasitələrindən istifadə etsinlər, bununla da dövlətlərə şərait yaradılır ki, hərəkətlərinə görə beynəlxalq orqan qarşısında cavab verməzdən əvvəl qüsurları öz daxili hüquq sistemləri çərçivəsində düzəltmək imkanına malik olsunlar. Bu qaydaya riayət edilməsi üçün ərizəçinin müraciət edəcəyi normal hüquqi müdafiə vasitələri elə vasitələr olmalıdır ki, iddia edilən pozuntularla bağlı hüquqların bərpasının təmin edilməsindən ötrü əlçatan və yetərli olsun. Məhkəmə qeyd edir ki, bu qaydanın tətbiqi zamanı fərdi işin kontekstində digər məsələlərlə yanaşı, ərizəçinin şəxsi situasiyası da yetirincə nəzərə alınmalıdır. Müvafiq olaraq, Məhkəmə etiraz edir ki, 35-ci maddənin 1-ci bəndi müəyyən dərəcədə vəziyyətə uyğunlaşdırılmaqla və həddən artıq formalizmə yol verilmədən tətbiq edilməlidir (bax: *Akdivar və başqaları Türkiyəyə qarşı*, 16 sentyabr 1996-cı il tarixli qərar, 65-66-cı bəndlər, Qərar və qəraradlar toplusu, 1996-IV).

133. Hökumətin birinci ərizəçinin şikayəti ilə bağlı etirazına gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, birinci ərizəçi hakimlər İbayev və Ələsgərovun qərəzsiz olmadıqlarını əsas gətirərək Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəməyə onların işdə iştirakına etiraz etdiyi barədə formal (rəsmi) vəsatətlər vermişdi. Vəsatətlər müvafiq səbəblər göstərilməklə lazımı qaydada əsaslandırılmışdı.

Bundan başqa, bu vəsatətlərə digər ərizəçilərin hamısı, o cümlədən ikinci və dördüncü ərizəçilər də qoşulmuşdu, sonuncuların vəsatətləri barədə Hökumət analoji etiraz bildirməyib və bununla da dolayısı ilə razılaşıb ki, onlar bu məsələni müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanı qarşısında haqlı olaraq qaldırıblar. Buna görə də Məhkəmə birinci ərizəçinin ölkədaxili icraatda bu şikayəti qaldırmadığı barədə Hökumətin iddiasına haqq qazandıran heç bir səbəb görmür. Məhkəmə birinci ərizəçinin icraatın sonrakı mərhələsində həmin hakimlər barəsində təkrar etiraz bildirməməsi ilə bağlı Hökumətin arqumentini qəbul edə bilməz. Birinci ərizəçi daxili qanunvericilin forma tələblərinə uyğun olaraq bu etirazı hazırlıq iclaslarında bildirdikdən və rədd cavabı aldıqdan sonra nə Konvensiya, nə də daxili qanunvericilik onun eyni məhkəmə qarşısında eyni etirazı təkrarən bildirməsini tələb etmirdi.

134. Bundan başqa, birinci ərizəçinin apellyasiya və kassasiya şikayətlərinin və apellyasiya və kassasiya məhkəmələrindəki şifahi çıxışlarının stenoqramının məzmununu nəzərə alaraq, Məhkəmə razılaşıb ki, ərizəçi Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərinin iddia edilən qərəzsizliyi ilə bağlı şikayətinin mahiyyətini həmin məhkəmələr qarşısında kifayət qədər təfsilatlı və əsaslandırılmış şəkildə qaldırıb.

135. Hökumətin üçüncü ərizəçi ilə bağlı etirazına gəldikdə, Məhkəmə bu ərizəçinin apellyasiya şikayətinin məzmununu (yuxarıda 89-cu bəndə bax) nəzərə alaraq, hesab edir ki, apellyasiya şikayəti həqiqətən ümumi sözlərlə ifadə edilib və həmin şikayətdə onun Məhkəməyə verdiyi şikayət ərizəsində qaldırdığı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə və 3-cü bəndinin “b”, “c” və “d” yarımbəndlərinə aid hər hansı konkret iddialara toxunulmayıb. Bununla belə, Məhkəmə hesab edir ki, hazırkı işin xüsusi konteksti nəzərə alınmaqla, aşağıdakı səbəblərə görə üçüncü ərizəçinin situasiyası daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi haqqında qaydanın müəyyən dərəcədə vəziyyətə uyğunlaşdırılmaqla bu hala tətbiq edilməsini tələb edir.

136. Məhkəmə qeyd edir ki, üçüncü ərizəçi digər ərizəçilərlə çox oxşar vəziyyətdə idi. Konkret olaraq, bütün ərizəçilər eyni cinayət prosesində eyni dəlillərə əsaslanan eyni cinayət ittihamları ilə üzləşmiş müttəhimlər idi. Bütün ərizəçilərin iddia etdikləri müdafiə hüquqlarının pozuntuları eyni və ya oxşar idi. Bütün ərizəçilər bir-birinin etirazlarına, vəsatətlərinə, arqumentlərinə və şikayətlərinə daim qoşulur və onları birgə dəstəkləyirdilər. Bundan başqa, üçüncü ərizəçinin düzgün qeyd etdiyi kimi, hətta daxili məhkəmələr ərizəçilərdən birinin irəli sürdüyü etirazlara və ya şikayətlərə çox vaxt elə yanaşırdılar ki, sanki onlar müttəhimlərin hamısına aiddir.

137. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, birinci ərizəçi hazırkı şikayətdə qaldırılan bütün məsələləri ərizələrində və apellyasiya şikayətlərində daxili məhkəmələrin diqqətinə yetərincə çatdırmışdı. Bundan başqa, belə hesab etmək olar ki, ikinci və dördüncü ərizəçilərlə bağlı eyni etirazı bildirməməklə Hökumət onların eynilə daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirdiklərini dolayısı ilə qəbul etmişdi. Müvafiq olaraq, üçüncü ərizəçi də digər ərizəçilərlə eyni vəziyyətdə olduğuna və Məhkəmə qarşısında eyni şikayətləri irəli sürdüyünə görə, məhkəmə araşdırmasında yol verildiyi iddia edilən və digər ərizəçilərin verdikləri apellyasiya şikayətlərində dövlət hakimiyyəti orqanlarının diqqətinə yetərincə çatdırılmış qüsurlar üçüncü ərizəçi də daxil olmaqla onların hamısına təsir göstərmişdi. Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq, iddia etmək olmaz ki, o, yazılı apellyasiya və kassasiya şikayətlərini digər ərizəçilərin şikayətlərindəkilərlə eyni dərəcədə əsaslandırılısaydı, hər hansı uğura nail ola bilərdi. Bundan başqa, Məhkəmə üçüncü ərizəçinin belə bir iddiasını nəzərə alır ki, istənilən halda, onun apellyasiya və kassasiya məhkəmələrindəki şifahi arqumentləri yazılı şikayətlərinə nisbətən daha konkret və təfsilatlı idi.

138. Bu səbəblərə görə Məhkəmə Hökumətin birinci və üçüncü ərizəçilərlə bağlı etirazını rədd edir. O, daha sonra dörd ərizəçinin hamısı ilə bağlı qeyd edir ki, onların şikayətləri Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin “a” yarımbəndində nəzərdə tutulan açıq-aydın əsassız şikayət deyil və hər hansı digər əsaslara görə də qəbulolunmaz deyil. Buna görə də onlar qəbul olunan elan edilməlidir.

B. Şikayətlərin mahiyyəti

1. Tərəflərin arqumentləri

a) Hökumət

139. Məhkəmənin iddia edilən qərəzliliyinə gəldikdə, Hökumət bildirdi ki, hakimlər Ələsgərov və İbayevin qərəzsiz olmaması ilə bağlı ərizəçilərin qorxusunun obyektiv əsası yox idi. Hakim Ələsgərova gəldikdə, Hökumət iddia etdi ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə onun qərəzsiz olmadığını iddia edən ərizəçilərin şikayətlərini araşdırıb və müəyyən edib ki, hakimin qardaşı həqiqətən 80308 sayılı cinayət işi üzrə istintaq qrupunun üzvü olub. Lakin 26 yanvar 2004-cü ildə o, həmin qrupun tərkibindən çıxarılıb və sonradan ərizəçilərin müttəhim olduqları 80365 sayılı cinayət işi üzrə istintaq qrupunun tərkibinə daxil edilməyib. Müvafiq olaraq, hakim Ələsgərovun qardaşı ərizəçilərin konkret cinayət işində şəxsən hər hansı istintaq hərəkətlərini həyata keçirməyib və ya hər hansı digər formada iştirak etməyib.

140. Hökumət daha sonra bildirdi ki, hakim İbayevin oğlunun sadəcə Baş Prokurorluqda işləməsi faktı onun atasının qərəzsiz olacağına dair hər hansı qorxuya haqq qazandırmaq üçün yetərli deyildi. Hakim İbayevin oğlu icraatın hər hansı mərhələsində ərizəçilərin işində heç vaxt iştirak etməyib.

141. Onlara göstərilmiş hüquqi yardımın səmərəsizliyi ilə bağlı ərizəçilərin narahatlıqlarına gəldikdə, Hökumət bildirdi ki, ərizəçilərin vəkilləri 2003-cü ilin oktyabrında təyin olunmuş, lap əvvəldən işdə iştirak etmişdilər və buna görə də müştərilərini səmərəli şəkildə müdafiə etmək iqtidarında idilər. Üstəlik, məhkəmə araşdırması zamanı ərizəçilərin bəziləri qohumları tərəfindən cəlb edilmiş əlavə vəkillərlə də təmsil olunmuşdular.

142. Hökumət iddia etdi ki, ərizəçilərin və vəkllərinin müdafiəni hazırlamaq üçün zəruri olan kifayət qədər müddət ərzində istintaq materialları ilə tanış olmalarına imkan yaradılmışdı. Onların hamısı müdafiələrini hazırlamaq üçün onlara kifayət qədər vaxt və imkan verilmədiyi barədə hər hansı iradlarını bildirmədən işin materialları ilə tanış olduqları barədə protokolları imzalamışdılar.

143. Hökumət daha sonra qeyd etdi ki, ərizəçilərlə vəkllərinin Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədəki hazırlıq iclaslarına gəlməmələri səbəbindən həmin iclasların müddəti bur aydan artıq uzadılmışdı. Bunun nəzərə alaraq, Hökumət bu qənaətə gəldi ki, məhkəmə iclaslarına qədər müdafiənin hazırlanması üçün müdafiə tərəfinə kifayət qədər vaxt verilib. Sonradan ərizəçilərin vəklləri bütövlükdə məhkəmə araşdırması müddətində müdafiəni həyata keçiriblər. Vəkllər müdafiə tərəfinin adından yekun nitqi ilə çıxış etməkdən imtina etsələr də, ərizəçilərə hüquqi yardımın göstərilməsini davam etdirməkdən imtina etməyiblər. CPM-in 360.1-ci maddəsinə əsasən, yalnız prosesdə müdafiəçi iştirak etmədikdə təqsirləndirilən şəxsin yekun nitqi ilə şəxsən çıxış etməsinə icazə verilə bilər. Ərizəçilərin vəklləri olduğuna görə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə onların şifahi nitqlə şəxsən çıxış etmək barədə vəsatətlərini haqlı olaraq rədd edib. Digər tərəfdən, onlar replika hüququnu həyata keçirərkən və son sözlərini söyləyərkən faktiki olaraq müdafiə nitqinə bərabər olan çıxışlarına icazə verilib.

144. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin proses ərzində qəbul etdiyi qərarların surətlərinin onlara vaxtında verilmədiyi barədə ərizəçilərin iddiasına gəldikdə (aşağıda 157-ci bəndə bax), Hökumət qeyd etdi ki, həmin qərarlar iclaslar zamanı açıq şəkildə elan olunarkən ərizəçilər onlar barədə lazımı qaydada məlumatlandırılmışdılar və qərarların surətləri sonradan ərizələrə verilmişdi. Ərizəçilərin müxtəlif vəsatətlərini rədd edən həmin qərarların yazılı mətninin təqdim edilməsi vacib deyildi, çünki istənilən halda, icraatın həmin mərhələsində bu qərarlara etiraz edilə bilməzdi, onlara yalnız Apellyasiya Məhkəməsində həyata keçirilən apellyasiya baxışı mərhələsində etiraz etmək olardı.

145. Şahidlərin dindirilməsinə gəldikdə, Hökumət bildirdi ki, müdafiə tərəfinin hüquqları məhkəmə araşdırmasında yetərincə təmin olunmuşdu. Ərizəçilər ittiham tərəfinin şahidlərini çarpaz dindirmək imkanına malik idilər. Müdafiə tərəfinin şahidlərinin iştirakı barədə ərizəçilərin vəsatətlərinin, demək olar ki, hamısı təmin edilmişdi. Konkret olaraq, 8, 22, 27 və 28 sentyabr 2004-cü il tarixli qərarları ilə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə ərizəçilərin bu barədə vəsatətlərini təmin etmişdi. İfadələrin məhkəmə tərəfindən araşdırılmasının

yekunlaşdırılması barədə verdikləri 29 sentyabr 2004-cü il tarixli vəsatətdə ərizəçilər bildirmişdilər ki, müdafiə tərəfi ərizəçilərin lehinə ifadə vermiş qırxa yaxın şahidin dindirilməsinə nail olub.

146. Məhkəmə araşdırması zamanı verilmiş ifadələrin qiymətləndirilməsinə gəldikdə, Hökumət iddia etdi ki, daxili məhkəmələrin qiymətləndirməsini özününkü ilə əvəz etmək Məhkəmənin vəzifəsi deyil. Daxili məhkəmə hadisələrə dair şahidlərin təqdim etdikləri məlumat versiyalarının qiymətləndirilməsində daha əlverişli vəziyyətdədir və qiymətləndirməni həyata keçirərkən şahidləri dindirir və şahid qismində onların davranış tərzini müşahidə edə bilmək kimi üstünlüyə malikdir. Ərizəçilər məhkəmə iclaslarında araşdırılmış sübutlar əsasında çəkişmə xarakterli prosesdən sonra məhkum ediləblər.

147. Hökumət iddia etdi ki, mübahisə predmeti olan müxtəlif məsələlərə dair ərizəçilərin etirazlarını rədd edərkən daxili məhkəmələr bu qərarlarını ətraflı şəkildə əsaslandırılar. Ərizəçilərin arqumentlərini irəli sürmələrinə imkan yaradılıb. Onların arqumentləri son nəticədə daxili məhkəmələr tərəfindən rədd edilsə də, həmin arqumentlərə lazımı qaydada diqqət yetirilib və onlar ziddiyyətsiz və əsaslı səbəblər gətirilməklə rədd edilib.

148. Nəhayət, Hökumət bildirdi ki, hətta ilkin məhkəmə araşdırmasında hər hansı nöqsanlar olmuşsa belə, onlar sonradan Apellyasiya Məhkəməsindəki apellyasiya icraatında və Ali Məhkəmədəki kassasiya icraatında düzəldilib. Müvafiq olaraq, bütövlükdə baxdıqda, cinayət prosesi ədalətli məhkəmə araşdırması tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilib.

b) Ərizəçilər

149. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərinin iddia edilən qərəzliliyinə gəldikdə, ərizəçilər bildirdilər ki, CPM-in 109.1.7-ci maddəsi qeyd-şərtsiz tələb edir ki, hakim cinayət prosesinin hər hansı iştirakçısı ilə, o cümlədən ittiham tərəfindən olan iştirakçı ilə, habelə belə iştirakçının qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi ilə qohumluq, yaxud şəxsi asılılıq münasibətində olduqda işə baxılmasından kənarlaşdırılmalıdır. Ərizəçilər qeyd etdilər ki, hakim Ələsgərovun qardaşı 80308 sayılı cinayət işi üzrə istintaq qrupunun üzvü olaraq 16 oktyabr 2003-cü ildən həyata keçirilmiş istintaq hərəkətlərində birbaşa iştirak etmiş və bir sıra prosessual sənədləri imzalamışdı, onların işinə aid dəlillər onun aktiv iştirakı ilə toplanmışdı. Üç aydan artıq müddət ərzində (istintaq qrupunun tərkibindən çıxarılan qədər) o, şəxsən çoxsaylı dindirmələr aparmış və işin araşdırılmasında digər formada aktiv iştirak etmişdi. 26 yanvar 2004-cü ildə hakim Ələsgərovun qardaşı cinayət işindən kənarlaşdırılsa da, müttəhimlərə qarşı dəlillərin çoxu həmin tarixədək toplanmış və istintaq hərəkətlərinin çoxu həmin tarixədək həyata keçirilmişdi. Onun istintaqda iştirak etdiyi müddətdə toplanmış dəlillər son nəticədə məhkəmə araşdırması zamanı təqdim edilmişdi.

150. Ərizəçilər Hökumətin bu iddiası ilə razılaşmadılar ki, hakim Ələsgərovun qardaşı konkret olaraq ərizəçilərin 80365 sayılı cinayət işi çərçivəsində birləşdirilmiş işlərinin araşdırılmasında heç vaxt iştirak etməyib. Ərizəçilər qeyd etdilər ki, 80365 sayılı cinayət işi sadəcə sonradan on beş müxtəlif hissəyə bölünmüş 80308 sayılı ilkin cinayət işinin bir hissəsi idi və yeni, müstəqil iş deyildi. Ərizəçilər qeyd etdilər ki, 80365 sayılı cinayət işi istintaqın yekunlaşdığı barədə onlara məlumat verildikdən az sonra, 1 mart 2004-cü ildə ilkin cinayət işindən ayrılmışdı. Müvafiq olaraq, bu yeni yaradılmış işlə əlaqədar çox az istintaq hərəkətləri həyata keçirilmişdi, ona görə ki, ərizəçilərin ittiham aktının əsasını təşkil edən dəlillərin böyük əksəriyyəti 80308 sayılı ilkin cinayət işi çərçivəsində artıq toplanmışdı. Sadəcə ərizəçilərin digər müttəhimlərdən ayrılması faktı və onların işinə yeni nömrə təyin olunması faktı o demək deyildi ki, onlar tamamilə fərqli cinayət işinin subyektinə çevriləblər.

151. Yuxarıdakı mülahizələrə istinadən ərizəçilər iddia etdilər ki, hakim Ələsgərovun qardaşı cinayət təqibində rəsmən iştirak edib və ittiham tərəfinin işinə yetərincə töhfə verib, hakim Ələsgərov prosesdə qardaşının rolu barədə məlumatlı olduğunu özü etiraf edib və istintaq qrupunun üzvü ilə onun bu qədər yaxın qohumluq əlaqəsi nəzərə alınaraq, o, işə baxılmasında qərəzsiz sayıla bilməzdi.

152. Hakim İbayevin qərəzsiz olmadığı barədə iddialarına gəldikdə, ərizəçilər qeyd etdilər ki, onun oğlu nəinki Baş Prokurorluqda müstəntiq işləmişdi, həm də ərizəçilərin işi üzrə istintaq qrupunun rəhbəri cənab Kazımovun birbaşa tabeliyində idi. Hətta hakim İbayevin oğlu şəxsən onların cinayət işinin araşdırılmasında iştirak etməsə belə, bu fakt hakim İbayevin qərəzsizliyinə dair ciddi şübhələr yaradırdı.

153. Aldıqları hüquqi yardımın səmərəliliyi məsələsinə gəldikdə, birinci, üçüncü və dördüncü ərizəçi icraatın ilkin mərhələlərində vəkillə görüşmələrinin gecikdirildiyini qeyd etdilər. Bundan başqa, ərizəçilərin hamısı iddia etdilər ki, vəkilləri istintaq materialları ilə kifayət qədər tanış ola bilməyiblər və məhkəmə zalından kənarında misli görünməmiş fiziki və mənəvi təzyiqa məruz qalıblar. Belə bir şəraitdə onlar ərizəçiləri səmərəli şəkildə müdafiə etmək iqtidarında deyildilər. Konkret olaraq, vəkillərin üzvləşdikləri maneələr müdafiə tərəfinin adından yekun nitqlə çıxış etmələrinin qarşısını alıb və buna görə də vəkillərin hamısı yekun çıxışından imtina ediblər. Ərizəçilərin yekun nitqlə özlərinin çıxış etməsinə icazə verilməsi barədə vəsatət verməkdən başqa seçimləri qalmaq, amma vəsatətləri rədd edilib ki, bununla da onlar mühüm müdafiə hüquqlarından birini həyata keçirmək imkanından məhrum ediliblər. Onların ittiham tərəfinin arqumentlərinə cavab vermək (replika) hüququnu həyata keçirmələrinə icazə verilsə də, bu “cavab hüququ” əhatəli yekun nitqinə bərabər deyildi, ona görə ki, bu hüquqa şifahi çıxışlar zamanı qarşı tərəfin bildirdiyi müxtəlif konkret arqumentlərə dair qısa etiraz və ya qeydlər bildirmək hüququ kimi anlayış verilmişdi. Üstəlik, müdafiə tərəfinin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını belə fakt ağırlaşdırırdı ki, ittiham tərəfinə şifahi çıxışını hazırlaması üçün verilən müddət iki dəfə uzadılmışdı.

154. Şahid ifadələrinin və digər dəlillərin araşdırılmasına gəldikdə, ərizəçilər iddia etdilər ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə qərarlarını hüquqi cəhətdən əsaslandırarkən və sübutları qiymətləndirərkən açıq-aydın səhvlərə yol vermişdi. Onlar bildirdilər ki, Konvensiya sadəcə müəyyən şahidlərin çağırılıb-çağırılmadığını və çarpaz dindirilib-dindirilmədiyinin yoxlanılmasını deyil, həm də sübutlara verilən qiymətin ədalətsiz və əsassız olmamasını tələb edir.

155. Ərizəçilər qeyd etdilər ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə onların bir sıra şahidləri dindirmələrinə icazə versə də, dindirilməsini istədikləri bir sıra digər şahidlərin çağırılması barədə vəsatətlərini rədd etmişdi.

156. Ərizəçilər qeyd etdilər ki, məhkəmə araşdırmasına qədər ərizəçilərə qarşı verdikləri ilkin ittihamedicilə ifadələri geri götürmüş şahidlərin məsələsinə baxarkən çox vaxt Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə sübutlarla bağlı müxtəlif məsələlərin qiymətləndirildiyi 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə bağlı əvvəlki (ərizəçilərin iştirak etmədiyi) məhkəmə araşdırmalarında qəbul edilmiş qərarlara istinad etmiş, həmin qərarlara təkrarən baxılmasının “*res judicata*” (artıq həll edilmiş işə təkrarən baxılması) xarakteri daşıyacağını qeyd etmiş və bununla da nəticə etibarlı ilə ərizəçiləri öz məhkəmə araşdırmalarında sübutların ədalətli qiymətləndirilməsi hüququndan məhrum etmişdi. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə müxtəlif şahidlərin məhkəmə araşdırmasına qədər verdikləri ifadələrin onlardan pis rəftar yolu ilə alındığı barədə çoxsaylı məlumatlarına lazımi diqqət yetirməmişdi.

157. Ərizəçilər bildirdilər ki, məhkəmə araşdırması zamanı bir sıra digər prosesual nöqsanlara da yol verilmişdi. Konkret olaraq, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə icraatın gedişində qəbul etdiyi müxtəlif qərarların surətlərini onlara vaxtında verməmişdi. Onlar həmçinin iddia etdilər ki, məhkəmə iclaslarının protokolları çox vaxt düzgün aparılmır və natamam olurdu və onlar oradakı səhvlərin düzəldilməsi üçün məhkəməyə vəsatət vermək imkanına malik deyildilər, çünki qanunun tələbinə əsasən hər bir iclasın protokolu sədrlik edən hakim və məhkəmə katibi tərəfindən imzalandıqdan sonra üç gün ərzində baxılmaq üçün onlara verilməli olduğu halda verilmirdi. Onlar həmçinin iddia etdilər ki, məhkəmə iclaslarının protokolları

2. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

158. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin tələblərinə həmin maddənin 1-ci bəndi ilə tələb olunan ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun konkret aspektləri kimi baxılmalı olduğuna görə, Məhkəmə hər iki bənd üzrə şikayətlərə birlikdə baxacaq (bir çox digər qərarlar arasında bax: *F.C.B. İtaliyaya qarşı*, 28 avqust 1991-ci il tarixli qərar, 29-cu bənd, A seriyaları, № 208-B; *Poitrimol Fransaya qarşı*, 23 noyabr 1993-cü il tarixli qərar, 29-cu bənd, A seriyaları, № 277-A; *Lala Niderlanda qarşı*, 22 sentyabr 1994-cü il tarixli qərar, 26-cı bənd, A seriyaları, № 297-A; və *Krombax Fransaya qarşı*, ərizə № 29731/96, 82-ci bənd, ECHR 2001-II). Məhkəmə bu işi həyata keçirərkən öz növbəsində məhkəmə icraatının bütövlükdə ədalətli olub-olmadığını müəyyən etmək üçün hazırkı şikayətin verilməsinə səbəb olmuş müxtəlif əsasları araşdıracaq (müqayisə üçün bax: *Barbera, Messege and Xabardo İspaniyaya qarşı*, 6 dekabr 1988-ci il tarixli qərar, 68-ci və sonrakı bəndlər, A seriyaları, № 146).

a) Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimlərinin qərəzsizliyi məsələsi

159. Məhkəmə bir daha xatırladır ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndinin məqsədləri üçün qərəzsizliyin mövcudluğu subyektiv test əsasında, yəni konkret hakimin konkret iş üzrə şəxsi mövqeyi əsasında, habelə obyektiv test əsasında, yəni hakimin təqdim etdiyi təminatların onun qərəzsizliyi ilə bağlı hər hansı haqlı şübhələri istisna edib-etmədiyini müəyyənləşdirmək əsasında müəyyən edilməlidir (bax: *Fay Avstriyaya qarşı*, 24 fevral 1993-cü il, 28-ci bənd, A seriyaları, № 255-A).

160. Subyektiv testə gəldikdə, bunun əksi sübut olunmayınca ehtimal edilməlidir ki, hakimin şəxsi qərəzliliyi yoxdur (bax: *Hauşildt Danimarkaya qarşı*, 24 may 1999-cu il, 47-ci bənd, A seriyaları, № 154). Hansı növ sübutun tələb edildiyinə gəldikdə, Məhkəmə, məsələn, hakimin şəxsi səbəblərə görə düşmənçilik və ya qərəzçilik nümayiş etdirib-etdirmədiyini müəyyənləşdirməyə çalışır (bax: *De Kubber Belçikaya qarşı*, 26 oktyabr 1984-cü il, 25-ci bənd, A seriyaları, № 86).

161. Obyektiv testə əsasən, hakimin şəxsi davranışından savayı, onun qərəzsizliyinə qarşı şübhələr yarada bilən inandırıcı faktların olub-olmadığı müəyyən edilməlidir. Bu baxımdan hətta zahirə əlamətlər də müəyyən əhəmiyyət kəsb edə bilər. Burada söhbət demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin ictimaiyyətdə və ilk növbədə təqsirləndirilən şəxsə doğurduğu inamdan gedir. Bu o deməkdir ki, konkret halda konkret hakimin qərəzsiz olmadığından ehtiyatlanmaq üçün haqlı səbəbin mövcud olub-olmadığı barədə qərar çıxararkən təqsirləndirilən şəxsin mövqeyi önəmlidir, amma həlledici deyil. Həlledici olan məsələ bu ehtiyatlanmanın obyektiv əsasla söykənib-söykənmədiyinin müəyyən edilməsidir (bax: *Fayın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 30-cu bənd).

162. Bundan başqa, qərəzsizliyin təmin edilməsi üçün milli hüquqda mövcud olan prosedurlar, yəni hakimlərin işə baxılmasından kənarlaşdırılmasını tənzimləyən normalar əhəmiyyətli amildir. Belə normalar milli qanunvericilik orqanının müvafiq hakimin və ya məhkəmənin qərəzsizliyi ilə bağlı bütün əsaslı şübhələri aradan qaldırmaqda maraqlı olduğunu nümayiş etdirir və bu cür narahatlığın səbəblərini aradan qaldırmaqla qərəzsizliyi təmin etmək cəhdi təşkil edir. Həqiqi qərəzliliyin olmamasını təmin etməkdən əlavə, bu normalar qərəzliliyin hər hansı təzahürlərinin aradan qaldırılmasına yönəlir və bununla da demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin ictimaiyyətdə doğurduğu inamın artırılmasına xidmət edir (bax: *Mejnariç Xorvatiyaya qarşı*, ərizə № 71615/01, 27-ci bənd, 15 iyul 2005-ci il). Daxili məhkəmənin qərəzli olub-olmadığını və konkret olaraq ərizəçinin qərəzliliklə bağlı qorxularının obyektiv əsasının olub-olmadığını qiymətləndirərkən Məhkəmə belə normaları nəzərə ala bilər (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Peskador Valero İspaniyaya qarşı*, ərizə № 62435/00, 24-29-cu bəndlər, ECHR 2003-VII; və *Pfayfer and Plankl Avstriyaya qarşı*, 25 fevral 1992-ci il, 36-cı bənd, A seriyaları, № 227).

163. Hazırkı işə gəldikdə, Məhkəmə hesab edir ki, subyektiv testə əsasən Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin etiraz edilən iki hakimindən hər hansı birinin şəxsi qərəzlilik nümayiş etdirdiyinə dair kifayət qədər sübut yoxdur. Bir çox hallarda hakimin subyektiv qərəzsizliyi

prezumpsiyasını təkzib etmək üçün sübut əldə etmək çətin olsa da, yadda saxlamaq lazımdır ki, obyektiv qərəzsizlik tələbi daha bir mühüm təminat təşkil edir. Müvafiq olaraq, Məhkəmə bu şikayətə obyektiv test əsasında baxacaq.

164. Hakim Ələsgərovun obyektiv qərəzsizliyə malik olmadığı barədə iddiaya gəldikdə, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçilər əsaslı olaraq situasiyanı CPM-in 109.1.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hakimə etiraz hallarından biri kimi təfsir etmiş və belə əsas gətirmişdilər ki, hakim cinayət prosesindəki tərəflərdən birinin nümayəndəsi ilə qohumluq münasibətlərinə malikdir. Bundan başqa, o, qeyd edir ki, CPM-in 109.2-ci maddəsi hakimin kənarlaşdırılması və ya hakimə etiraz üçün əsaslardan birinin tətbiq dairəsinə düşən hakimin üzərinə belə bir vəzifə qoyur ki, ona etiraz edilməsini gözləmədən özü işdən kənarlaşsın.

165. Məhkəmə qeyd edir ki, həm ittiham tərəfi, həm də Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hakimləri, o cümlədə hakim Ələsgərov bu faktı etiraf etmişdilər ki, hakim Ələsgərovun qardaşı 26 yanvar 2004-cü ilədək ərizəçilərin cinayət işini araşdıran istintaq qrupunun aktiv üzvü olub. Lakin Məhkəmənin fikrincə, hakimin qardaşının daha 80308 sayılı cinayət işinin istintaqında iştirak etməməsi və 80365 sayılı cinayət işinin istintaqında rəsmən heç vaxt iştirak etməməsi əsas gətirilərək ərizəçilərin etirazının rədd edilməsi olduqca formal və bir sıra əhəmiyyətli amilləri nəzərə almayan yanaşma idi.

166. Məhkəmə qeyd edir ki, birincisi, 80365 sayılı iş 80308 sayılı ilkin cinayət işinə aidiyyəti olmayan ayrıca iş deyildi, sadəcə olaraq həmin işin bir qolu idi. Ərizəçilər icraatın lap əvvəlindən 80308 sayılı cinayət işində təqsirləndirilən şəxs statusuna malik idilər. Baş Prokurorun 1 mart 2004-cü il tarixli qərarından göründüyü kimi, 80365 sayılı işi 80308 sayılı işdən ayırmaq üçün cinayət təqibi orqanının təklif etdiyi yeganə anlaşılan səbəb ondan ibarət idi ki, işləri artıq məhkəmə araşdırması üçün hazır olan təqsirləndirilən şəxslər barəsində istintaqın yekunlaşması təmin edilsin və onların işi tezliklə məhkəməyə verilsin, çünki yüzdən artıq müttəhim üçün bir məhkəmə araşdırmasının keçirilməsi praktiki cəhətdən çox çətin hesab edilirdi. Həmin qərarla konkret olaraq deyilirdi ki, 80365 sayılı iş ayrılan vaxt cinayət təqibi orqanı 80308 sayılı cinayət işi kontekstində mahiyyət etibarlı ilə ərizəçilərin işini məhkəməyə vermək üçün bütün zəruri dəlilləri toplamışdı. Müvafiq olaraq, Məhkəmə hesab edir ki, müttəhimlərin ayrı-ayrı icraatlar üzrə hər hansı qruplara bölünməsinə və eyni zamanda işə yeni nömrə təyin olunmasına baxmayaraq, hakim Ələsgərov və qardaşı faktiki olaraq eyni müttəhimlər barəsində eyni ittihamlara əsaslanan eyni cinayət işində iştirak etmişdilər.

167. İkincisi, hakimin qardaşı 26 yanvar 2004-cü ildə istintaq qrupundan kənarlaşdırılsa da, işin materiallarından belə görünür ki, sonradan məhkəmə araşdırmasında ərizəçilərə qarşı istifadə edilmiş ittihamedicə dəlillərin əksər hissəsi, hətta ola bilsin hamısı istintaq qrupu tərəfindən həmin tarixə qədər toplanmışdı. İddia edilə bilər ki, müəyyən vaxtda istintaq qrupunun birdən-birə qırx üç müstəntiqdən ibarət olduğunu nəzərə alsaq, hakimin qardaşının işin araşdırılmasında iştirakı önəmli deyildi, lakin bununla belə, Məhkəmə qeyd edir ki, o, sübutların toplanması işinə öz töhfəsini vermişdi və sonradan onun qardaşı hakim Ələsgərov məhkəmə araşdırmasında həmin sübutları araşdırmalı idi. Üstəlik, məhkəmə araşdırmasında hakim nəinki işin mahiyyəti üzrə ittiham tərəfinin arqumentlərini qiymətləndirməli, həm də istintaq qrupunun hərəkətləri ilə bağlı müdafiə tərəfinin çoxsaylı etirazlarını və arqumentlərini və icraatın məhkəmə araşdırmasına qədərki mərhələsində dəlillərin toplanmasında qüsurlara yol verildiyi barədə iddialarını araşdırmalı idi. Belə olan halda Məhkəmənin rəyi bundan ibarətdir ki, cinayət təqibi qrupunun üzvü ilə hakim Ələsgərov arasında yaxın qohumluq əlaqələrinin olması zahiri obyektivlik əlamətlərinin olmaması ilə bağlı ərizəçilərin qorxularının əsaslı olması üçün kifayət idi (müqayisə üçün bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Mikallef Maltaya qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 17056/06, 102-ci bənd, ECHR 2009-...).

168. Hakim İbayevin qərəzsiz olmadığı barədə iddiaya gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilərin qorxusu bu fakta əsaslanırdı ki, onun oğlu ərizəçilərin işi üzrə istintaq qrupunun rəhbəri olmuş prokurorun birbaşa tabeliyində olan Baş Prokurorluq əməkdaşı idi. Hakim İbayevin oğlunun ərizəçilərin işinin istintaqına heç vaxt təyin olunmadığını nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, şikayətin ayrılıqda götürülmüş bu hissəsi elə bir situasiyaya aiddir ki,

burada hakim İbayevin prosesdəki tərəflərdən biri ilə əlaqəsi onun tərəfindən qərəzsizlik ediləcəyi qorxusuna obyektiv olaraq haqq qazandıran əlaqə hesab edilməkdən çox-çox uzaq idi. Lakin hakim Ələsgərovlə hakim İbayevin Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin ərizəçilərin işinə baxmış üç hakimdən ibarət heyətinin üzvləri olduğunu nəzərə alaraq, Məhkəmə ərizəçilərin bu hakimlərin hər birinə etirazlarını bir-birindən ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirməyi məqsədəuyğun saymır. Məhkəmə hesab edir ki, ayrıca götürülmüş halda hakim İbayevin cinayət təqibi orqanı ilə əlaqəsi nə qədər az əhəmiyyətli və uzaq görünsə belə, konkret olaraq hazırkı işin kontekstində onun situasiyası ən azından yuxarıda qeyd edilən hakim Ələsgərovun situasiyasında olduğu kimi Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin qərəzsiz olmadığına dair qorxuya haqq qazandırır.

169. Yuxarıdakı mülahizələr Məhkəmənin belə bir nəticəyə gələ bilməsi üçün kifayətdir ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin tərkibi bu məhkəmənin qərəzsizliyinin zahiri əlamətlərini təmin etmirdi və obyektiv test əsasında Konvensiya standartına cavab vermirdi.

b) İcraatın ilkin mərhələsində hüquqi yardım

170. Məhkəmə qeyd edir ki, birinci, üçüncü və dördüncü ərizəçilərin məhkəməyə qədər araşdırmanın ilk bir neçə günü ərzində vəkillə təmasda olmalarına icazə verilməyib. Konkret olaraq, birinci ərizəçinin vəkili ilə ilk dəfə görüşməsinə həbsindən beş gün sonra, üçüncü ərizəçinin görüşünə həbsindən üç gün sonra, dördüncü ərizəçinin görüşünə isə həbsindən dörd gün sonra icazə verilib.

171. Məhkəmə bir daha bildirir ki, cinayət əməlinə ittiham olunan hər kəsin (zərurət yarandıqda rəsmi qaydada təyin olunan) vəkil tərəfindən səmərəli müdafiə olunmaq hüququ, mütləq hüquq olmasa da, ədalətli məhkəmə araşdırmasının fundamental cəhətlərindən biridir (bax: *Krombaxın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 89-cu bənd). Bu məsələ ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, bu hüquqa ilkin mərhələdə riayət edilməməsi məhkəmə araşdırmasının qərəzli olacağı qorxusunu yaradarsa, 6-cı maddənin həmçinin işin məhkəməyə göndərilməsindən əvvəlki mərhələyə tətbiqi əhəmiyyət kəsb edə bilər (bax: *İmbrioşia İsveçərəyə qarşı*, 24 noyabr 1993-cü il, 36-cı bənd, A seriyaları, № 275; və *Öcalan Türkiyəyə qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 46221/99, 131-ci bənd, ECHR 2005-IV). 6-cı maddənin 1-ci bəndinin və 3-cü bəndinin “c” yarım bəndinin ilkin istintaq zamanı tətbiqi məsələsi icraatın konkret xüsusiyyətlərindən və işin faktlarından asılıdır. 6-cı maddə adətən tələb edir ki, təqsirləndirilən şəxsin polis tərəfindən dindirilmənin ilkin mərhələlərindən etibarən vəkil yardımından istifadə etməsinə icazə verilsin (bax: *Con Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, 8 fevral 1996-cı il, 63-cü bənd, Qərarlar toplusu, 1996-I; və *Öcalanın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 131-ci bənd). Məhkəmənin əlavə olaraq aydınlıq gətirdiyi kimi, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun kifayət “praktiki və səmərəli” olması üçün 6-cı maddənin 1-ci bəndi tələb edir ki, hər bir işin konkret halları nəzərə alınmaqla bu hüququn məhdudlaşdırılması üçün təkzibedilməz əsaslar gətirilməyibsə, bir qayda olaraq, vəkillə görüş şübhəli şəxsin polis tərəfindən aparılan birinci dindirilməsində təmin edilməlidir. Hətta xüsusi hallarda təkzibedilməz əsaslar vəkillə görüşə icazə verməkdən imtinaya haqq qazandırsa belə, bu cür məhdudiyyət, nə ilə əsaslandırılmasından asılı olmayaraq, təqsirləndirilən şəxsin 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarına əsassız olaraq xələl gətirməməlidir. Vəkillə görüşmək imkanı olmadığı zaman polis tərəfindən dindirilmə zamanı verilən ittihamedicini ifadələr sonradan şəxsin məhkum edilməsi üçün istifadə edilirsə, müdafiə hüquqlarına prinsipə düzəldilməsi mümkün olmayan ziyan yetirilmiş olur (bax: *Salduz Türkiyəyə qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 36391/02, 55-ci bənd, ECHR 2008-...). Hətta təqsirləndirilən şəxs sussa belə və ibtidai həbsdə saxlanılarkən dindirilməsə belə, həbsə alındığı andan onun hüquqi yardım almaq hüququnun məhdudlaşdırılması Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin və 3-cü bəndinin “c” yarım bəndinin tələblərini poza bilər (bax: *Dayanan Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 7377/03, 32-33-cü bəndlər, ECHR 2009-...).

172. Hazırkı işdə belə görünür ki, həbsdə saxlanıldıqları ilk bir neçə gündə birinci, üçüncü və dördüncü ərizəçi hüquqi yardımdan istifadə etmədən dindiriliblər və cinayət işinin materiallarına

daxil edilmiş müəyyən ifadələr veriblər. Belə görünür ki, onlardan hər hansı biri həbsindən sonra vəkillə təmin edilmək hüququndan açıq-aydın imtina edib. Bu məsələ ilə bağlı sərəncamında olan informasiyaları nəzərə alaraq, Məhkəmə ərizəçilərin həmin dövrdə vəkillə görüşməsinin icraatın sonrakı gedişinə nə kimi konkret təsir göstərə biləcəyi barədə və həmin dövrdə vəkilin olmamasının onların müdafiə hüquqlarına düzəldilməsi mümkün olmayan mənfi təsir göstərmiş-göstərmədiyi barədə ehtimallar yürüdə bilməz. Bununla belə, Məhkəmə qeyd edir ki, ilkin dövrdə hüquqi yardım almağa qoyulan bu cür məhdudiyət ərizəçilərin müdafiə hüquqlarına təsir göstərmiş.

173. Buna görə də Məhkəmə hesab edir ki, birinci, üçüncü və dördüncü ərizəçinin məhkəməyəqədər araşdırmanın ilk bir neçə günü ərzində vəkillə görüşmək hüququnun məhdudlaşdırılması onların müdafiə hüquqlarını pozub.

c) Müdafiə tərəfinin istintaq materialları ilə tanış olmaq imkanı

174. Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilərin hamısı şikayət etdilər ki, vəkillərinə istintaq materiallarını öyrənmək üçün kifayət qədər vaxt və imkan verilməyib. Sonda bu, vəkillərin sonradan ərizəçiləri səmərəli şəkildə müdafiə edə və məhkəmə araşdırması zamanı müdafiə tərəfinin arqumentlərini lazımı qaydada tərtib edə bilməməsi ilə nəticələnib.

175. Daha konkret desək, ərizəçilərin hamısı israrla bildirdilər ki, məhkəməyəqədər araşdırma yekunlaşdıqdan sonra və məhkəmə araşdırması başlanana qədər nə özləri, nə də vəkilləri ittiham tərəfinin dəlilləri ilə yetərinə tanış olmaq imkanına malik olublar, məhkəmə araşdırması başlandıqdan sonra da onların belə imkanı olmayıb, baxmayaraq ki, bu barədə dəfələrlə şikayət ediblər. Məhkəmə bir daha xatırladır ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması o deməkdir ki, cinayət işində həm ittiham tərəfinə, həm də müdafiə tərəfinə imkan yaradılmalıdır ki, digər tərəfin təqdim etdiyi qeydlərdən və dəlillərdən xəbərdar olsunlar və onlara dair şərhlərini versinlər. Milli qanunvericiliyin bu tələbə cavab verməsinin müxtəlif yolları var. Lakin hansı üsulun seçilməsindən asılı olmayaraq, milli qanunvericilik təqdim edilmiş qeydlərdən digər tərəfin xəbərdar olmasını və onlara dair şərhlərini təqdim etmək üçün real imkana malik olmasını təmin etməlidir (bax: *Brandstetter Avstriyaya qarşı*, 28 avqust 1991-ci il, 66-67-ci bəndlər, A seriyaları, № 211). 6-cı maddənin 3-cü bəndinin “b” yarımbəndi təqsirləndirilən şəxsin “öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq” hüququnu təmin edir və beləliklə onu nəzərdə tutur ki, onun maraqları naminə əhəmiyyətli müdafiə fəaliyyəti məhkəmə araşdırmasına hazırlaşmaq üçün “zəruri” olan hər bir şeyi əhatə edə bilər. Təqsirləndirilən şəxs məhkəmədə öz müdafiəsini lazımı qaydada təşkil etmək imkanına malik olmalı və bu zaman onun müdafiəsi üçün bütün müvafiq arqumentləri irəli sürmək və beləliklə prosesin nəticəsinə təsir göstərmək imkanına məhdudiyət qoyulmalıdır (bax: *Kan Avstriyaya qarşı*, ərizə № 9300/81, Komissiyanın 12 iyul 1984-cü il tarixli məruzəsi, 53-cü bənd, A seriyaları, № 96; *Konnolli Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 27245/95, Komissiyanın 26 iyun 1996-cı il tarixli qərarı; və *Mayzit Rusiyaya qarşı*, ərizə № 63378/00, 78-ci bənd, 29 yanvar 2005-ci il tarixli qərar). Cinayət əməlinə ittiham olunan hər kəsin təmin edilməli olduğu imkanlar öz müdafiəsini hazırlamaq məqsədi ilə bütün icraat ərzində aparılan araşdırmaların nəticələri ilə tanış olmaq imkanını özündə ehtiva edir (bax: *C.G.P. Niderlanda qarşı*, ərizə № 29835/96, Komissiyanın 15 yanvar 1997-ci il tarixli qərarı; və *Fuşe Fransaya qarşı*, 18 mart 1997-ci il, 31-38-ci bəndlər, Qərarlar toplusu, 1997-II). Təqsirləndirilən şəxslə verilmiş vaxtın və imkanın yetərli olub-olmaması məsələsi hər bir konkret işin hallarının işığında qiymətləndirilməlidir.

176. Məhkəmə qeyd edir ki, iş üzrə ittiham materialları kifayət qədər geniş idi və sənədlərin həcmi iyirmi iki cildə 6.200-dən artıq səhifə təşkil edirdi, habelə videodəlillər iyirimi iki videokassetdə qeydə alınmışdı. Müdafiə tərəfinin belə iri həcmdə dəlilləri nəzərdən keçirməsi qaçılmaz olaraq xeyli vaxt tələb edirdi (müqayisə üçün bax: *Öcalanın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 142-147-ci bəndlər). Hökumət sadəcə müdafiəçilərin və ərizəçilərin hər birinin işin materialları ilə tanış olduqları barədə protokolu imzalamaları və materiallarla tanış olmaq üçün

onlara kifayət qədər vaxt və imkan verilmədiyi barədə heç bir qeyd etməmələri faktına istinad edərək iddia etdi ki, işin materiallarını öyrənmək üçün müdafiə tərəfinə kifayət qədər vaxt verilib. Məhkəmə bu arqumentlə razılaşa bilməz. O, qeyd edir ki, işin materialları ilə tanış olmaq barədə protokolun imzalanması, belə görünür ki, hüquqi əhəmiyyəti az olan prosessual formallıq idi və belə bir faktın rəsmiləşdirilməsi məqsədini daşıyırdı ki, müvafiq şəxslərin işin materialları ilə tanış olmalarına həqiqətən imkan verilib, amma buradan hökmən belə nəticə çıxmır ki, həmin protokolun imzalanması materiallarla tanışlıq üçün verilmiş vaxtın və imkanın yetərli olduğunu təsdiq edir, yaxud müdafiə tərəfinin istintaq materialları ilə tanış olma prosesi ilə bağlı hər hansı maddi-hüquqi və ya prosessual şikayətindən birmənalı şəkildə imtina etdiyini ifadə edir. Bundan başqa, Məhkəmə qeyd edir ki, vəkillər cinayət işi üzrə məhkəmə araşdırması zamanı dəfələrlə şikayət ediblər ki, istintaq materialları ilə yetirincə tanış olmaları üçün onlara kifayət qədər vaxt verilməyib; onların bəziləri şikayət ediblər ki, ümumiyyətlə materiallarla tanış olmalarına imkan verilmədən işin materialları ilə tanış olduqları barədə protokolu imzalamaları üçün təzyiqa məruz qalıblar. Məhkəmə bu iddiaları doğru iddialar kimi qəbul etməyə borclu olmasa da, hesab edir ki, onlara kifayət qədər etimadla yanaşılmalıdır, ona görə ki, onlar ciddi, dəfələrlə təkrarlanan və bir-biri ilə uzlaşan iddialardır və həm də ona görə ki, daxili məhkəmələr onları lazımi qaydada təfəssilatlı şəkildə nəzərdən keçirməkdən yayınıblar.

177. Üstəlik, yuxarıda qeyd edilən arqumentdən başqa Hökumət müdafiə tərəfinin istintaq materialları ilə tanış olması üçün verilmiş dəqiq müddət barədə və tanışlığa hansı şəkildə imkan yaradıldığı barədə, yəni hər bir vəkilə və ya ərizəçiyə müvafiq materialların bir nüsxəsinin verilib-verilmədiyi, yaxud onların materiallarla istintaq orqanlarının binasında tanış olub-olmadıqları barədə hər hansı müvafiq informasiya təqdim etməyib. Diqqətçəkən istisna hal ondan ibarətdir ki, Hökumət ikinci ərizəçinin vəkillərindən biri cənab Kərimin ittiham tərəfinin dəlilləri ilə tanış olmasının qrafikini təqdim edib; lakin işin hallarından göründüyü kimi, bu informasiya əhəmiyyət kəsb etmir, çünki cənab Kərim ikinci ərizəçinin vəkili qismində icraatdan kənarlaşdırılmış və məhkəmə araşdırmasında onu təmsil etməmişdi. Digər tərəfdən, Məhkəmə qeyd edir ki, tərəflərin təqdim etdiyi sənədlərdən müdafiə tərəfinin işin materialları ilə tanış olmasının nə dəqiq müddətini, nə dəqiq qrafikini, nə də formasını müəyyən etmək mümkün deyil. Məhkəmə ATƏT-in hesabatındakı bu qeydləri nəzərə alır ki, “materiallar müttəhimlərə cəmi bir nüsxədə verildi, bununla da onların öz müdafiələrini hazırlamaq imkanları məhdudlaşdırılmış oldu...”.

178. Bu amili, habelə ərizəçilərin və vəkillərinin bu məsələ barədə şikayətlərini daxili məhkəmələrə israrla və dəfələrlə bildirdiklərini və Hökumətin arqumentlərində faktlara dair hər hansı münasib və ya nəzərə çarpan məlumatın olmadığını nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, işin halları məhkəmə araşdırmasına hazırlaşarkən ərizəçilərin istintaq materialları ilə tanış olmaları üçün müdafiə tərəfinə verilən vaxtın və imkanın adekvatlığı ilə bağlı ciddi problemləri ortaya çıxarır.

d) Məhkəmə araşdırması zamanı səmərəli hüquqi yardım

179. Məhkəmə qeyd edir ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin ilk hazırlıq iclasından başlayaraq və məhkəmə icraatı zamanı ayrı-ayrı vaxtlarda bütün ərizəçilərin vəkilləri dəfələrlə şikayət ediblər ki, müdafiənin hazırlanması üçün onlara verilən vaxt və imkan məhdud olduğuna və məhkəmə zalından kənar təzyiqa məruz qaldıqlarına görə müştərilərini adekvat hüquqi yardımla təmin edə bilməyiblər. Sonda bu şikayətlər onunla nəticələnib ki, birinci üç ərizəçinin vəkilləri onların adından yekun nitqlə çıxış etməkdən imtina ediblər. Vəkillər formal olaraq xidmətlərinə xitam verməyiblər və ərizəçilərin rəsmi nümayəndələri olaraq qalıblar, amma həmin andan məhkəmə araşdırmasında aktiv iştirak etməyiblər.

180. Bununla bağlı Məhkəmə bir daha bildirir ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin “c” yarım-bəndinə əsasən, təqsirləndirilən şəxs nəzəri və ya xəyali deyil, praktiki və səmərəli hüquqi yardım almaq hüququna malikdir. Konvensiyanın həmin yarım-bəndində söhbət vəkilin “təyin olunmasından” deyil, “yardımından” gedir: sadəcə təyin olunma səmərəli yardımı

təmin etmir, ona görə ki, müxtəlif praktiki səbəblər ucbatından vəkilin hüquqi yardım göstərməsinə maneələr yarana bilər, yaxud o, vəzifəsini yerinə yetirməkdən yayınabilir. Dövlət hüquqi yardım məqsədi ilə təyin olunmuş vəkilin hər bir nöqsanına görə məsuliyyət daşıya bilməz. Lakin hüquqi yardım üçün təyin olunmuş vəkilin səmərəli təmsilçiliyi həyata keçirə bilməməsi açıq-aydın görünürsə və ya hər hansı digər formada dövlət orqanlarının diqqətinə yetirincə çatdırılıbsa, dövlət orqanları təqsirləndirilən şəxsin səmərəli hüquqi yardımdan istifadə edə bilməsinə təmin etmək üçün tədbirlər görməlidirlər (bax: *Artiko İtaliyaya qarşı*, 13 may 1980-ci il tarixli qərar, 33-37-ci bəndlər, A seriyaları, № 37; və *Kamazinski Avstriyaya qarşı*, 19 dekabr 1989-cu il tarixli qərar, 65-ci bənd, A seriyaları, № 168). Bundan başqa, daxili məhkəmədə təqsirləndirilən şəxsi təmsil edən vəkilin müdafiəni lazımi qaydada təşkil etməsi üçün vaxta və imkana malik olmadığı aydın olarsa, məhkəmə vəkilə vəzifələrini mümkün qədər yaxşı şəraitdə yerinə yetirməsinə imkan yaradılmasını təmin etmək üçün pozitiv xarakterli tədbirlər görməlidir (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Qoddi İtaliyaya qarşı*, 9 aprel 1984-cü il tarixli qərar, 31-ci bənd, A seriyaları, № 76).

181. Ərizəçilərin vəkillərindən bəzilərinin dövlət tərəfindən təyin olunduqlarına gəldikdə, Məhkəmə hesab edir ki, vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirmələrinə maneələr törədildiyi barədə vəkillərin hər hansı birinin və ya hamısının iddialarının həqiqətə uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq, son nəticədə onların həmin andan yekun nitqi ilə çıxış etməkdən və məhkəmə araşdırmasında hər hansı digər formada aktiv iştirakdan imtina etmələri açıq-aydın belə bir vəziyyətlə nəticələnmişdi ki, təqsirləndirilən şəxslər məhkəmə araşdırmasının xeyli hissəsi ərzində hüquqi yardımsız qalmışdılar. Beləliklə, ərizəçilərin səmərəli şəkildə təmsil olunmaq imkanına malik olmaması açıq-aşkar idi və aydın şəkildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin diqqətinə çatdırılmışdı, yəni həm ərizəçilərin, həm də vəkillərinin bu barədə dəfələrlə şikayət etmələri və vəsatət vermələri vasitəsilə və vəkillərin yekun nitqi ilə çıxış etməkdən imtina etmələri vasitəsilə bildirilmişdi.

182. İddia edilə bilər ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə 13 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarında bu məsələni nəzərdən keçirərək vəkillərinin *de facto* imtinası səbəbindən ərizəçilərin şifahi arqumentlərini şəxsən təqdim etmələri barədə vəsatətlərini rədd edib (yuxarıda 78-79-cu bəndlərə bax). Lakin Məhkəmənin fikrincə, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin 13 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı səthi və ziddiyyətli idi. Belə ki, öncə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə hər hansı müvafiq izahat vermədən bildirmişdi ki, bütün proses ərzində vəkillər ərizəçiləri adekvat və səmərəli yardımla təmin ediblər. Lakin o, ardınca buna zidd olan belə fikir bildirmişdi ki, vəkillərə istintaq materialları ilə tanış olmaları üçün yetərincə imkan yaradılıb, amma özləri vəzifələrini yerinə yetirməyiblər. Bu fikir vəkillərin göstərdiyi hüquqi yardımın səmərəli olduğu barədə məhkəmənin özünün bəyan etdiyi rəyə açıq-aydın zidd idi. Məhkəmə hesab edir ki, məsələyə bu cür səthi yanaşma ərizəçilərə göstərilən hüquqi yardımın səmərəliliyinin daxili məhkəməni açıq-aydın maraqlandırmadığını üzə çıxarır. İşin materialları arasında ərizəçilər və vəkilləri tərəfindən dəfələrlə qaldırılmış problemlərin daxili məhkəmə tərəfindən müstəqil və hərtərəfli şəkildə qiymətləndirildiyini göstərən heç bir əlamət yoxdur.

183. Məhkəmənin fikrincə, nəzərdən keçirilən vəziyyət ən azından Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən vəkillərin bildirdikləri konkret iddialara dair müəyyən araşdırma aparılmasını tələb edirdi; məsələn, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə ittiham tərəfinin dəlilləri ilə tanış olmaları üçün vəkillərə verilmiş vaxt və imkan barədə ətraflı məlumat istəməli və həmin məlumatları nəzərə almağı idi. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə həqiqətən vəkillərin öz işlərini lazımi qaydada yerinə yetirmələrinin qarşısını alan maneələrin olduğu qənaətinə gəldiyi təqdirdə həmin maneələri aradan qaldırmaqla vəziyyəti düzəltməyə cəhd etməli idi. Məsələn, o, vəkillərin işin materialları ilə yetərincə tanış olmalarına imkan yaratmaq üçün iclasları müəyyən müddətə təxirə sala bilərdi. Yaxud alternativ olaraq, məhkəmə araşdırması zamanı müxtəlif vaxtlarda ərizəçilərin bəzilərinin aldığı hüquqi yardımın səmərəsiz olduğunu dərk etdiklərinə görə özlərini şəxsən müdafiə etmək istəklərini ifadə etdiklərinə diqqət yetirərək, daxili məhkəmə ən azından bunu nəzərə ala və şəxsən müdafiələrini hazırlamaları üçün onlara vaxt verə bilərdi. Lakin o, bunu da etmədi (aşağıda “e” bölməsinə bax).

184. Ərizəçilərin vəkillərindən bəzilərinin onların özləri tərəfindən cəlb olunduğuna gəldikdə, Məhkəmə hesab edir ki, hazırkı işdə onların hüquqi təmsilçiliyinin vəziyyəti dövlət tərəfindən təyin olunmuş vəkillərindən fərqli deyildi. Ərizəçinin özünün seçdiyi vəkilin təmsilçiliyinin keyfiyyətinə görə dövlət məsuliyyət daşımada da, hər halda belə vəkilin öz vəzifələrini mümkün qədər yaxşı şərətdə yerinə yerimək imkanına malik olmasını təmin etməlidir. Müdafiəni lazımi qaydada təşkil etməsi üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaması ucbatından vəkilin öz müştərisini səmərəli şəkildə təmsil edə bilmədiyini aydın olduqda, vəziyyəti düzəltmək üçün müvafiq pozitiv tədbirlər görülməlidir.

185. Məhkəmə qeyd edir ki, digər ərizəçilərin vəkillərindən fərqli olaraq dördüncü ərizəçinin vəkilləri müştərilərinin adından yekun nitqi ilə çıxış ediblər. Lakin bu vəkillər də ərizəçilərin müdafiəsinin lazımi qaydada təşkil edilməsinə maneələr yaradıldığı barədə həmkarlarının şikayətlərinə qoşulmuşdular. Dördüncü ərizəçi özlərini şəxsən müdafiə etmələrinə icazə verilməsi barədə digər ərizəçilərin vəsatətinə qoşularaq iddia etmişdi ki, aldığı hüquqi yardım səmərəsizdir. Müvafiq olaraq, daxili məhkəmə digərləri kimi dördüncü ərizəçinin də səmərəli müdafiə ilə bağlı problemlərinin olduğu barədə məlumatlandırılmışdı, amma digər ərizəçilərin nümunəsində olduğu kimi, məsələnin həlli üçün adekvat tədbirlər görmədi.

186. Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçilərin səmərəli hüquqi yardımdan yararlanmaq imkanına malik olmaması açıq-aydın görünsə də və daxili məhkəmələrin diqqətinə yetərinə çatdırılsa da, onların Konvensiya ilə təmin olunan hüquqi yardım almaq hüququndan səmərəli şəkildə istifadə edə bilməsinə təmin etmək üçün heç bir adekvat tədbir görülməyib.

e) Məhkəmə araşdırmasının yekun iclaslarında müttəhimlərin yekun nitqi ilə çıxış etməsinin təmin olunmasında qüsurlar

187. Məhkəmə qeyd edir ki, yuxarıda göstəriləyi kimi, birinci, ikinci və üçüncü ərizəçinin vəkilləri müştərilərinin adından şifahi arqumentlərin təqdim edilməsində iştirakdan imtina etdilər və ərizəçilər şifahi nitqlə şəxsən çıxış etmələrinə icazə verilməsi üçün məhkəməyə vəsatətlə müraciət verdilər. Onların vəsatəti təmin edilmədi və belə əsas gətirildi ki, müttəhimlər prosesdə rəsmən vəkillə təmsil olunublarsa, daxili qanunvericilik müttəhimlərin yekun müdafiə nitqi ilə çıxış etmələrinə icazə vermir. Nəticədə ərizəçilər üçün elə bir vəziyyət yarandı ki, nə vəkilləri onların adından yekun nitqi ilə çıxış etdilər, nə də onların bunu şəxsən etmələrinə icazə verildi. Daxili qanunvericiliyin bu məsələni hansı formada tənzimləməsi və ya həmin qanunvericiliyin ərizəçilərin işinə düzgün tətbiq edilib-edilməməsi Məhkəmə üçün maraq kəsb etmir. Məhkəmənin vəzifəsi onu yoxlamaqdan ibarətdir ki, nəzərdən keçirilən faktiki vəziyyət, yəni ərizəçilərin daxili məhkəmədə yekun nitqlə çıxış edə bilməmələri onların Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozmuşdumu?

188. Məhkəmə bir daha xatırladır ki, ədalətli məhkəmə araşdırması konsepsiyasının fundamental elementlərindən biri olan tərəflərin bərabərliyi prinsipi tərəflərin hər birinə əks tərəfin qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə əlverişsiz vəziyyətə salınmamaq şərti ilə öz arqumentlərini təqdim etmələri üçün ağılabatan imkan yaradılmasını tələb edir (bax: *Nideröst-Huber İsviçərəyə qarşı*, 18 fevral 1997-ci il, 23-cü bənd, Qərarlar toplusu, 1997-I). Bu hüquq digər məsələlərlə yanaşı məhkəmə prosesindəki tərəflərin məhkəmənin qərarına təsir göstərmək məqsədi ilə işə verdikləri hüquqi qiyməti təqdim etmələri və digər tərəfin qeydlərinə dair şərhlərini bildirmələri üçün imkan deməkdir (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Lobo Maçado Portuqaliyaya qarşı*, 20 fevral 1996-cı il, 31-ci bənd, Qərarlar toplusu, 1996-I, sonrakı istinadlarla). Tərəflər arasında “ədalətli balans” mənasında tərəflərin bərabərliyi tələbi prinsipinə həm cinayət işlərinə, həm də mülki işlərə şamil olunur; cinayət işlərində bu tələbdən hər hansı kənarlaşmanın yol verilən dərəcəsi daha azdır (bax: *Dombo Beheer B.V. Niderlanda qarşı*, 27 oktyabr 1993-cü il, 32-33-cü bəndlər, A seriyaları, № 274).

189. Məhkəmə daha sonra xatırladır ki, cinayət işləri üzrə məhkəmə iclaslarının ən mühüm aspektlərindən biri müdafiə tərəfi üçün, eləcə ittiham də tərəfi üçün yekun arqumentlərini təqdim

etmək imkanının yaradılmasıdır, bu, onların bütövlükdə işə və məhkəmə araşdırmasında təqdim edilmiş dəlillərə dair rəylərini və məhkəmə araşdırmasının nəticələrinə verdikləri qiymətlə əlaqədar hüquqi arqumentlərini şifahi şəkildə təqdim edə biləcəkləri yeganə imkandır (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Hanjevatski Xorvatiyaya qarşı*, ərizə № 17182/07, 25-ci bənd, 16 aprel 2009-cu il).

190. Məhkəmə qeyd edir ki, hazırkı işdə ittiham tərəfinin yekun çıxışına imkan yaradılması üçün məhkəmə iclasları iki dəfə təxirə salınıb, sonradan ittiham tərəfi məhkəmənin və ya müdafiə tərəfinin müdaxiləsi və ya etirazı olmadan iki məhkəmə iclası ərzində tam yekun nitqi ilə çıxış edib. Digər tərəfdən, birinci, ikinci və üçüncü ərizəçi yekun nitqi ilə çıxış etmək hüququnu həyata keçirə bilməyiblər, çünki vəkilləri onların adından bunu etməkdən imtina ediblər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, vəkillərin imtinası onların səmərəli hüquqi yardım göstərmək imkanına malik olmadıqlarını göstərirdi, daxili məhkəmə isə bu məsələyə yetərinə diqqət yetirmədi. Özlüyündə vəkillərin faktiki imtinası ərizəçilərin yekun nitqi ilə çıxış etmək hüququndan imtina etmələrinə bərabər sayıla bilməz. Əksinə, ərizəçilər bu hüququ şəxsən həyata keçirmələri üçün israr etdilər, amma vəsatətləri rədd edildi. Müvafiq olaraq, yekun nitqi ilə çıxış etmək hüququndan açıq və ya dolaylı şəkildə imtina etmədikləri halda məhkəmə icraatındakı bu qüsurə görə ərizəçilər məsuliyyət daşıya bilməzlər.

191. Hökumət iddia etdi ki, replika hüququnu həyata keçirərkən və son sözlərini söyləyərkən ərizəçilərin bütün arqumentlərini şəxsən təqdim etmələrinə praktiki olaraq imkan yaradılmışdı. Lakin Məhkəmə aşağıdakı səbəblərə görə bu arqumenti qəbul edə bilməz.

192. O, qeyd edir ki, birincisi, prosesdəki tərəfin yekun nitqi ilə çıxış etmək hüququ istər maddi-hüquqi, istərsə də prosesual baxımdan cavab (replika) hüququndan açıq-aydın fərqli idi. Çıxışların bu fərqli formaları daxili qanunvericilikdə açıq-aydın şəkildə tərəflərin şifahi arqumentlərini təqdim etmələrinin ayrı-ayrı mərhələləri kimi tənzimlənirdi. Yalnız yekun nitqində prosesdəki tərəf bütövlükdə işin hüquqi və faktlara aid aspektinə verdiyi qiyməti bütünlüklə təqdim etmək imkanına malik idi, replika hüququ isə sadəcə digər tərəfin yekun arqumentlərinə dair qısa qeydlər bildirmək üçün əlavə imkan idi və beləliklə, mahiyyəti etibarlı ilə tam çıxışdan daha çox, təkzib imkanı idi. İkincisi, baxmayaraq ki, həqiqətən hazırkı işdə ərizəçilər faktiki olaraq replika hüququ həyata keçirilərkən edilən çıxışa nisbətən xeyli uzun müddət ərzində danışıq və daha geniş əhatəli məsələlərə toxuna bilmişdilər (yuxarıda 82-84-cü bəndlərə bax), istənilən halda, Məhkəmə qeyd edir ki, sədrlik edən hakim onların sözünü dəfələrlə kəsmiş, replikanın qısa söylənilməli olduğunu onlara xatırlatmış və sözlərini bir neçə dəfə bu cür kəsədikdən sonra sonda onların çıxışlarını birdəfəlik dayandırmışdı. Hökumətin rəyinin əksinə olaraq, bu həm də onu göstərir ki, Ağır cinayətlərə dair məhkəmənin özü ərizəçilərin cavab çıxışını (replikanı) müdafiə tərəfinin yekun çıxışının ekvivalenti və ya onu əvəz edən çıxış hesab etməmişdi.

193. Bundan başqa, Məhkəmə hesab edir ki, istənilən halda, məhkəmə araşdırmasının sonunda şəxsin malik olduğu son söz hüququ da öncə müttəhim və ya vəkil tərəfindən söylənilən yekun nitqindən fərqli olan müstəqil çıxışı bildirir və müdafiə tərəfinin yekun nitqinin ekvivalenti sayıla bilməz və ya onlar qarşılıqlı surətdə bir-birini əvəz edə bilməz, son söz cinayət işi üzrə məhkəmə araşdırmasında tərəflərin şifahi çıxışları mərhələsindən tamamilə fərqli olan ayrıca mərhələ təşkil edir.

194. Nəhayət, Məhkəmə qeyd edir ki, vəkillərin imtinasından sonra ərizəçilər təkə yekun nitqi ilə şəxsən çıxış etmək üçün vəsatət verməmişdilər, həm də vəkillərinin qəfil imtinası ilə əlaqədar olaraq yekun nitqi hazırlamaq üçün vaxta ehtiyacları olduğunu qeyd etmişdilər. Hətta onların replika hüququndan və son söz hüququndan faktiki olaraq tam yekun nitqi ilə çıxış etmək üçün istifadə etmələrinə icazə verildiyini fərz etsək, belə görünür ki, bu cür hallarda məhkəmə iclaslarının təxirə salınmasını tələb edən Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 339.2-ci maddəsinə zidd olaraq, onlara müdafiə nitqini hazırlamaları üçün kifayət qədər vaxt verilməmişdi.

195. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, yekun müdafiə nitqi ilə çıxış etmək hüququnu həyata keçirə bilməyən ərizəçilər bu hüquqdan mümkün olan maksimum dərəcədə istifadə etmiş ittiham tərəfinin qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə əlverişsiz vəziyyətə salınmışdılar.

Müvafiq olaraq, ittiham tərəfi ilə eyni şərtlər altında arqumentlərini təqdim etmələrinə imkan yaradılmadığına görə ərizəçilərin müdafiə hüquqları məhdudlaşdırılmışdı.

f) Sübutların qəbulu və araşdırılması; əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ

196. Məhkəmə öncə qeyd edir ki, ittiham tərəfinin arqumentləri xeyli dərəcədə şahid ifadələrinə əsaslanırdı və onların məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri ifadələr məhkəməyə təqdim edilmişdi. Bununla belə, görünür, bu şahidlərin hamısı ifadə vermək üçün məhkəmə araşdırmasına çağırılmış və prinsipcə ərizəçilərə onları dindirmək imkanı verilmişdi. Müdafiə tərəfinin şahidlərinə gəldikdə, doğrudan da Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə müdafiə tərəfinin çağırdığı şahidlərin yalnız bəzilərinin çağırılaraq dindirilməsinə icazə vermiş, amma müdafiə tərəfinin dindirmək istədiyi şəxslərin hamısını çağırmaqdan imtina etmişdi. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin “d” yarım bəndi cinayət prosesində şahidlərin çağırılması və dindirilməsi məsələsində müdafiə tərəfi ilə ittiham tərəfi arasında bərabərliyi təmin etmək məqsədi daşsa da, təqsirləndirilən şəxsə məhdudiyətsiz olaraq bütün şahidlərin məhkəməyə çağırılmasına nail olmaq hüququ vermir. Belə ki, daxili qanunvericilikdə ifadələrin qəbulu və araşdırılması üçün şərtlər nəzərdə tutula bilər, bu şərtlə ki, onlar hər iki tərəfin şahidləri üçün eyni olsun. Eynilə, daxili məhkəmə, Konvensiyanın şərtlərinə riayət etmək şərti ilə, məsələn, müdafiə tərəfinin təklif etdiyi şahidlərin ifadələrinin həqiqətin aşkara çıxarılmasına yardım etməsi ehtimalının olmadığını əsas gətirərək onları çağırmaqdan imtina etməkdə sərbəstdir (bax: *X Avstriyaya qarşı*, ərizə № 4428/70, Komissiyanın 1 iyun 1972-ci il tarixli qərarı). Sərəncamında olan materialları nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin dindirməkdən imtina etdiyi şahidlərdən hər hansı birinin ərizəçilərə qarşı irəli sürülmüş konkret ittihamlarla bağlı ərizəçilərin müdafiəsinə necə yardım edəcəyi aydın şəkildə göstərilməyib.

197. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri və bu şikayətlə bağlı tərəflərin sonrakı arqumentlərini nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, şikayətin bu hissəsində qaldırılan əsas məsələ ərizəçilərin ittiham tərəfinin şahidlərini dindirmək imkanına malik olub-olmaması və ya müdafiə tərəfinin şahidlərinin iclasda iştirakına nail olub-olmaması deyil, ərizəçilərə qarşı istifadə edilmiş ifadələrin necə alınması və son nəticədə onların Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilməsi üsulunun Konvensiyanın tələblərinə uyğun olub-olmamasıdır. Konkret olaraq, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilər şikayət ediblər ki, onların ittiham hökmü əsasən yalan ifadələrə əsaslanıb, şahidlərin ifadələri qanunsuz yolla və ya təzyiq altında alınmış və Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu ifadələrin araşdırılmasında açıq-aydın səhvlərə yol verib.

198. Bununla bağlı Məhkəmə bir daha xatırladır ki, Konvensiyanın 19-cü maddəsinə əsasən onun vəzifəsi Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin üzərlərinə götürdükleri öhdəliklərə riayət etmələrini təmin etməkdir. O, konkret olaraq hüquqi məsələlərlə və ya faktlarla bağlı milli məhkəmə tərəfindən buraxıldığı iddia edilən səhvləri araşdırmaq səlahiyyətinə malik deyil, lakin o, belə səhvlərin Konvensiya ilə qorunan hüquq və azadlıqların mümkün pozuntusuna səbəb ola biləcəyini hesab edərsə, bu cür hallar istisna təşkil edir (bax: *Şenk İsveçrəyə qarşı*, 12 iyul 1988-ci il, 45-ci bənd, A seriyaları, № 140).

199. Buna görə də, konkret sübut növlərinin (məsələn, daxili qanunvericilik baxımından qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutların) qəbul edilən olub-olmadığını, yaxud ərizəçinin həqiqətən təqsirkar olun-olmadığını müəyyən etmək prinsip etibarlı ilə Məhkəmənin funksiyası deyil. Onun cavablandırılması olduğu sual bundan ibarətdir ki, bütövlükdə məhkəmə icraatı, o cümlədən sübutların əldə edilməsi üsulu ədalətli olubmu? Bu məsələ sözügedən sübutların “qanunsuz” olub-olmamasının tədqiq edilməsini və əgər Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hər hansı digər hüququn pozulmasından söhbət gedirsə, aşkar edilmiş həmin pozuntunun xarakterinin araşdırılmasını özündə ehtiva edir (digər qərarlar arasında bax: *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 35394/97, 34-cü bənd, ECHR 2000-V; *Allan Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə №

48539/99, 42-ci bənd, 2002-IX; və *Yallo Almaniyaya qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə N 54810/00, 95-ci bənd, ECHR 2006-IX).

200. Bütövlükdə məhkəmə icraatının ədalətli olub-olmadığı müəyyən edilərkən müdafiə tərəfinin hüquqlarına riayət edilib-edilmədiyinə diqqət yetirilməlidir. Konkret olaraq, araşdırılmalıdır ki, ərizəçiyə sübutların etibarlılığını şübhə altına almaq və onların istifadəsinə etiraz etmək imkanı verilibmi? Bundan əlavə, sübutların keyfiyyəti, o cümlədən onların əldə edildiyi şəraitin onların etibarlılığına və ya dürüslüyünə qarşı şübhə yaradıb-yaratmaması nəzərdən keçirilməlidir (bax: *Xanın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 35-ci və 37-ci bəndlər; *Allanın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 43-cü bənd). Sübutların etibarlılığı mübahisə predmeti olduğu hallarda sübutların qəbulunun mümkünliyünün yoxlanılması üçün ədalətli prosedurların mövcudluğu xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir (bax: *Allanın işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 47-ci bənd; və *Bikov Rusiyaya qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 4378/02, 95-ci bənd, ECHR 2009-...).

201. Adətən açıq məhkəmə iclasında əks arqumentin irəli sürülə bilməsi üçün bütün sübutlar təqdim edilən şəxsin yanında təqdim edilməlidir. Polis tərəfindən dindirilmə və istintaq mərhələsində alınmış ifadələrin sübut qismində istifadəsi özlüyündə 6-cı maddənin 1-ci bəndinə və 3-cü bəndinin “d” yarım-bəndinə zidd deyil, bu şərtlə ki, müdafiə tərəfinin hüquqlarına hörmət edilsin. Bir qayda olaraq, bu hüquqlar tələb edir ki, şahid müttəhimə qarşı ifadə verdiyi vaxt və ya hər hansı sonrakı mərhələdə müttəhimin həmin şahidə etiraz edə və suallar verə bilməsi üçün müttəhimə yetərli və lazımi imkan yaradılsın (digər qərarlar arasında bax: *Aş Avstriyaya qarşı*, 26 aprel 1991-ci il, 27-ci bənd, A seriyaları, № 203; *Lüdi İsveçrəyə qarşı*, 15 iyun 1992-ci il, 47-ci bənd, A seriyaları, № 238; *Saidi Fransaya qarşı*, 20 sentyabr 1993-cü il, 43-cü bənd, A seriyaları, № 261-C).

202. Bundan başqa, Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulmaqla əldə edilmiş hər hansı ifadə özlüyündə etibarsız olduğu kimi, 3-cü maddə pozulmaqla əldə edilmiş hər hansı dəlildən cinayət prosesində müttəhimə qarşı sübut kimi istifadə edildiyi təqdirdə də Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi üzrə məsələ meydana çıxır (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Söylemez Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 46661/99, 122-ci bənd, 21 sentyabr 2006-cı il). Hətta bu cür dəlilin qəbulu ittiham hökmünün çıxarılmasında həlledici amil olmasa belə, yuxarıda qeyd edilənlər belə hallara da şamil olunur (misal üçün bax: *Özcan Çolak Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 30235/03, 43-cü bənd, 6 oktyabr 2009-cu il; və *Örs və başqaları Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 46213/99, 60-cı bənd, 20 iyun 2006-cı il). Üstəlik, hətta 3-cü maddə üzrə şikayət verilməyibsə, bu, 6-cı maddədəki təminatlara riayət edilib-edilmədiyini həll etmək məqsədi ilə Məhkəmənin pis rəftar barədə iddiaları nəzərə almasına mane olmur (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Örs və başqalarının işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 58-ci bənd; və *Kolu Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 35811/97, 54-cü bənd, 2 avqust 2005-ci il). Yuxarıda istinad edilən işlər əsasən müttəhimlərin özlərinə qarşı ifadə verdikləri situasiyalara aid olsa da, təbii ki, eyni prinsiplər 3-cü maddə pozulmaqla alınmış istənilən ifadələrə, o cümlədən təkcə müttəhimlərin özlərinə qarşı verdikləri ifadələrə deyil, həm də şahidlərin ittihamedicisi sübut kimi istifadə edilən ifadələrinə də şamil olunur.

203. Nəhayət, Məhkəmə bir daha bildirir ki, arqumentlərin lazımi qaydada nəzərdən keçirilib-keçirilmədiyini araşdırmağa Məhkəmənin borclu olmadığını nəzərə alsaq, 6-cı maddənin 1-ci bəndinin məqsədi, digər məsələlərlə yanaşı, daxili “məhkəmənin” üzərinə belə bir vəzifə qoymaqdan ibarətdir ki, dəlillərin, arqumentlərin və ifadələrin qiymətləndirilməsinə və ya onların məhkəmənin qərarı üçün əhəmiyyətinə xələl gətirmədən onları düzgün araşdırsın. 6-cı maddənin 1-ci bəndi məhkəmələrin üzərinə qərarlarını əsaslandırmaq vəzifəsini qoyur, hərçənd ki, bu, hər bir arqumentə təfəssilatlı şəkildə cavab verilməsini tələb edən vəzifə kimi başa düşülməməlidir (bax: *Van de Hurk Niderlanda qarşı*, 19 aprel 1994-cü il, 59-cu və 61-ci bəndlər, A seriyaları, № 288; və *Qarsiya Ruis İspaniyaya qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 30544/96, 26-cı bənd, ECHR 1999-I). Qərarı əsaslandırmaq vəzifəsinin dərəcəsi həmin qərarın xarakterindən asılı olaraq dəyişə bilər və işin halları nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir (bax: *Ruis Torixa İspaniyaya qarşı*, 9 dekabr 1994-cü il, 29-cu bənd, A seriyaları, № 303-A; və *Hiro Balani İspaniyaya qarşı*, 9 dekabr 1994-cü il, 27-ci bənd, A seriyaları, № 303-B).

204. Məhkəmə qeyd edir ki, hazırkı işdə ittiham tərəfinin şahidlərinin çoxundan xahiş edilmişdi ki, kütləvi iğtişəşlərin və nümayişçilərin zorakılıq niyyətlərinin və zorakı hərəkətlərinin mövcudluğunun sübut edilməsi məqsədi ilə 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrini ümumən təsvir etsinlər. Bu ifadələr birbaşa ərizəçilərə aid deyildi. Ərizəçilərə birbaşa aidiyyəti olan və onların ittiham hökmünün həlledici dərəcədə əsaslandığı ifadələr ittiham tərəfinin şahidlərinin az bir qisminin, yəni bir neçə polis əməkdaşlarının, məhkum olunmuş bir neçə nümayişçinin və bir neçə digər hal şahidinin ifadələrindən ibarət idi (yuxarıda 52-63-cü bəndlərə bax).

205. Ərizəçilərin əleyhinə ifadə vermiş polis əməkdaşlarına gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, onların ifadələri əvvəlcə məhkəməyəqədər araşdırma mərhələsində verilmiş ifadə şəklində alınmışdı. Müdafiə tərəfi bu ifadələrin alınma üsulu və məzmunu ilə bağlı kifayət qədər ciddi və əsaslandırılmış etiraz irəli sürərək qeyd etdi ki, onların bəziləri, belə görünür ki, eyni müstəntiq tərəfindən eyni vaxtda alınmışdı (bu ya qeyri-mümkün idi, ya da qanunsuz idi) və demək olar ki, sözbəsöz eyni idi. Bununla belə, görünür, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu etiraza əhəmiyyət verməyib və ərizəçilərin ittiham hökmü üçün əsas kimi şahidlərin ifadələrinə istinad edərkən onu nəzərə almayıb. Beləliklə də o, nə ifadələrin qəbulunun mümkünlüyü məsələsini, nə də eyni ifadələri imzaladıqları iddia edilən şahidlərin güvənilən, etibarlı və vicdanlı olub-olmadıqlarını qiymətləndirib. Ərizəçilərin etirazında bu məsələlərin hər ikisi qaldırılıb və əgər bu etiraz uğurlu olsaydı, həmin ifadələrin ərizəçilərin təqsirini sübut etmək üçün nə dərəcədə ciddi dəlillər olması ilə bağlı məhkəmənin bütövlükdə ədalətli qiymətləndirmə aparmasına təsir göstərə bilərdi.

206. Məhkəmə iclaslarında ifadə verməyə çağırılarkən polis əməkdaşlarının və hərbi qulluqçuların çoxu, iddia edildiyinə görə, məhkəməyəqədər araşdırmadakı ifadələrinə, habelə ittiham tərəfinin təqdim etdiyi videodəlillərə zidd olan ifadələr veriblər (bax: yuxarıda 54-56 və 68-ci bəndlər; həmçinin yuxarıda 107-108-ci bəndlərdə sitat gətirilən ATƏT-in hesabatından çıxarışlara bax). Məhkəmə iclaslarının protokollarından göründüyü kimi, müdafiə tərəfi bu uyğunsuzluqları dəfələrlə məhkəmənin diqqətinə çatdırıb və şahidlərin yalan söylədiklərini iddia edib. Məhkəmə qeyd edir ki, şahidlərin müxtəlif vaxtlarda verdikləri ifadələri arasındakı uyğunsuzluqlar, habelə ittiham tərəfinin təqdim etdiyi müxtəlif növ dəlillər arasındakı ciddi uyğunsuzluqlar şahidlərin etibarlılığına və ifadələrinin sübut qisminə dəyərini etiraz etmək üçün ciddi əsas yaradıb; belə etiraz özlüyündə işin faktoloji hallarına həmin ifadələr əsasında verilmiş qiymətə və son nəticədə məhkəmə araşdırmasının nəticəsinə təsir göstərə bilən etirazdır. Lakin Məhkəmə qeyd edir ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin hökmündə müdafiə tərəfinin bu məsələyə dair etirazları barədə heç nə deyilmir və işin materialları arasındakı sənədlərdən göründüyü kimi, məhkəmə ittiham tərəfinin şahidlərinin ifadələrindəki uyğunsuzluqlarla bağlı müdafiə tərəfinin iddialarının hər hansı birini nəzərə almağa heç vaxt cəhd göstərməyib. Bu nöqsan belə bir fakt baxımından xüsusilə nəzərə çarpır ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə öz qiymətləndirməsində faktiki olaraq müdafiə tərəfinin şahidlərinin ifadələrindəki uyğunsuzluqları təhlil edib (yuxarıda 66-cı bəndə bax), amma ittiham tərəfinin şahidləri ilə bağlı müdafiə tərəfinin etirazlarını baxılmamış saxlamasının və ittiham tərəfinin şahidlərinin ifadələrindəki uyğunsuzluqları nə üçün əhəmiyyətsiz hesab etməsinin səbəblərini göstərməyib.

207. Belə olan halda Məhkəmə yalnız bu qənaətə gələ bilər ki, yuxarıda qeyd edilən şahidlər qrupuna qarşı müdafiə tərəfinin etirazlarının xarakterini və mahiyyətini nəzərə alsaq, daxili məhkəmənin həmin etirazları cavablandırması tələb olunurdu və belə cavab verilmədiyinə görə ərizəçilərin onlara qarşı ifadə verən şahidlərə etiraz etmək üçün adekvat imkana malik olmaq hüququ və əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ pozulub.

208. Şahidlərin ərizəçilərə birbaşa aidiyyəti olan ifadələrinə gəldikdə (yuxarıda 57-63-cü bəndlərə bax), Məhkəmə qeyd edir ki, məhkəməyəqədər araşdırmada ərizəçilərlə bağlı ifadələr vermiş şahidlərin çoxu məhkəmə iclaslarına ifadə vermək üçün çağırılarkən tamamilə fərqli ifadələr veriblər, əvvəlki ittihamedicilərin ifadələrini yalan ifadə geri götürüblər və iddia ediblər ki, pis rəftar vasitəsilə və ya pis rəftarla hədələmə yolu ilə bu ifadələri verməyə məcbur ediliblər. Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə bu şəxslərin məhkəməyəqədər araşdırmada verdikləri

ifadələrini geri götürmələrinə diqqət yetirməkdən imtina edərək bunun mövcud hökmlər üçün “*res judicata*” (artıq həll edilmiş iş təkrarən baxılması) xarakteri daşıyacağını qeyd edib, həmin hökmlərdə eyni ifadələr etibarlı sübut kimi qəbul edilmiş və həmin şəxslərin pis rəftar barədə iddiaları əsasız sayılmışdı. Lakin daxili məhkəmənin bu məsələyə yanaşması aşağıdakı səbəblərə görə Məhkəməni qane etmir.

209. Birincisi, o, *Məmmədovun işi* üzrə qərarına (yuxarıda istinad edilən qərar) istinad edir, həmin işdə o, müəyyən etmişdi ki, ərizəçi ondan məlumat alınması məqsədi ilə həbsxanada işgəncəyə məruz qalıb və dövlət orqanları onun pis rəftar barədə iddiaları ilə bağlı adekvat və səmərəli araşdırma aparmayıblar. Həmin işdə ərizəçi (o, həm də bu işdə dördüncü ərizəçidir) hazırkı işdə sözügedən şahidlərlə eyni vəziyyətdə idi, çünki o da 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar həbs edilmiş şəxs idi. *Məmmədovun işinin* hazırkı işdə araşdırılan məsələyə birbaşa aidiyyəti olmasa da, hər halda həmin iş göstərir ki, hazırkı işdə şahidlərin şikayət etdiklərinə bənzər situasiyalar bütövlükdə 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar aparılan və bir-biri qarşılıqlı surətdə əlaqəli olan cinayət prosesləri kontekstində də yaranıb. Həmin iş həm də onu göstərir ki, şahidlərin pis rəftar barədə şikayətləri ilə bağlı sadəcə ölkədaxili məhkəmələrdə müəyyən formada araşdırmanın aparılması hökmən o demək deyil ki, həmin araşdırmalar həqiqətin müəyyən edilməsi baxımından səmərəli olub. İkincisi, sərəncamındakı materialları, o cümlədən digər məlumatlarla yanaşı ATƏT və “Human Rights Watch” kimi yüksək nüfuza malik beynəlxalq təşkilatların və QHT-lərin əhəmiyyətli və olduqca təfsilatlı hesabatlarını nəzərə alaraq, Məhkəmə 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar olaraq dindirilən tutulmuş şəxslərə və şahidlərə qarşı hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən sistematik pis rəftara yol verildiyi barədə çoxsaylı, ardıcıl və inandırıcı iddiaların mövcudluğunu qeyd edir. Konkret olaraq, bu hesabatlarda çoxlu sayda tutulmuş şəxslərin özlərinin məruz qaldıqları pis rəftar barədə və şahidi olduqları digər tutulmuş şəxslərə qarşı törədilmiş pis rəftar barədə iddiaları ilə bağlı bilavasitə verdikləri məlumatlardan sitatlar yer alıb. Məhkəmə hesab edir ki, bu məsələ barədə məlumatların ziddiyyətsizliyi və təfsilatlılığı o qədər yüksəkdir dərəcədədir ki, bu, 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar aparılmış araşdırmaların gedişində dövlət orqanları tərəfindən istifadə edilən dindirmə metodları ilə bağlı ciddi narahatlıqlar yaradır. Məhkəmə bu hesabatlarda yar alan məlumatları hazırkı işdəki müvafiq şahidlərə və ya həmin hesabatlarda göstərilən digər şəxslərə qarşı pis rəftarın sübuta yetirilməsi kimi qəbul etmək imkanında olmasa da, hesab edir ki, məlumatların müəlliflərinin etibarlılığı və məlumatların ziddiyyətsiz və təfsilatlı xarakteri müxtəlif məhkəmə proseslərində, o cümlədən hazırkı işdə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmədəki prosesdə pis rəftar barədə bu iddiaların dövlət orqanları tərəfindən araşdırılması üsuluna əhəmiyyətli dərəcədə inamsızlıq yaradır.

210. 80308 sayılı cinayət işi ilə bağlı tutulmuş və dindirilmiş şəxslərə qarşı geniş miqyaslı pis rəftarın törədildiyi barədə dəfələrlə məlumatlar verildiyini üzə çıxaran yuxarıdakı informasiyaları nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, hazırkı işdə təzyiqlə ifadə verdiklərini iddia edən şahidlərin çoxluğunu nəzərə alsaq, Ağır cinayətlərə dair işlə üzrə məhkəmə həmin iddialara baxılmasına xüsusi diqqətlə yanaşmalı idi. Təkcə elə bu qədər çoxlu şahidin təzyiqlə ifadə verməyə məcbur edildiklərini iddia etmələri faktı daxili məhkəmənin üzərinə belə bir vəzifə qoyurdu ki, onların ifadələrinin sübut qismində qəbulu və etibarlılığı məsələsini daha ətraflı şəkildə və yüksək dərəcədə diqqətlə nəzərdən keçirsin.

211. Məhkəmə hesab edir ki, ədalətli və çəkişmə xarakterli məhkəmə araşdırması anlayışı prinsipcə onu nəzərdə tutur ki, başqa cür qərara gəlmək üçün əsaslı səbəblər yoxdursa, məhkəmə ittiham tərəfinin təqdim etdiyi, şahidin məhkəməyə qədər dindirmə protokolunda qeydə alınmış ifadəsindən daha çox, məhkəmə iclasında verdiyi ifadəyə əhəmiyyət verməlidir. Digər səbəblərlə yanaşı, bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, məhkəməyə qədər dindirmə ilk növbədə ittiham tərəfinin məhkəmədə öz mövqeyini müdafiə etmək məqsədi ilə məhkəmə araşdırması üçün məlumat toplaması prosesidir. Məhkəmə tərəfindən həyata keçirilən məhkəmə araşdırmasının vəzifəsi isə faktiki olaraq təqdim edilmiş bütün sübutların ədalətli qiymətləndirilməsindən sonra təqsirləndirilən şəxsin təqsiri məsələsini dəlillərin məhkəmədə birbaşa yoxlanılması əsasında müəyyən etməkdir. Daxili məhkəmələrin bu qiymətləndirmədə hər hansı əhəmiyyətli səhvlərə

yol verib-vermədiklərini yoxlamaq Məhkəmənin vəzifəsi olmasa da, ondan tələb olunur ki, məhkəmələrin təqdim edilmiş sübutlara dair hər hansı etirazlarla bağlı qərarlarını əsaslandırıb-əsaslandırmadıqlarını nəzərdən keçirsin.

212. Hazırkı işdə Məhkəmə hesab edir ki, şahidlərin məhkəməyəqədər araşdırmadakı ifadələrini etibarlı sübut kimi qəbul etməklə və sadəcə olaraq şahidlərin pis rəftar barədə şikayətlərinin əsassız sayılaraq rədd edildiyi əvvəlki hökmlərin mövcudluğunu əsas gətirərək məhkəmə araşdırmasında həmin ifadələrin geri götürülməsinə əhəmiyyət verməməklə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə ərizəçiləri onlara qarşı ifadələrin tam və hərtərəfli qiymətləndirilməsi imkanından məhrum edib. Baxmayaraq ki, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin istinad etdiyi hökmlər qanuni qüvvəyə minmişdi, Məhkəmə hesab edir ki, şahidlərin verdiyi eyni və ya oxşar məlumatlarla bağlı digər məhkəmələrin çıxardığı qərarların ərizəçilərə münasibətdə “*res judicata*” (artıq həll edilmiş iş təkrarən baxılması) effektinə malik olduğunu və ya onların öz məhkəmə araşdırmalarında eyni etirazları yenidən irəli sürmələrinin qarşısını aldığını söyləmək olmazdı. Məhkəmə qeyd edir ki, təqsirsizlik prezumpsiyasını və müttəhimə qarşı istənilən ifadəyə müttəhimin etiraz etmək hüququnu nəzərə alaraq, cinayət məhkəməsi, eyni ifadənin digər müttəhimlərlə bağlı keçirilmiş hər hansı digər məhkəmə proseslərində qiymətləndirilməsindən asılı olmayaraq, müttəhimin təqsirinin müəyyən edilməsinə aidiyyəti olan ifadələrin sübut qismində qəbulunu və etibarlılığını tam, müstəqil və hərtərəfli şəkildə araşdırmalı və qiymətləndirməlidir. Bununla bağlı belə bir məsələ xüsusi əhəmiyyət daşıyır ki, hazırkı işdəki ərizəçilər Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin istinad etdiyi əvvəlki məhkəmə proseslərində tərəf deyildilər və beləliklə, həmin proseslərdə hər hansı tələblə və ya məsələ ilə bağlı çıxarılmış hər hansı qərarlara etiraz edə bilməzdilər. Bundan başqa, həmin proseslərdə şahidlərin ifadələri ərizəçilərin işindəkindən fərqli kontekstdə qiymətləndirilmişdi. Belə ki, şahidlərin özlərinin müttəhim olduqları həmin proseslərdə təzyiq altında ifadə verdiklərinə dair iddiaları, belə görünür ki, pis rəftarın mövcud olub-olmadığını və müttəhimlərin özlərinə qarşı ifadələri təzyiq altında verib-vermədiklərini müəyyən etmək məqsədi ilə araşdırılmışdı. Digər tərəfdən, ərizəçilərin işində şahidlərin eyni və ya oxşar iddiaları üçüncü tərəfə (ərizəçilərə) qarşı ittihamedici ifadələrin qəbulunun mümkünliyünü və sübutedici dəyərini qiymətləndirmək məqsədi üçün əhəmiyyət daşıyırdı.

213. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, daxili məhkəmə ərizəçilərə qarşı verilmiş ifadələrin qəbulunun mümkünüyü və sübutedici dəyəri ilə bağlı onların bildirdikləri əsaslandırılmış etirazlara diqqət yetirməyib və ziddiyyətli və yüksək dərəcədə şübhə doğuran ifadələrin qiymətləndirilməsini hansı üsulla aparması bağlı adekvat əsaslar gətirməyib. Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizəçilərin şahidləri dindirmək hüququ və əsaslandırılmış qərar çıxarılması hüququ pozulub.

g) Apellyasiya və kassasiya şikayələri

214. Məhkəmə qeyd edir ki, bütövlükdə götürüldükdə məhkəmə icraatı o halda ədalətli sayıla bilər ki, ilkin məhkəmə araşdırmasındakı hər hansı qüsurlar sonradan apellyasiya məhkəmələri tərəfindən düzəldilmiş olsun (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Edwards Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 1992-ci il, 39-cu bənd, A seriyaları, № 247-B; və *De Kubberin işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 33-cü bənd, A seriyaları, № 86, həmin bənddə *Adolf Avstriyaya qarşı* iş üzrə 26 mart 1982-ci il tarixli qərarın (A seriyaları, № 49) 38-40-cı bəndlərinə istinad edilib). Lakin hazırkı işdə Hökumətin arqumentinin əksinə olaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ilkin məhkəmə araşdırmasındakı qüsurların heç biri nə Apellyasiya Məhkəməsi, nə də Ali Məhkəmə tərəfindən düzəldilib, çünki bu məhkəmələr faktlarla və hüquqi məsələlərlə bağlı yeni məhkəmə iclası keçirməkdən ya imtina ediblər (Apellyasiya Məhkəməsi), ya da belə səlahiyyətə malik olmayıblar (Ali Məhkəmə), həmin məhkəmə iclası işdəki ifadələrin və iş üzrə tərəflərin hüquqi məsələlərə və faktlara dair arqumentlərinin məhkəmə tərəfindən yenidən araşdırılması ilə nəticələnə bilərdi. Bundan başqa, hər iki məhkəmə sadəcə birinci instansiya məhkəməsinin çıxardığı nəticələri təkrarlayıblar və məhkəmə araşdırmasındakı müxtəlif qüsurlarla bağlı

ərizəçilərin verdiyi çoxsaylı şikayətləri nəzərdən keçirməyərək hər hansı əsas gətirmədən bu şikayətləri əsassız şikayətlər kimi bütünlüklə rədd ediblər.

h) Nəticə

215. Məhkəmə qeyd edir ki, yuxarıda aşkar edilmiş müdafiə hüquqlarının pozuntularının bütün ərizəçilərə eyni dərəcədə təsir göstərmədiyi iddia edilə bilər, amma bununla belə, aydındır ki, məhkəmə araşdırmasındakı bu qüsurların hamısı olmasa da, ən azı bir neçəsi ərizəçilərin hamısına təsir göstərmişdir. Yuxarıdakı rəylərini nəzərə alaraq, Məhkəmə bu nəticəyə gəlir ki, bütövlükdə götürüldükdə sözügedən məhkəmə icraatı ədalətli məhkəmə araşdırması tələblərinə cavab verməyib.

216. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin “b”, “c” və “d” yarım bəndləri ilə birgə götürülməklə 6-cı maddənin 1-ci bəndi pozulub.

IV. KONVENSIYANIN 6-CI MADDƏSİNİN 2-Cİ BƏNDİNİN İDDİA EDİLƏN POZUNTUSU

217. Ərizəçilər daha sonra şikayət etdilər ki, onlar səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum edilənə qədər dövlət orqanları və yüksək vəzifəli dövlət məmurları tərəfindən verilmiş müxtəlif açıqlamalar onların Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndi ilə təmin edilən təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnu pozub, həmin bənddə deyilir:

“Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir”.

A. Şikayətin qəbul edilənliyi

218. Hökumət bildirdi ki, ərizəçilər daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməyiblər, belə ki, onlar bu şikayəti müvafiq dövlət orqanlarının diqqətinə çatdırmaq üçün lazımi addımları atmayıblar. Konkret olaraq, Hökumət iddia etdi ki, daxili qanunvericiliyə əsasən ərizəçilər Cinayət Məcəlləsinin 147-ci maddəsinə və Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 27-ci fəslinə əsasən böhtana məruz qaldıqlarını iddia edərək şikayət ərizəsi verə, yaxud onların təqsirsizlik prezumpsiyasını pozduqları iddia edilən dövlət məmurları barəsində ziyan görə mülki iddia qaldıra bilərdilər.

219. Ərizəçilər bildirdilər ki, praktiki cəhətdən təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulduğu barədə şikayətləri ilə bağlı heç bir səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi yox idi. Hətta nəzəri cəhətdən belə vasitələr mövcud olmuşdusa da, həmin vasitələr onların konkret işində heç bir ağılabatan uğur perspektivi vəd etmədi, çünki dövlət orqanları ərizəçilərin Konvensiya hüquqlarının cinayət təqibi orqanları tərəfindən “daimi və kobudcasına pozulması hallarına qarşı açıq-aydın dözümlülük nümayiş etdirirdilər”. Onlar Hökumət tərəfindən qeyd edilən Cinayət Məcəlləsinin və CPM-in normalarının bu konkret şikayət növünə aidiyyəti olmadığını iddia etdilər və qeyd etdilər ki, ölkədaxili məhkəmə praktikasında təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulmasına aid məhkəmə qərarları mövcud deyildi.

220. Məhkəmə bir daha xatırladı ki, Konvensiyanın 37-ci maddəsinin 1-ci bəndində yer alan daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi haqqında qaydanın məqsədi iddia edilən pozuntular baxılmaq üçün Məhkəməyə təqdim edilməzdən əvvəl iştirakçı dövlətin onların qarşısını almasına və ya baş vermiş pozuntuları düzəltməsinə imkan verməkdir. Lakin yalnız iddia edilən pozuntulara aidiyyəti olan və eyni zamanda əlçatan və yetərli olan hüquqi müdafiə vasitələri tükəndirilməlidir. Belə vasitələrin mövcudluğu tək nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktiki cəhətdən yetərinə aydın olmalıdır, belə olmasa onlar zəruri olan əlçatanlıq və zərurilik tələbinə cavab verməyəcəklər; bu müxtəlif şərtlərə riayət edildiyini sübuta yetirmək isə cavabdeh dövlətin üzərinə düşür (bax: *Vernilyo Fransaya qarşı*, 20 fevral 1991-ci il, 27-ci bənd, A seriyaları, № 198).

221. Hökumət böhtanla əlaqədar cinayət işi qaldırılması üçün verilən şikayət formasında və ya ziyanla bağlı qaldırılan mülki iddia formasında səmərəli daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğunu və bunların təqsirsizlik prezumpsiyasının iddia edilən pozuntusu ilə bağlı kompensasiyanı nəzəri cəhətdən təmin etmək iqtidarında olduğunu iddia etsə də, Məhkəmə qeyd edir ki, Hökumət təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulduğunu iddia edən şikayətlərlə bağlı yuxarıda qeyd edilən hüquqi müdafiə vasitələrinin əvvəllər uğurla istifadə edildiyinə dair hər hansı nümunə təqdim etməyib. Hökumət həmçinin qeyd etdiyi prosedurlar çərçivəsində bu konkret maddi-hüquqi məsələ ilə bağlı hər hansı şikayətlərin cinayət işlərinə baxan müvafiq dövlət orqanları və ya mülki məhkəmələr tərəfindən baxılmağa qəbul edildiyini konkret nümunələr vasitəsilə nümayiş etdirə bilməyib. Təqsirsizlik prezumpsiyasının iddia edilən pozuntusuna dair şikayətin birbaşa müttəhimin cinayət işinə baxan məhkəməyə təqdim edilməsinin mümkünlüyünə gəldikdə, Məhkəməyə bir nümunə məlumdur ki, həmin nümunədə bu cür şikayət hər hansı əsas gətirilmədən tələsik rədd edilib (bax: *Fətullayev Azərbaycan qarşı*, ərizə № 40984/07, 45-ci və 153-cü bəndlər, 22 aprel 2010-cu il), belə nəticə isə hüquqi müdafiə vasitələrinin praktiki səmərəliliyi barədə tələbə cavab verən nəticə sayıla bilməz. Belə olan halda Məhkəmə bu qənaətə gələ bilməz ki, Hökumət tərəfindən qeyd edilmiş hüquqi müdafiə vasitələrindən hər hansı biri konkret olaraq iddia edilən pozuntularla bağlı istifadə edilə bilirdi, yaxud belə vasitələrin praktikada mövcudluğu kifayət qədər aydın idi.

222. Müvafiq olaraq, Məhkəmə Hökumətin etirazını rədd edir və daha sonra qeyd edir ki, bu şikayət hər hansı digər baxımdan Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin “a” yarım bəndində nəzərdə tutulan açıq-aydın əsassız şikayət deyil və hər hansı digər əsaslara görə də qəbul olunmaz deyil. Buna görə də o, qəbul olunan elan edilməlidir.

B. Şikayətin mahiyyəti

1. Tərəflərin arqumentləri

223. Hökumət bildirdi ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndi dövlət orqanlarının aparılan hər hansı cinayət istintaqları barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmasının qarşısını ala bilməz. O, iddia etdi ki, ərizəçilərin təqsirsizlik prezumpsiyası pozulmayıb, nə hər hansı ilkin məhkəmə qərarlarında, nə də ictimaiyyətə verilən açıqlamalarda ərizəçilər cinayətkar kimi təsvir edilməyib və ya cinayət işi üzrə məhkum edilməzdən əvvəl onların təqsirinin sübut olunduğu bildirilməyib.

224. Ərizəçilər şikayətlərini bir daha təkrarladılar və israrla bildirdilər ki, ictimaiyyətə verilən çoxsaylı açıqlamalarda səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum edilməzdən əvvəl cinayətkar elan olunublar.

2. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

225. Məhkəmə bir daha bildirir ki, 6-cı maddənin 2-ci bəndinin müvafiq aspekti məhkəmə icraatı ilə sıx əlaqəli şəkildə verilmiş qərəzli açıqlamalar vasitəsilə cinayət işi üzrə ədalətli məhkəmə araşdırmasına ziyan dəyməsinin qarşısını almaq məqsədini daşıyır. 6-cı maddəsinin 2-ci bəndində təsbit olunmuş təqsirsizlik prezumpsiyası 1-ci bəndin tələb etdiyi ədalətli məhkəmə araşdırmasının elementlərindən biridir (bax: *Allene de Ribemon Fransaya qarşı*, 10 fevral 1995-ci il, 35-ci bənd, A seriyaları, № 308). O, nəinki “cinayət törətməkdə ittiham olunan” şəxsin təqsiri qanuna müvafiq olaraq sübut edilənə qədər onun təqsirkar olduğu barədə məhkəmənin özü tərəfindən vaxtından əvvəl fikir ifadə edilməsini qadağan edir (bax: *Minelli İsveçrəyə qarşı*, 25 mart 1983-cü il, 38-ci bənd, A seriyaları, № 62), həm də davam edən cinayət istintaqı barəsində digər dövlət məmurları tərəfindən bildirilən, ictimaiyyəti şübhəli şəxsin təqsirkar olduğuna inanmağa sövq edən və səlahiyyətli məhkəmə orqanı faktlara qiymət verməzdən əvvəl həmin şəxsi ittiham edən açıqlamaları əhatə edir (bax: *Allene de Ribemonun işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 41-ci bənd; *Daktaras Litvaya qarşı*, ərizə № 42095/98, 41-43-cü bəndlər, ECHR 2000-X). Məhkəmə vurğulayır ki, 6-cı maddənin 2-ci bəndi dövlət orqanlarının davam

edən cinayət istintaqı barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmasının qarşısını ala bilməz, amma o, tələb edir ki, təqsirsizlik prezumpsiyasına hörmət edilməsi üçün onlar bunu zəruri diqqətlə və ehtiyatla etsinlər (bax: *Allene de Ribemonun işi* üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 38-ci bənd).

226. Məhkəmənin ardıcıl yanaşması ondan ibarətdir ki, təqsirsizlik prezumpsiyası o vaxt pozulur ki, cinayət əməlinə ittiham olunan şəxsin təqsirli olması qanun əsasında sübut edilməzdən əvvəl həmin şəxslə bağlı məhkəmə qərarında və dövlətin vəzifəli şəxsi tərəfindən verilən açıqlamada onun təqsirli olduğu fikri əks olunur. Hətta hər hansı formal qərar olmasa belə, bu açıqlama təqsirləndirilən şəxsin vəzifəli şəxsi tərəfindən təqsirkar hesab edildiyini əsaslı olaraq düşünmək üçün kifayət edir. Kiminsə sadəcə cinayət törətməkdə şübhəli bilindiği barədə verilən açıqlama ilə yekun ittiham hökmü olmadan həmin şəxsin sözügedən cinayəti törətdiyi barədə verilən birmənalı açıqlama arasında kökündən fərq qoyulmalıdır. Bununla bağlı Məhkəmə şəxsin məhkəmə araşdırmasının keçirilməsindən və cinayət törətməyə görə təqsirkar sayılmasından əvvəl dövlətin vəzifəli şəxslərinin öz bəyanatlarında sözləri düzgün seçmələrinin vacibliyini ardıcıl olaraq vurğulayıb (bax: *Xujin və başqaları Rusiyaya qarşı*, ərizə № 13470/02, 94-cü bənd, 23 oktyabr 2008-ci il, əlavə istinadlarla). Vəzifəli şəxsi tərəfindən verilmiş açıqlamanın təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipini pozub-pozmadığı barədə qərar etiraz edilən həmin açıqlamanın verildiyi konkret kontekst nəzərə alınmaqla qəbul edilməlidir (bax: *Butkeviçus Litvaya qarşı*, ərizə № 48297/99, 49-cu bənd, ECHR 2002-II).

227. Hazırkı işdə ərizəçilər çoxsaylı dövlət orqanları və dövlətin vəzifəli şəxsləri tərəfindən verilmiş müxtəlif açıqlamalardan şikayət ediblər. Məhkəmə hesab edir ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndi əsasında aparılan təhlilin məqsədləri üçün yalnız hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən verilmiş açıqlamaların, yəni Daxili İşlər Nazirliyi ilə Baş Prokurorluğun mətbuata bəyanatlarının (yuxarıda 98 və 101-102-ci bəndlərə bax) və yüksək vəzifəli iki polis əməkdaşının verdiyi bəyanatların (yuxarıda 99-cu və 103-cü bəndlərə bax) nəzərdən keçirilməsi kifayət edər.

228. Daxili İşlər Nazirliyinin mətbuat xidməti rəhbərinin 22 oktyabr 2003-cü ildə keçirilmiş mətbuat konfransında verdiyi açıqlamalara və Daxili İşlər Nazirliyinin və Baş Prokurorluğun mətbuata 27 oktyabr 2003-cü il tarixli birgə bəyanatına gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, onlar cinayət icraatları ilə əlaqəli olmayan kontekstdə verilmişdi. O, etiraf edir ki, 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrinin ciddiliyi dövlət orqanlarının həmin hadisələrlə əlaqədar başlanmış hər hansı cinayət icraatı barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmasını tələb edə bilərdi. Lakin bu hal açıqlamalarda həmin icraatlardakı təqsirləndirilən şəxslər barəsində istifadə edilən sözlərin seçilməsində diqqətli olmamağa haqq qazandıra bilməz. Sözügedən açıqlamalar ərizəçilər barəsində cinayət istintaqı təzəcə başladığı vaxt verilmişdi. Dövlətin hüquq-mühafizə orqanının nəzərində ərizəçilərin təqsirkar olduqlarının təsdiq edilməsi kimi yozula biləcək açıqlamaların verilməməsi bu ilkin mərhələdə xüsusilə önəmli idi. Məhkəmə xüsusən qeyd edir ki, bu açıqlamalarda, digər məsələlərlə yanaşı, dörd ərizəçinin adı konkret olaraq çəkilmiş və adları göstərilməyən “digər” şəxslər qeyd edilmişdi, habelə hər hansı istisna və ya qeyd-şərt qoyulmadan bəyan edilmişdi ki, müvafiq şəxslər nümayişçilərə kütləvi iğtişaşlarla nəticələnmiş qanunsuz hərəkətlər etmək barədə göstəriş veriblər və onları buna təhrik ediblər.

229. Müəllifi Səbail rayon polis idarəsinin rəisi (yuxarıda 99-cu bənd) və daxili işlər nazirinin müavini (yuxarıda 103-cü bənd) olan qəzet məqalələrinə gəldikdə, həmin məqalələrin məzmunundan aydın olur ki, məqalələrin heç biri ictimaiyyəti aparılan cinayət istintaqları barədə məlumatlandırmaq məqsədi daşımırdı. Oradakı açıqlamaların məzmunundan və ritorikasından aydın görünürdü ki, onların əsas məqsədi siyasi tənqidləri ifadə etmək, siyasi müxalifəti və onun ayağına yazılan zorakı hərəkətləri pisləmək idi. Açıqlamaların müəlliflərinin siyasətçilər deyil, hüquq-mühafizə orqanlarının yüksək vəzifəli məmurları olduğunu nəzərə alsaq, onların rəsmi şəxsi qismində verdikləri bu açıqlamalara müəyyən dərəcədə şübhəli qəbul edilən olduğu qanuni siyasi debatların tərkib hissəsi və siyasi rəqiblərə qarşı qiymətləndirici mülahizələrin sərbəst istifadəsi kimi baxmaq olmazdı.

230. Müxtəlif açıqlamalarında Səbail rayon polis idarəsinin rəisi birmənalı olaraq iddia etmişdi ki, nümayişçilər dörd ərizəçinin və iki digər müxalifət liderinin birbaşa göstərişləri ilə “dəhşətli

cinayət hərəkətləri törədiblər” və onların adlarını açıq-aydın göstərmişdi. Öz növbəsində daxili işlər nazirinin müavini “radikal”, “mürtəce” və “destruktiv” müxalifət tərəfindən törədilmiş və qanunsuz yollarla dövlət hakimiyyətini ələ keçirmək məqsədi daşıyan “cinayət xarakterli aksiyaları” müşahidə etmiş ərizəçilərin adlarını aydın şəkildə çəkmişdi. Müəllifi daxili işlər nazirinin müavini olan məqalə bütövlükdə müxalifətə və onun liderlərinə və onların ayağına yazılan konkret hərəkətlə xitabən “cinayət” və “cinayətkar” sözlərindən dəfələrlə və israrla istifadə edilməsi ilə diqqət çəkirdi.

231. Məhkəmə qeyd edir ki, yalnız daxili işlər nazirinin müavini açıqlamalarında bütün ərizəçilərin adlarını aydın şəkildə çəkdiyi halda, yuxarıda qeyd edilən digər açıqlamalarda yalnız dördüncü ərizəçinin adı konkret olaraq çəkilir, digərləri haqqında isə kimliyi müəyyən edilməyən bəzi “digər” şəxslər ifadəsi işlədilir. Lakin həmin açıqlamaların verildiyi kontekstdə orada istifadə edilmiş “digər” sözü sadəcə olaraq digərləri ilə yanaşı qalan üç ərizəçiyə üstüörtülü istinad idi, çünki xəbərlərdəki məlumatlardan ictimaiyyətə tam məlum idi ki, 15 və 16 oktyabr 2003-cü il hadisələri ilə əlaqədar konkret olaraq hansı müxalifət liderləri həbs olunublar.

232. Yuxarıdakı açıqlamaların hüquq-mühafizə orqanları və onların yüksək vəzifəli şəxsləri tərəfindən verildiyini nəzərə alsaq, onlar aparılan cinayət icraatından və ərizəçilər barəsində cinayət təqibinə səbəb olmuş hadisələrdən danışarkən sözlərin seçilməsində xüsusilə diqqətli olmalı idilər. Məhkəmə hesab edir ki, zəruri istisnalar və ya qeyd-şərtlər edilmədən verilməmiş bu açıqlamalarda ərizəçilərin cinayət əməlləri törətmələrinin aydın və birmənalı şəkildə bəyan edilməsinə bərabər olan sözlər yer almışdı. Beləliklə də bu açıqlamalarda səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən faktlara qiymət verilməzdən əvvəl mövqə bildirilmişdi və onlar ictimaiyyəti qanun əsasında təqsirləri sübuta yetirilməzdən əvvəl ərizəçilərin təqsirkar olduqlarına inandırmağa sövq edə bilirdi.

233. Yuxarıda gəldiyi nəticəni nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, müxtəlif dövlət məmurlarının və orqanlarının digər açıqlamaları ilə bağlı ərizəçilərin sonrakı arqumentlərini araşdırmağa ehtiyac yoxdur.

234. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndinin pozuntusu baş verib.

V. KONVENSIYANIN 11-Cİ MADDƏSİNİN İDDİA EDİLƏN POZUNTUSU

235. Birinci, ikinci və üçüncü ərizəçilər şikayət etdilər ki, onların cinayət işi üzrə ədalətsiz ittiham hökmü onların Konvensiyanın 11-ci maddəsi ilə təmin edilən digər şəxslərlə dinc toplaşmaq azadlığının qarşısını almağa yönəlmişdi, həmin maddədə deyilir:

“1. Hər kəsin dinc toplaşmaq azadlığı və öz maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququ var.

2. Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyətin mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyətlər qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur”.

A. Tərəflərin arqumentləri

236. Hökumət iddia etdi ki, ərizəçilər daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməyiblər, belə ki, onların heç biri dövlət orqanlarına Konvensiyanın 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulduğunu iddia edən rəsmi şikayət verməyiblər.

237. Hökumət daha sonra qeyd etdi ki, nümayişçilərin zorakılıq niyyətlərini və zorakı hərəkətlərini sübut edən kifayət qədər hal şahidi və videodəlillər vardı, həmin hərəkətlərin nəticəsində bir sıra polis əməkdaşları və mülki şəxslər xəsarət almış və çoxlu sayda dövlət və özəl mülkiyyətə ziyan yetirilmişdi. Yuxarıda qeyd edilənlərin əsasında Hökumət iddia etdi ki, həmin nümayiş “dinc toplantı” sayıla bilməzdi və müvafiq olaraq, Konvensiyanın 11-ci maddəsində nəzərdə tutulan müdafiə ona şamil oluna bilməz.

238. Sonda Hökumət bildirdi ki, istənilən halda, hətta 11-ci maddə bu hala tətbiq edilsə belə və Məhkəmə ərizəçilərin həmin maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarına müdaxilənin baş verdiyini hesab etsə belə, bu müdaxilə qanunla nəzərdə tutulmuşdu, ictimai asayişin mühafizəsindən və digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsindən ibarət qanuni məqsəd daşıyırdı və “demokratik cəmiyyətdə zəruri” idi, çünki ərizəçilər hüquqa zidd əməllərinə, yəni çoxlu insanların xəsarət alması və mülkiyyətə ziyan dəyməsi ilə nəticələnmiş kütləvi iğtişaşların təşkilinə mütənasib olan cəza almışdılar.

239. Ərizəçilər bu şikayətin qəbul edilənliyi məsələsinə dair Hökumətin etirazları ilə bağlı şərh bildirmədilər.

240. Ərizəçilər şikayət etdilər ki, “kütləvi iğtişaşların təşkilinə” görə ədalətsiz məhkəmə araşdırması nəticəsində məhkum edilmələri Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozuntusuna bərabər olmaqdan əlavə, onların Konvensiyanın 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarına əsassız müdaxilə təşkil edib. Onlar bildirdilər ki, bu ittiham hökmünün əsasında duran motiv ondan ibarət idi ki, onlar ictimaiyyəti prezident seçkisinin nəticələrinə etiraz etməyə çağıran müxalifət liderləri idilər.

241. 16 oktyabr 2003-cü il hadisələrinə gəldikdə, ərizəçilər qeyd etdilər ki, cənab İ. Qəmbərin seçkilərdəki nümayəndələrinin nümayiş keçirməyə icazə verilməsi üçün qanuna uyğun olaraq qabaqcadan müraciət etdiyinə baxmayaraq, icazə verilməsindən qanuna zidd olaraq imtina edilmişdi. Ərizəçilər iddia etdilər ki, onlar və digər nümayişçilər, hətta hakimiyyət orqanlarının formal icazəsi olmasa belə, dinc toplaşmaq hüququna malik idilər. Ərizəçilər nümayişin zorakı xarakterli olduğu barədə Hökumətin iddiası ilə razılaşmadılar. Onlar iddia etdilər ki, yalnız oraya cəlb olunmuş kiçik “təxribatçılar” qrupu qarışıqlıq yaradırdı, halbuki hüquq-mühafizə orqanları nümayişin əsassız olaraq güc yolu ilə dağıdılması zamanı lüzumsuz yerə və həddən artıq zorakı davranmışdılar.

242. Ərizəçilərin fikrincə, dövlət orqanlarının nümayişçilərə qarşı güc tətbiq etməsi və ərizəçilər də daxil olmaqla çoxlu nümayişçilərin həbsə alınması və müxtəlif hüquq pozuntularına görə əsassız olaraq məhkum edilməsi onların dinc toplaşmaq azadlığı hüququna əsassız müdaxilə təşkil edib.

B. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

1. Məhkəmə qarşısında qaldırılan şikayətin əhatə dairəsi

243. Məhkəmə belə bir fakta diqqət yetirməyə bilməz ki, ərizəçilərə qarşı başlanmış aparılan məhkəmə icraatı və hazırkı işə aidiyyəti olan bütün digər hadisələr 15 və 16 oktyabr 2003-cü ildə baş vermiş kütləvi iğtişaşlarla birbaşa əlaqəlidir. Beləliklə, öz mahiyyəti etibarını ilə bu hadisələr demokratik cəmiyyətin təməli rolunu oynayan fundamental azadlıqlardan birinin – toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Məhkəmə bir daha xatırladı ki, dinc toplantıda iştirak etmək azadlığı o qədər əhəmiyyətlidir ki, qadağan olunmayan nümayişdə iştirak edən şəxs ittiham edilməli olan hərəkət törətməyə qədər həmin nümayişdə iştirakına görə sanksiyaya məruz qalmamalıdır (bax: *Ezelin Fransaya qarşı*, 26 aprel 1991-ci il, 53-cü bənd, A seriyaları, № 202). Bundan başqa, əgər Konvensiyanın 11-ci maddəsi ilə təmin olunan toplaşmaq azadlığının mahiyyətinə xələl gətirilmərsə, dövlət orqanlarının dinc toplantılara münasibətdə müəyyən dərəcədə tolerantlıq nümayiş etdirməsi önəmlidir (bax: *Oya Ataman Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 74552/01, 38-42-ci bəndlər, ECHR 2006-XIII). Lakin Məhkəmə qeyd edir ki, ilk növbədə onun vəzifəsi açıq şəkildə və ya mahiyyət etibarını ilə qarşısında qaldırılan məsələlər barədə qərar çıxarmaqdır.

244. Bununla əlaqədar olaraq, ərizəçilərin müvafiq şikayət ərizələrində qaldırdıqları ilkin şikayətləri diqqətlə öyrəndikdən sonra Məhkəmə hesab edir ki, onlar nümayişin keçirilməsinə rəsmən icazə verilməməsi, yaxud nümayişin dağıdılması və ya bu dağıdılmanın həyata keçirilmə üsulu ilə əlaqədar olaraq Konvensiyanın 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının

pozulmasından şikayət etməyiblər. Müvafiq olaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, bu məsələlər hazırkı şikayət ərizələrinin əhatə dairəsi xaricindədir. İstənilən halda, nümayişin iştirakçıları olaraq ərizəçilərdən hər hansı birinin dövlət orqanlarının nümayişin keçirilməsinə icazə verməməsinin qanunsuz olduğu, yaxud nümayişi güc vasitəsilə dağıtmaq barədə qərarın onların və digər nümayişçilərin dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu pozduğu barədə daxili məhkəmələrə şikayət etdiyi görünür. Buna görə də yuxarıda qeyd edilən məsələlər barədə istənilən şikayətlər, hətta ərizəçilərin onları Məhkəmə qarşısında qaldırmaq niyyətində olduqlarını fərz etsək belə, istənilən halda daxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndirilmədiyinə görə qəbul edilməz olacaqdı.

245. Lakin ilkin ərizələrində ərizəçilər 6-cı maddə üzrə ilkin şikayətlərindən əlavə həm də “kütləvi iğtişaşların təşkilinə” görə ədalətsiz olaraq cinayət cəzasına məhkum edilmələrinin 11-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozuntusuna bərabər olmasından şikayət etmiş və bu məsələ ilə bağlı 6-cı maddə üzrə qaldırdıqları eyni arqumentlərə istinad etmişdilər. Buna görə də hazırkı şikayətin əhatə dairəsi belə bir məsələ ilə məhdudlaşır ki, ədalətli məhkəmə araşdırmasının tələbləri pozulmaqla icazəsiz nümayişdən sonra ərizəçilərin “kütləvi iğtişaşların təşkilinə” görə məhkum edilmələri faktını onların 11-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarına müdaxilə hesab etmək olarmı və əgər olarsa, bu müdaxiləyə haqq qazandırmaq olarmı?

2. Şikayətin qəbul edilənliyi

246. Bu konkret şikayətin yuxarıda qeyd edilmiş əhatə dairəsini nəzərə alaraq, Məhkəmə 11-ci maddənin tətbiqinin mümkünlüyünə Hökumətin etirazını rədd edir. Bundan başqa, Məhkəmə hesab edir ki, daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməməsi ilə bağlı Hökumətin etirazı da rədd edilməlidir. Cinayət cəzasına məhkum edilmələrinin ədalətsiz olduğu barədə ərizəçilərin iddiasına gəldikdə, onlar daxili qanunvericiliyə əsasən mümkün olan apellyasiya və kassasiya şikayətlərini veriblər və həmin şikayətlərdə onların bildirdikləri arqumentlər mahiyyət etibarını ilə Məhkəmə qarşısında bildirdikləri arqumentlərə bənzər idi. Hökumət izah etmədi və Məhkəmə də başa düşə bilmir ki, ölkədaxili səviyyədə ərizəçilər tərəfindən mahiyyətə eyni şikayətlərin qaldırıldığı, amma konkret olaraq Konvensiyanın 11-ci maddəsi əsasında verilə biləcək hər hansı ayrıca apellyasiya və kassasiya şikayətləri, müvafiq cinayət məhkəmələri artıq onları kütləvi iğtişaşların təşkilində təqsirli bildikdən sonra, uğur perspektivinə necə malik ola bilərdi?

247. Bu şikayətin qəbul edilməz elan olunması üçün hər hansı digər əsas da müəyyən edilmədi. Buna görə də Məhkəmə bu şikayəti yuxarıda 245-ci bənddə müəyyən edilmiş əhatə dairəsi çərçivəsində qəbul olunan elan edir.

3. Şikayətin mahiyyəti

248. Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilərin özlüyündə nümayişdə iştiraka görə deyil, nümayişin gedişindəki konkret davranışlarına görə, məsələn, zorakılığa görə və ya zorakılığa təhrik etməyə görə cəzalandırıldığı halları dəqiq fərqləndirmək zəruri ola bilər (müqayisə üçün bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *G. Almaniya Federativ Respublikasına qarşı, ərizə № 13079/87, Komissiyanın 6 mart 1989-cu il tarixli qərarı*). Müvafiq olaraq, bu şikayətin predmeti ərizəçilərin həqiqətən zorakılığa təhrikdə iştirak edib-etmədiklərinin müəyyən edilməsindən asılıdır və adətən bu məsələ ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarının mövcud olduğu məhkəmə icraatında müvafiq daxili məhkəmələr tərəfindən həll edilməlidir. Məhkəmə artıq müəyyən edib ki, hazırkı işdə cinayət icraatı ədalətlik tələblərinə cavab vermirdi. Bundan başqa, ərizəçilərin 11-ci maddə üzrə qəbul olunan elan edilmiş şikayətlərinə aid arqumentləri mahiyyət etibarını ilə 6-cı maddə üzrə arqumentləri ilə eyni idi.

249. Belə olan halda, 6-cı maddənin pozulduğu barədə yuxarıda çıxarılmış nəticə məhkəmə araşdırmasının ədalətsiz olduğu barədə ərizəçilərin arqumentlərini əhatə etdiyinə görə, Məhkəmə hesab edir ki, eyni arqumentləri 11-ci maddə üzrə ayrıca araşdırmağa ehtiyac yoxdur.

VI. KONVENSIYANIN İDDİA EDİLƏN DİGƏR POZUNTULARI

250. Konvensiyanın 8-ci maddəsinə istinadən birinci ərizəçi şikayət etdi ki, həbsə alındığı zaman polis əməkdaşları axtarış orderi olmadan onun mənzilinə daxil olublar və onun mənzil toxunulmazlığına hörmət hüququnu pozublar. Ərizəçilərin hamısı digər şikayətləri ilə birgə götürülməklə Konvensiyanın 14-cü maddəsinə istinad edərək şikayət etdilər ki, siyasi müxalifətin üzvü olaraq siyasi baxışlarına görə təqibə məruz qalıblar və daxili məhkəmələr müdafiə tərəfinin şahidlərinin ifadələrinə sadəcə ona görə əhəmiyyət verməyiblər ki, bu şahidlər də müxalifət partiyalarının üzvləri olublar.

251. Məhkəmə sərəncamında olan materialların işığında və barəsində şikayət edilən məsələlərlə bağlı səlahiyyəti çərçivəsində bu qənaətə gəlir ki, bu şikayətlər Konvensiyada və ya onun Protokollarında əks olunmuş hüquq və azadlıqların pozuntusunun hər hansı əlamətini üzə çıxarmır. Buradan belə nəticə çıxır ki, şikayət ərizələrinin bu hissəsi açıq-aydın əsassızdır və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndlərinə uyğun olaraq rədd edilməlidir.

VI. KONVENSIYANIN 41-Cİ MADDƏSİNİN TƏTBİQİ

252. Konvensiyanın 41-ci maddəsində deyilir:

“Əgər Məhkəmə Konvensiya və onun Protokollarının pozulduğunu, lakin Razılığa gələn Yüksək Tərəfin daxili hüququnun yalnız bu pozuntunun nəticələrinin qismən aradan qaldırılmasına imkan verdiyini müəyyən edirsə, Məhkəmə zəruri halda, zərərçəkən tərəfə əvəzin ədalətli ödənilməsinə təyin edir”.

A. Zıyan

1. Maddi ziyan

253. Birinci ərizəçi tibbi müalicəyə və həbsdə olduğu müddətdə ailəsinin ona gətirdiyi yemək bağlamalarına çəkilmiş xərclər də daxil olmaqla maddi ziyana görə, habelə “dövlət sisteminin bütün səviyyələrində” mövcud olan korrupsiyanın ona vurduğu ziyana görə ümumilikdə 670.000 avro məbləğini tələb etdi.

254. İkinci ərizəçi həbsdə olduğu müddətdə ailə üzvlərinin ona gətirdiyi yemək və dərmanlara çəkilmiş xərclər də daxil olmaqla məruz qaldığı ziyana görə, habelə həbsdə saxlanıldığı müddətdə gəlirlərini itirdiyinə görə 45.000 avro tələb etdi.

255. Üçüncü ərizəçi həbsdə olduğu müddətdə ailəsinin ona gətirdiyi yemək bağlamalarına çəkilmiş xərclərlə əlaqədar məruz qaldığı maddi ziyana görə 17.000 avro tələb etdi

256. Dördüncü ərizəçi tibbi müalicəyə və həbsdə olduğu müddətdə ailəsinin ona gətirdiyi yemək bağlamalarına çəkilmiş xərclər də daxil olmaqla maddi ziyana görə, habelə “dövlət sisteminin bütün səviyyələrində” mövcud olan korrupsiyanın ona vurduğu ziyana görə ümumilikdə 620.000 avro məbləğini tələb etdi.

257. Hökumət iddia etdi ki, ərizəçilərin tələbləri əsassızdır və hər hansı sübutedici sənədlə təsdiqlənmir.

258. Məhkəmə aşkar edilmiş pozuntularla hər bir ərizəçinin iddia etdiyi maddi ziyan arasında hər hansı səbəbiyyət əlaqəsi görmür. İstənilən halda, yuxarıdakı tələblərin heç biri hər hansı sübutla təsdiqlənməyib. Buna görə Məhkəmə ərizəçilərin maddi ziyanla bağlı tələblərini rədd edir.

1. Mənəvi ziyan

259. Ərizəçilərin hamısı Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulması nəticəsində məruz qaldıqları mənəvi ziyanla bağlı iddia tələblərini bildirdilər. Birinci ərizəçi 70.000 avro, ikinci ərizəçi 250.000 avro, üçüncü ərizəçi 50.000 avro, dördüncü ərizəçi isə 400.000 avro tələb etdi.

260. Hökumət bildirdi ki, tələb olunan məbləğlər əsassız və həddən artıqdır və iddia etdi ki, pozuntuların müəyyən edilməsinin özü ərizəçilərin məruz qaldıqları hər hansı mənəvi ziyana görə yetərli kompensasiya təşkil etmiş olardı.

261. Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçilər, yəqin ki, mənəvi ziyana məruz qalıblar və bu ziyan yalnız pozuntuların müəyyən edilməsi ilə kompensasiya oluna bilməz. Konvensiyanın 41-ci bəndinin tələb etdiyi kimi qiymətləndirməni ədalət prinsipi əsasında həyata keçirərək, Məhkəmə hər bir ərizəçiyə bu bənd üzrə 10.000 avro, üstəgəl bu məbləğdən tutula bilən hər hansı vergi məbləğini təyin edir.

262. Məhkəmə bir daha xatırladır ki, ərizəçi Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə təmin olunan hüquqlarının pozulması ehtimalına baxmayaraq məhkum edilibsə, öncədən həmin maddənin tələblərinə əməl edilmiş olduğu təqdirdə ərizəçi hansı durumda olacaqdısa, vəziyyət mümkün qədər həmin duruma gətirilməlidir (bax: *Pyersak Belçikaya qarşı* (50-ci maddə), 26 oktyabr 1984-cü il, 12-ci bənd, A seriyaları, № 85). Yuxarıda müəyyən edildiyi kimi, hazırkı işdə məhkəmə icraatı ədalətlik tələblərinə cavab verməyib. Belə olan halda, məhkəmə araşdırmasının Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilməsini təmin etmək üçün ən münasib kompensasiya forması prinsipə məhkəmə icraatının təzələnməsi olardı (bax (müvafiq dəyişikliklərlə): *Somogi İtaliyaya qarşı*, ərizə № 67972/01, 86-cı bənd, ECHR 2004-IV; *Şulepov Rusiyaaya qarşı*, ərizə № 15435/03, 46-cı bənd, 26 iyun 2008-ci il; *Məhsimov Azərbaycanaya qarşı*, ərizə № 38228/05, 46-cı bənd 8 oktyabr 2009-cu il; və *Abbasov Azərbaycanaya qarşı*, ərizə № 24271/05, 41-42-ci bəndlər, 17 yanvar 2008-ci il). Məhkəmə bununla bağlı qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 455-ci və 456-cı maddələrində nəzərdə tutulur ki, Avropa Məhkəməsi Konvensiyanın pozulduğunu aşkar edərsə, cinayət işi üzrə icraat Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən təzələnə bilər.

B. Məhkəmə xərcləri və digər məsrəflər

263. Birinci ərizəçi məhkəmə xərclərinə və digər məsrəflərə görə 12.500 avro tələb etdi, bu məbləğə aşağıdakılar daxildir: daxili məhkəmələrdə vəkil qonorarlarına çəkilmiş xərclərə və digər məsrəflərə görə 7.000 avro və bu Məhkəmədəki icraat üçün çəkilmiş xərclərə görə 5.500 avro (bu məbləğ aşağıdakılardan ibarətdir: məhkəmə xərclərinə görə 4.500 avro və poçt xərclərinə görə 1.000 avro). Bu Məhkəmədəki icraat üçün vəkil qonorarlarına çəkilmiş məhkəmə xərcləri ilə bağlı tələbinin təsdiqi olaraq o, hüquqi xidmətlər üçün cənab F. Ağayevlə bağladığı müqaviləni təqdim etdi.

264. İkinci ərizəçi daxili məhkəmələrdə və bu Məhkəmədəki icraatda vəkil qonorarlarına çəkilmiş xərclərə görə təxminən 6.500 avro tələb etdi, Məhkəmədəki icraatla bağlı göstərilmiş hüquqi xidmətlərə görə onun cənab R. Hacıliya ödədiyi “təxminən” 1.500 avro məbləği də bu məbləğə daxildir. Tələbin sonuncu hissəsinin təsdiqi olaraq o, bu vəkilə ödədiyi 2.000 yeni Azərbaycan manatı məbləğində fakturanı təqdim etdi.

265. Üçüncü ərizəçi məhkəmə xərclərinə və digər məsrəflərə görə 7.500 avro tələb etdi, bu məbləğə aşağıdakılar daxildir: daxili məhkəmə icraatlarında vəkil qonorarlarına çəkilmiş xərclərə görə 3.000 avro və bu Məhkəmədəki icraat üçün vəkil qonorarlarına çəkilmiş xərclərə görə 4.500 avro. O, həmçinin tərcümə xərclərinə görə 2.592 avro və poçt xərclərinə görə 1.000 avro tələb etdi. O, Məhkəmədəki icraatla bağlı göstərilmiş hüquqi xidmətlər üçün cənab İ. Əliyevlə bağladığı müqaviləni, tərcümə xərcləri üçün müqaviləni və əlavə tərcümə xərclərinin ödənildiyini təsdiq edən fakturanı təqdim etdi.

266. Dördüncü ərizəçi məhkəmə xərclərinə və digər məsrəflərə görə 15.500 avro tələb etdi, bu məbləğə aşağıdakılar daxildir: daxili məhkəmələrdə vəkil qonorarlarına çəkilmiş xərclərə və digər məsrəflərə görə 10.000 avro və bu Məhkəmədəki icraat üçün çəkilmiş xərclərə görə 5.500 avro (bu məbləğ aşağıdakılardan ibarətdir: məhkəmə xərclərinə görə 4.500 avro və poçt xərclərinə görə 1.000 avro). Bu Məhkəmədəki icraat üçün vəkil qonorarlarına çəkilmiş məhkəmə xərcləri ilə bağlı tələbinin təsdiqi olaraq o, hüquqi xidmətlər üçün cənab F. Ağayevlə bağladığı müqaviləni təqdim etdi.

267. Hökumət bildirdi ki, tələb olunan məbləğlər həddən artıq yüksək və əsassızdır və bu xərclər faktiki olaraq çəkilməyib. O, qeyd etdi ki, ərizəçilər ya tələblərini təsdiq edən müvafiq sübutları təqdim etməyiblər, ya da təqdim etdikləri sübutlar yetərli deyil.

268. Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, ərizəçi yalnız o halda çəkdiyi məhkəmə xərclərinin və digər məsrəflərin əvəzinin ödənilməsi hüququna malik olur ki, həmin xərclərin faktiki və zəruri olaraq çəkildiyi sübut edilsin və onlar miqdarca ağılabatan olsun.

269. Daxili məhkəmə icraatlarında vəkil qonorarlarına çəkilmiş xərclərə və poçt xərclərinə aid tələblərə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilərin heç biri bu tələblərini təsdiq edən hər hansı sənəd təqdim etməyib və ya sənəd təqdim etməməsinin səbəbləri barədə inandırıcı izahat verməyib. Buna görə də Məhkəmə ərizəçilərin poçt xərclərinə və daxili məhkəmələrdə çəkdiyi məhkəmə xərclərinə və digər məsrəflərə aid tələblərini rədd edir.

270. Tələblərin qalan hissəsinə gəldikdə, sərəncamında olan sənədləri və yuxarıda 268-ci bənddə qeyd edilmiş meyarları nəzərə alaraq, Məhkəmə aşağıdakıları qərar alır:

i) Məhkəmə qeyd edir ki, birinci və dördüncü ərizəçi Məhkəmədəki icraatda eyni vəkillə (cənab F. Ağayev) təmsil olunublar və onun xidmətlərinə görə hər biri 4.500 avro tələb ediblər. Ərizəçilərlə cənab F. Ağayev arasındakı müvafiq müqavilələrdə şərtləşdirilmiş və faktiki olaraq göstərilmiş xidmətləri nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, tələb olunan bu məbləğlər faktiki olaraq göstərilmiş hüquqi yardıma uyğun gəlmir və hazırkı işdə bu xərclər zəruri deyildi. Daha sonra Məhkəmə hər iki halda təqdim edilən şikayətlərin və hüquqi arqumentlərin oxşarlığını nəzərə alır və qeyd edir ki, hər iki halda vəkilin arqumentlərinin xeyli hissəsi ya eyni, ya da çox oxşar idi. Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə cənab F. Ağayevin göstərdiyi hüquqi xidmətlərə görə birinci və dördüncü ərizəçiyə birlikdə cəmi 3.200 avro məbləğini təyin edir.

ii) Məhkəmə ikinci ərizəçinin Məhkəmədəki icraat üçün vəkil qonorarlarına çəkdiyi xərclərlə bağlı tələbini qəbul edir və ona 1.500 avro məbləğini təyin edir.

iii) Üçüncü ərizəçi ilə onun vəkili cənab İ. Əliyev arasında bağlanmış müvafiq müqavilələrdə şərtləşdirilmiş və faktiki olaraq göstərilmiş xidmətləri nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, tələb olunan bu məbləğlər faktiki olaraq göstərilmiş hüquqi yardıma uyğun gəlmir və hazırkı işdə bu xərclər zəruri deyildi. Bundan başqa, hazırkı işdə faktiki olaraq tərcümə edilmiş sənədlərin ümumi həcmi nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, tərcümə xərcləri ilə bağlı tələb olunan məbləğ həddən artıqdır və buna görə də bu bənd üzrə kompensasiya yalnız qismən təyin oluna bilər. Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə üçüncü ərizəçiyə Məhkəmədəki icraat üçün çəkdiyi məhkəmə xərclərinə və digər məsrəflərə görə 3.000 avro məbləğini təyin edir.

C. İcranın gecikdirilməsinə görə faiz

271. Məhkəmə məqsədəuyğun hesab edir ki, icranın gecikdirilməsinə görə faiz Avropa Mərkəzi Bankındakı borc dərəcəsinin yuxarı həddinə əsaslanmalıdır və onun üzərinə daha üç faiz əlavə olunmalıdır.

BU ƏSASLARA GÖRƏ MƏHKƏMƏ YEKDİLLİKLƏ:

1. Ərizələri bir icraatda birləşdirməyi *qərara alır*;
2. Ərizəçilərin Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci, 2-ci bəndləri və 3-cü bəndinin “b”, “c” və “d” yarımbəndləri üzrə şikayətlərini və birinci, ikinci və üçüncü ərizəçilərin Konvensiyanın 11-ci maddəsi üzrə şikayətlərini qəbul olunan, qalan şikayətləri qəbul olunmayan *əlan edir*;
3. *Qərara alır ki*, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin “b”, “c” və “d” yarımbəndləri ilə birgə götürülməklə Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi pozulub;
4. *Qərara alır ki*, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndi pozulub;
5. *Qərara alır ki*, Konvensiyanın 11-ci maddəsi üzrə şikayəti ayrıca araşdırmağa ehtiyac yoxdur;
6. *Qərara alır ki*:
 - a) cavabdeh dövlət Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq bu qərarın qəti qərara çevrildiyi tarixdən sonra üç ay ərzində ərizəçilərə aşağıdakı məbləğləri ödəməli,

həmin məbləğlər ödəniş tarixində tətbiq edilən məzənnə üzrə yeni Azərbaycan manatına çevrilməlidir:

- i) mənəvi ziyana görə hər bir ərizəçiyə 10.000 (on min) avro, üstəgəl bu məbləğdən tutula bilən hər hansı vergi məbləği;
 - ii) cənab F. Ağayevin göstərdiyi hüquqi yardımla bağlı birinci və dördüncü ərizəçilərə – cənab Hüseyinə və cənab Məmmədova birlikdə 3.200 (üç min iki yüz) avro, üstəgəl bu məbləğə görə ərizəçilərdən tutula bilən hər hansı vergi məbləği;
 - iii) Avropa Məhkəməsindəki icraata çəkilmiş məhkəmə xərclərinə görə ikinci ərizəçi cənab Abbasova 1.500 (min beş yüz) avro, üstəgəl bu məbləğə görə ərizəçidən tutula bilən hər hansı vergi məbləği;
 - iv) Avropa Məhkəməsindəki icraata çəkilmiş məhkəmə xərclərinə görə üçüncü ərizəçi cənab Hacılıya 3.000 (üç min) avro, üstəgəl bu məbləğə görə ərizəçidən tutula bilən hər hansı vergi məbləği;
- b) yuxarıda qeyd edilən üç aylıq müddət bitdikdən sonra öhdəlik icra edilənə qədər yuxarıda qeyd edilən ödənilməli məbləğlərin üzərinə Avropa Mərkəzi Bankındakı borc dərəcəsinin yuxarı həddinə bərabər olan adi faiz məbləği əlavə olunmalı və onun da üzərinə daha üç faiz əlavə olunmalıdır;

7. Əvəzin ədalətli ödənilməsi haqqında ərizəçilərin qalan tələblərini *rədd edir*.

Qərar ingilis dilində tərtib edilmiş və Məhkəmə Reqlamentinin 77-ci Qaydasının 2-ci və 3-cü bəndlərinə uyğun olaraq, 26 iyul 2011-ci ildə qərar barədə yazılı məlumat verilmişdir.

Nina Vayıç (*Nina Vajić*)

Sədr

Sören Nilsen (*Søren Nielsen*)

Katib